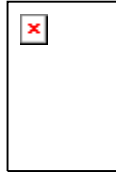

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΚΟΙΝΩΝΙΩΛΟΓΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

«Οικονομική ανάπτυξη και ανεργία στην Ελλάδα
από το 2010 και έπειτα»

«Economic development and unemployment in Greece
since 2010 and then»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Χρήστος Κριθαράς

A.M. 0321M008

Αθήνα, 2023

Τριμελής Επιτροπή

Μιλτιάδης Κήπας, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Ανδρέας Ν. Λύτρας, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Τρύφωνας Κωστόπουλος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Χρήστος Κριθαράς, 2023

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Πίνακας Περιεχομένων

Περίληψη	2
Abstract	3
Κεφάλαιο Πρώτο – Εισαγωγή	4
Κεφάλαιο Δεύτερο – Η Έννοια και τα Χαρακτηριστικά της Οικονομικής Κρίσης στην Ελλάδα από το 2008 και Έπειτα Καθώς και Μοντέλα Εργασίας την Εποχή της Κρίσης	6
2.1 Εισαγωγή Κεφαλαίου	6
2.2 Η Οικονομική Κρίση στην Ελλάδα την Περίοδο 2008–2017	7
2.3 Η Φύση και τα Χαρακτηριστικά της Οικονομικής Κρίσης στην Ελλάδα	14
2.4 Σύνοψη των Αιτιών της Εκδήλωσης της Οικονομικής Κρίσης στην Ελλάδα	21
2.5 Γενικά Χαρακτηριστικά του Ελληνικού Μοντέλου Ανάπτυξης και της Αγοράς Εργασίας πριν από την Κρίση του 2009	23
2.6 Επισκόπηση των Μεταρρυθμίσεων της Αγοράς Εργασίας Κατά την Κρίση του 2010	25
2.7 Οι Επιπτώσεις της Λιτότητας και ο Αντίκτυπος των Μεταρρυθμίσεων στην Αγορά Εργασίας και στους Εργαζομένους στην Ελλάδα	27
Κεφάλαιο Τρίτο – Ανεργία και Διαβίωση στην Ελλάδα Μετά την Οικονομική Κρίση του 2010	34
3.1 Η Ανεργία Λόγω Οικονομικής Κρίσης στην Ελλάδα το 2016	34
3.2 Εργασιακή Απασχόληση και Εξελίξεις στο Δημόσιο Τομέα	36
3.3 Η Ανεργία των Νέων στην Ελλάδα στην Εποχή της Επερχόμενης Ανάπτυξη το 2016	39
3.4 Η Μακροχρόνια Ανεργαία ως μια Επιβάρυνση για το Μέλλον των Εργαζομένων	42
Κεφάλαιο Τέταρτο – Ο Οικονομικός και Κοινωνικός Μετασχηματισμός στην Ελλάδα Λόγω της Κρίσης και της Ανεργίας τη Περίοδο 2008 έως το 2017	48
4.1 Ελληνικός Οικονομικός και Κοινωνικός Μετασχηματισμός 2008–2017	48
4.2 Ο Κοινωνικός Αντίκτυπος των Αντιμέτρων για την Οικονομική Κρίση στην Ελλάδα 2008–2016	51
Κεφάλαιο Πέμπτο - Επίλογος - Συμπεράσματα	56
Βιβλιογραφία	60
Ελληνική Βιβλιογραφία	60
Αγγλική Βιβλιογραφία	61

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τον Οκτώβριο του 2009, μετά τη μεταπολίτευση στην Ελλάδα, αποκαλύφθηκε ότι το προβλεπόμενο δημοσιονομικό έλλειμμα της χώρας, θα έφτανε το 12,5% του ΑΕΠ. Στις αρχές του 2010, η Ελλάδα εισήλθε επίσημα σε βαθιά ύφεση που εξελίχθηκε σε διαρθρωτική κρίση όλου του οικονομικού μοντέλου. Το 2008, το δημόσιο χρέος της Ελλάδας σε σχέση με το ΑΕΠ της χώρας, είχε φτάσει στο 109,4%.

Η κυβερνητική αστάθεια, ο λαϊκισμός και η καθυστέρηση των μεταρρυθμίσεων λόγω του αναμενόμενου πολιτικού κόστους σύμφωνα με παλαιότερα διαρθρωτικά προβλήματα όπως η γραφειοκρατία, η φοροδιαφυγή και η διαφθορά επιδείνωσαν σταδιακά τη γενική οικονομία χρόνο με το χρόνο. Μελετώντας κανείς την οικονομική κρίση στην Ελλάδα το 2010, θα πρέπει να κατανοήσει ότι η φύση της ελληνικής κρίσης, δεν είναι η υπερπροσφορά παραγωγής όπως κατά τη διάρκεια της «μεγάλης ύφεσης» στις ΗΠΑ όπως επίσης ότι αυτό το γεγονός δεν είναι μόνο «η χρηματοοικονομική φούσκα» στην αγορά ακινήτων.

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα εμφανίζεται επίσης και σε κοινωνικούς και οικονομικούς δείκτες. Διαφαίνεται δηλαδή στο επίπεδο και ποιότητα ζωής του πληθυσμού. Η Ελλάδα, το 2016, συνεχίζει να βρίσκεται αντιμέτωπη με το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας των νέων, συνολική και μακροχρόνια ανεργία στην Ε.Ε. (ποσοστό ανεργίας 23,6 %, ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας 17%, ποσοστό ανεργίας νέων 47,3% το 2016). Το ποσοστό ανεργίας (των νέων) αφορά μόνο το εργατικό δυναμικό και είναι πολύ υψηλό. Αυτό δεν σημαίνει ότι ένας στους δύο νέους είναι άνεργος. Πράγματι, το 2016, το 12% όλων των νέων ηλικίας 15-24 ετών ήταν άνεργοι στην Ελλάδα.

Ωστόσο, τα αποτελέσματά δείχνουν επίσης, ότι αλλάζοντας δραστικά το θεσμικό πλαίσιο των εργασιακών σχέσεων, η διαπραγματευτική δύναμη των εργαζομένων μειώνεται και δημιουργεί συνθήκες ανεργίας και ανασφάλειας. Έτσι σταδιακά κατασκευάζεται ένας νέος τύπος εργάτη. Στοιχεία που περιβάλλουν αυτόν τον τύπο, του οποίου το κύριο χαρακτηριστικό είναι αυτό της ευελιξίας, διαφέρουν πολύ από εκείνα με τα οποία διαμορφώθηκε ιστορικά.

ABSTRACT

In October 2009, after the post-colonization in Greece, it was revealed that the projected fiscal deficit of the country would reach 12.5% of GDP. At the beginning of 2010, Greece officially entered a deep recession that developed into a structural crisis of the entire economic model. In 2008, Greece's public debt in relation to the country's GDP had reached 109.4%.

Governmental instability, populism and the delay of reforms due to the expected political costs according to past structural problems such as bureaucracy, tax evasion and corruption gradually worsened the general economy year by year. When studying the financial crisis in Greece in 2010, one should understand that the nature of the Greek crisis is not the oversupply of production as during the "Great Recession" in the USA and also that this event is not only "the financial bubble » in the real estate market.

The economic crisis in Greece also appears in social and economic indicators. It is evident in the level and quality of life of the population. Greece, in 2016, continues to face the highest rate of youth unemployment, overall and long-term unemployment in the EU. (unemployment rate 23.6%, long-term unemployment rate 17%, youth unemployment rate 47.3% in 2016). The (youth) unemployment rate only concerns the labor force and is very high. This does not mean that one in two young people is unemployed. Indeed, in 2016, 12% of all young people aged 15-24 were unemployed in Greece.

However, the results also show that by drastically changing the institutional framework of labor relations, the bargaining power of workers decreases and creates conditions of unemployment and insecurity. Thus, a new type of worker is gradually constructed. Elements surrounding this type, whose main characteristic is that of flexibility, are very different from those with which it was historically shaped.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ – ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αποτελεί γεγονός πως η ελληνική οικονομική κρίση των αρχών του 21ου αιώνα, θεωρείται άνευ προηγουμένου, τόσο ως προς τη διάρκεια όσο και ως προς το μέγεθος της μείωσης συγκεκριμένων δεικτών κατανάλωσης και ευμάρειας, μεταξύ των αναπτυγμένων χωρών. Τη περίοδο λοιπόν 2010-2015, ωστόσο, η Ελλάδα ως χώρα που έχει συμβάλει σημαντικά στον παγκόσμιο πολιτισμό, υφίσταται μια βαθιά οικονομική ύφεση (Cheskidov, 2015· Sergeev, 2013). Τα τελευταία χρόνια έως το 2015, το εθνικό εισόδημα της Ελλάδας αποτελεί το 0,25% του παγκόσμιου ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος (ΑΕΠ). Κατά συνέπεια, η προκύπτουσα κρίση επηρεάζει όλες τις χώρες του κόσμου (Kolodko, 2015).

Λογικά υπάρχει ένα ερώτημα που σχετίζεται με τους λόγους που προσελκύουν περισσότερο την προσοχή στην Ελλάδα, από ολόκληρο τον κόσμο. Και αν πρόκειται για παγκόσμια προβλήματα, τι προκλήσεις δημιουργεί αυτή η κρίση για την παγκόσμια οικονομία; Ή μήπως αυτό το γεγονός απλώς αφαιρεί την προσοχή από πιο σημαντικά προβλήματα και η Ελλάδα είναι «ο Γόρδιος δεσμός» όπου έχουν συγκεντρωθεί όλα τα αρνητικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης παγκόσμιας οικονομικής τάξης;

Με σκοπό λοιπόν κανείς να λάβει τις σχετικές απαντήσεις σε όλες αυτές τις αντιπαραθέσεις, είναι απαραίτητο να μελετήσει τη μοναδικότητα της ελληνικής κρίσης από το 2010 και έπειτα. Είναι απαραίτητο να αναγνωρίσει και να κατανοήσει ότι η ελληνική κρίση περιέχει τόση πολιτική όση και στην πραγματικότητα μια σχέση με την οικονομία. Η ιδιαιτερότητα της ελληνικής κρίσης έγκειται στο γεγονός ότι οι παραδοσιακές μέθοδοι, για παράδειγμα η υποτίμηση του εθνικού νομίσματος, δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν απλώς επειδή η Ελλάδα βρίσκεται στην Ευρωζώνη και το νόμισμά της (Ευρώ) είναι κοινό για άλλες 26 ευρωπαϊκές χώρες (Μαρκαντωνάτου, 2013).

Η κατάσταση περιπλέκεται από το γεγονός ότι δεν προβλέπεται η νομική διαδικασία αποχώρησης την Ελλάδος από την Ευρωζώνη (Plotnikov, Novik, 2013). Την

περίοδο εκείνη επίσης, ορισμένες άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) όπως η Ελλάδα, η Ιρλανδία, η Πορτογαλία και η Ισπανία αντιμετώπιζαν ένα σοβαρό πρόβλημα, ότι αφού έσκασαν οι οικονομικές φούσκες στις αγορές κατανάλωσης και κατοικιών, αυτές οι χώρες έπρεπε να βιώσουν για πολύ καιρό μια συγκεκριμένη περίοδος ύφεσης. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου θα έπρεπε να πληρώσουν υψηλό τόκο για τα κρατικά τους ομόλογα (Μαρκαντωνάτου, 2013).

Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί πως η ελληνική οικονομική και πολιτική κρίση που συντελέστηκε για πολλά χρόνια στην Ελλάδα, δεν κατάφερε να ολοκληρωθεί μετά την τελευταία παγκόσμια οικονομική κρίση. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο αποκλεισμός της Ελλάδας από την Ευρωζώνη τουλάχιστον για κάποιο χρονικό διάστημα και η επιστροφή στη δραχμή για χρήση της υποτίμησης του εθνικού νομίσματος, θα ήταν μια από τις πιθανές λύσεις που θα μπορούσαν να συμβάλουν στη μείωση της οξύτητας των συσσωρευμένων οικονομικών προβλημάτων. Αν και αυτή η λύση είχε συζητηθεί από ευρωπαϊούς πολιτικούς, εξαλείφθηκε από την ημερήσια διάταξη το 2011 (Miroshnikov, 2013, Malakhova et al., 2011).

Με αυτό το γεγονός λοιπόν, ελάχιστοι ειδικοί μπορούσαν να προβλέψουν τις συνέπειες της αποχώρησης της Ελλάδας από την Ευρωζώνη. Είναι πολύ πιθανό ότι η πιο επικίνδυνη συνέπεια στη περίπτωση αυτή, μπορούσε να είναι «η αρχή του ντόμινο» όταν η Ιταλία, η Πορτογαλία, η Ιρλανδία, η Ισπανία ή η Βρετανία (το 2016 αποχώρησε από την ΕΕ) αποχωρήσουν από την Ευρωζώνη, μετά την Ελλάδα.

Καταλήγοντας στα παραπάνω, θα λέγαμε πως η τακτική κατανομή πιστώσεων, τόσο από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) όσο και από ευρωπαϊκές δομές σε αντάλλαγμα για υποσχέσεις για εφαρμογή μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα, συνέβαλε στην ανάπτυξη αρνητικών πληροφοριών στον παγκόσμιο οικονομικό χώρο. Η Ελλάδα βέβαια αποτελεί κλασικό παράδειγμα οικονομικής ανευθυνότητας όλων σχεδόν των παγκόσμιων κυβερνήσεων μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Για όλη την περίοδο της ελληνικής κρίσης, το ΔΝΤ και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα διέθεσαν πάνω από 300 δισεκατομμύρια δολάρια χρηματοοικονομικής βοήθειας ως προθεσμιακές πιστώσεις (Μαρκαντωνάτου, 2013, Γενική και Περιφερειακή Στατιστική, 2015).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ – Η ΈΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟ 2008 ΚΑΙ ΈΠΕΙΤΑ ΚΑΘΩΣ ΚΑΙ ΜΟΝΤΕΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

2.1 Εισαγωγή Κεφαλαίου

Τον Οκτώβριο του 2009, μετά τη μεταπολίτευση στην Ελλάδα, αποκαλύφθηκε ότι το προβλεπόμενο δημοσιονομικό έλλειμμα της χώρας, θα έφτανε το 12,5% του ΑΕΠ. Στις αρχές του 2010, η Ελλάδα εισήλθε επίσημα σε βαθιά ύφεση που εξελίχθηκε σε διαρθρωτική κρίση όλου του οικονομικού μοντέλου. Στη συνέχεια, η ελληνική κυβέρνηση ζήτησε οικονομική βοήθεια από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Για το σκοπό αυτό, δημιουργήθηκε μια τριμελής επιτροπή, που ονομάζεται επίσης Τρόικα, αποτελούμενη από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (ΕΚ) και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ).

Τον Μάιο του 2010, υπογράφηκε η πρώτη συμφωνία, που ονομάζεται Μνημόνιο Συναντίληψης (Συνεργασίας) (MoU), μεταξύ του ελληνικού κοινοβουλίου και της Τρόικας, η οποία παρείχε δάνειο 110 δισεκατομμυρίων ευρώ *«για να βοηθήσει τη χώρα να ξεπεράσει την κρίση χρέους, να αναθεωρήσει την ανάπτυξη και να εκσυγχρονίσει την οικονομία»* (ΔΝΤ, 2010). Έκτοτε, η χώρα έχει υπογράψει τρία μνημόνια συμφωνίας και έχει δανειστεί συνολικά 290 δισ. ευρώ τόσο από την Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και από το ΔΝΤ.

Το πρόγραμμα της οικονομικής βοήθειας συνοδεύτηκε από μια σειρά μέτρων λιτότητας που στόχευαν στη διασφάλιση της ικανότητας της Ελλάδας να αποπληρώσει τα δάνειά της. Πολλά από αυτά τα μέτρα, που περιλαμβάνονταν σε αυτές τις συμφωνίες, θα παραμείνουν σε ισχύ μέχρι την πλήρη αποπληρωμή των δανείων. Ως αποτέλεσμα, παρά το γεγονός ότι τον Αύγουστο του 2018 έληξε το τρίτο και τελευταίο Μνημόνιο Συνεννόησης, οι δημόσιες πολιτικές της ελληνικής κυβέρνησης εξακολουθούσαν να

ακολουθούν την πορεία αυτών των συμφωνιών και να εποπτεύονται ακόμη από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Εκθέσεις ενισχυμένης επιτήρησης για την Ελλάδα για τα έτη 2018- 2020).

2.2 Η Οικονομική Κρίση στην Ελλάδα την Περίοδο 2008–2017

Το 2008, το δημόσιο χρέος της Ελλάδας σε σχέση με το ΑΕΠ της χώρας, είχε φτάσει στο 109,4%. Η κυβερνητική αστάθεια, ο λαϊκισμός και η καθυστέρηση των μεταρρυθμίσεων λόγω του αναμενόμενου πολιτικού κόστους σύμφωνα με παλαιότερα διαρθρωτικά προβλήματα όπως η γραφειοκρατία, η φοροδιαφυγή και η διαφθορά επιδείνωσαν σταδιακά τη γενική οικονομία χρόνο με το χρόνο. Οι δαπάνες του κράτους ήταν σταθερά περισσότερες από τα έσοδα (Πογάτσα, 2014). Επιπλέον, όλα τα στοιχεία δείχνουν ότι πριν από το 2009 όλες οι επενδύσεις βασιζόνταν σε εξωτερικό δανεισμό (Hypprolite, 2016). Το 2010 το χρέος της γενικής κυβέρνησης ξεπέρασε το 146,2% του ΑΕΠ και η όλη οικονομική και δημοσιονομική κατάσταση έγινε αφόρητη επειδή η ελληνική οικονομία δεν μπορούσε να υποστηρίξει το εκτεταμένο δημόσιο χρέος της χωρίς νέα δάνεια (Πίνακας 1).

Year	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Debt % GDP	109.4	126.7	146.2	172.1	159.6	177.4	179.7	177.4	179

Πίνακας 1. Ακαθάριστο χρέος της Γενικής Κυβέρνησης της Ελλάδας % του ΑΕΠ 2008–2016 (Eurostat).

Ο Πίνακας 1 δείχνει τη σταδιακή επιδείνωση της ελληνικής οικονομίας μετά το 2008. Τα στοιχεία της Eurostat δείχνουν τις συνέπειες της ελληνικής κρίσης χρέους. Το 2010 η ελληνική οικονομία έφτασε σε σημείο χωρίς επιστροφή. Το οικονομικό κλίμα ήταν αφόρητο για την ελληνική κυβέρνηση, καθώς το παγκόσμιο τραπεζικό σύστημα ήταν απρόθυμο να συνεχίσει να δανείζει χρήματα σε μια τόσο δεινή κατάσταση. Χωρίς εύκολη πρόσβαση στις παραδοσιακές κεφαλαιαγορές, ένα πέπλο αβεβαιότητας κάλυψε την ελληνική οικονομία (Nelson et al., 2017).

Ταυτόχρονα, τα επιτόκια ήταν πολύ υψηλά και η διαφορά απόδοσης 10ετούς χρέους Ελλάδας/Γερμανίας ξεπέρασε τις 1000 μονάδες βάσης (Nelson et al., 2017). Για το λόγο αυτό, η Ελλάδα, μέλος της Ευρωζώνης, ζήτησε και έλαβε τεράστια οικονομική βοήθεια από τρεις διεθνείς πιστωτές —την Ευρωπαϊκή Ένωση, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το ΔΝΤ (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο)— υπογράφοντας τρεις διαδοχικές συμφωνίες το 2010, το 2012, και 2015. Οι συμφωνίες ονομάζονται Μνημόνια τα οποία είναι γρήγορα και ριζικά Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής προκειμένου να ανακάμψει η οικονομία από το καθεστώς της. Συνολικά, η Τρόικα παρείχε στην Ελλάδα 239 δισ. ευρώ (Nelson et al., 2017, Zettelmeyer et al., 2017).

Το ελληνικό χρέος, το οποίο ανέρχεται σε περίπου 326 δισ. ευρώ, οφείλεται κυρίως στους ευρωπαϊούς επίσημους πιστωτές (226 δισ. ευρώ) και στο ΔΝΤ (13 δισ. ευρώ). Σε φαινόμενο ντόμινο, το πρωτοφανές ποσό των πακέτων οικονομικής βοήθειας σε σχέση με τη συμμετοχή του ΔΝΤ, στη διάσωση της οικονομίας ενός μέλους της Ευρωζώνης, επηρέασε τη σταθερότητα της Ευρωζώνης συνολικά (Bitzenis et al., 2013, Baldwin and Giavazzi, 2015, Berend, 2017, Nelson et al., 2017). Τα μέτρα λιτότητας της Τρόικας επηρέασαν την κοινωνικοοικονομική κυβερνητική πολιτική ενώ οι μισθοί, το εισόδημα και οι κοινωνικές παροχές μειώθηκαν σε μεγάλο βαθμό (Weisbrot et al., 2015).

Το 2017, το βασικό πρόβλημα είναι ότι εάν η διοίκηση της Τρόικας φαίνεται επιτυχημένη, τότε η Ελλάδα θα πρέπει να συνεχίσει να ακολουθεί το σχέδιο διάσωσης. Για παράδειγμα, ο Πίνακας 1 δείχνει ότι τα έτη μετά το 2010 το συνολικό δημόσιο χρέος σε σχέση με το ΑΕΠ αυξήθηκε σημαντικά έως και 179% το 2016, όντας από τα υψηλότερα στον κόσμο. Η συζήτηση για την επιτυχία των εισηγήσεων της Τρόικας είναι έντονη και σχετίζεται με τις μελλοντικές προοπτικές της χώρας. Μετά από οκτώ χρόνια συνεχών ακραίων ελλειμμάτων, η Ελλάδα έφτασε τελικά σε μικρό πρωτογενές πλεόνασμα το 2016. Αυτό το μικρό πλεόνασμα (0,7%) ήταν το πιο θετικό αποτέλεσμα μετά από αρκετά χρόνια περικοπών δαπανών και σκληρών θυσιών από τον ελληνικό λαό (Πίνακας 2).

2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
-10.2	-15.1	-11.2	-10.3	-8.9	-13.1	-3.7	-5.9	0.7

**Πίνακας 2. Έλλειμμα/πλεόνασμα γενικής κυβέρνησης % του ΑΕΠ 2008–2016
(Eurostat).**

Η ελληνική οικονομία υπέπεσε σε ύφεση το 2008 αφού βρισκόταν σε ανάπτυξη για 15 χρόνια (Θωμαδάκης, 2015). Κατά συνέπεια, το μικρό δημοσιονομικό πλεόνασμα 0,7% το 2016 έγινε το σύμβολο των επιχειρημάτων της Τρόικας για την επιτυχία του σχεδίου της. Ακόμη και το Ελληνικό Υπουργείο Οικονομικών εστίασε στο δημοσιονομικό πλεόνασμα (0,7% του ΑΕΠ) και δήλωσε ότι η οικονομία είχε περάσει από κατάσταση παρατεταμένης οικονομικής κρίσης σε «κατάσταση οικονομικής ανάκαμψης» (Υπουργείο Οικονομικών, 2017). Επιπλέον, στις 25 Σεπτεμβρίου 2017, η Ελλάδα κατάφερε να βγει από την παρατήρηση του ακραίου ελλείμματος (Διαδικασία Υπερβολικού Ελλείμματος-ΔΥΕ). Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο απέσυρε την προηγούμενη απόφασή του του 2009 για υπερβολικό έλλειμμα (Guarascio, 2017). Από την άλλη, ακόμη και το μικρό πρωτογενές πλεόνασμα του 2016 (Πίνακας Νο.2) είναι μια οικονομική ψευδαίσθηση, μια εικονική πραγματικότητα που δεν μπορεί να αλλάξει τη συνολική εικόνα της ελληνικής οικονομίας. Ο λόγος για αυτό είναι ότι η ελληνική οικονομία πρέπει να επιτύχει ένα δευτερογενές πλεόνασμα, που σημαίνει ότι θα πρέπει να είναι σε θέση να πληρώσει τα δάνεια της χώρας, τόσο το κεφάλαιο όσο και τα επιτόκια (Πίνακας Νο.3).

Year	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Debt b.€	264.7	301.0	330.5	356.2	305.0	320.5	319.7	311.6	314.8
GDP b.€	241.9	237.5	225.5	206.9	191.1	180.6	177.9	175.6	175.8

**Πίνακας 3. Ακαθάριστο χρέος γενικής κυβέρνησης % του ΑΕΠ 2008–2016
(Eurostat).**

Ο Πίνακας 3 απεικονίζει μια πιο ακριβή ανάλυση του Πίνακα 1. Δείχνει ξεκάθαρα το πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας. Το κλάσμα αποτελείται από τον αριθμητή, που είναι το γενικό χρέος, και τον παρονομαστή, που είναι το ΑΕΠ. Αν και η Ελλάδα σημείωσε μικρό πλεόνασμα το 2016, το συνολικό χρέος δεν μειώθηκε σημαντικά. Επιπλέον, σύμφωνα με το ΔΝΤ το δημόσιο χρέος είναι μη βιώσιμο (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, 2017). Το τρέχον πρόγραμμα χρηματοδότησης είχε σκοπό να ολοκληρωθεί το 2018 και «παραμένουν αμφιβολίες για τη βιωσιμότητα μακροπρόθεσμα» (Cerisier, 2017). Οι ειδικοί κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι «η Ελλάδα χρειάζεται πράγματι

ουσιαστική ελάφρυνση χρέους πέρα από ό,τι έχει ήδη παραταθεί τα προηγούμενα χρόνια», όπως μειώσεις επιτοκίων, αναβολές και παρατάσεις λήξης (Zettelmeyer et al., 2017).

Το 2010, το γενικό χρέος ήταν 330,5 δισ. ευρώ και μετά από έξι χρόνια μειώθηκε μόνο σε 314,8 δισ. ευρώ, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου οφείλεται πλέον σε άλλες κυβερνήσεις και ιδρύματα της Ευρωζώνης (Nelson et al., 2017). Η μικρή μείωση του χρέους οφείλεται σε παρατεταμένες περιόδους χάριτος επιτοκίων, επιτόκια χαμηλότερα της αγοράς, μακρές λήξεις και στην εφαρμογή της συμφωνίας συμμετοχής του ιδιωτικού τομέα το 2012, η οποία ήταν η μεγαλύτερη αναδιάρθρωση χρέους με ιδιώτες δανειστές στην ιστορία (ΟΟΣΑ 2016, Nelson et al., 2017). Μετά την εφαρμογή του PSI, οι ιδιώτες επενδυτές υπέστησαν ζημίες περίπου 75% σε βάση καθαρής παρούσας αξίας.

Αντίθετα, το συνολικό ΑΕΠ κατέρρευσε από 225,5 δισ. ευρώ το 2010 σε 175,8 δισ. ευρώ. Έτσι, το θετικό αποτέλεσμα του πλεονάσματος είναι μια οικονομική ψευδαίσθηση γιατί αποφεύγει την εξέταση σοβαρότερων δεικτών όπως η μεγάλη πτώση του ΑΕΠ. Επιπλέον, η πιστοληπτική ικανότητα παραμένει χαμηλή. Οι τράπεζες διστάζουν να χορηγήσουν νέα δάνεια στις αγορές, εφόσον τα κόκκινα NPLs (μη εξυπηρετούμενα δάνεια) δεν είναι διαχειρίσιμα. Επιπλέον, το προβληματικό και αδύναμο ελληνικό τραπεζικό σύστημα ανάγκασε την κυβέρνηση να εγκρίνει τρεις ανακεφαλαιοποιήσεις τραπεζών, το 2013, το 2014 και το 2015 για να διασωθεί (Χαρδούβελης, Γκιώνης, 2016).

Η χαμηλή τραπεζική πίστωση σχετίζεται και με το πρόβλημα της ελληνικής στεγαστικής φούσκας ενώ οι τράπεζες έχουν πολλά στεγαστικά δάνεια στο χαρτοφυλάκιο τους. Καθώς οι τιμές των κατοικιών μειώνονται σταθερά, οι ιδιοκτήτες είτε είναι απρόθυμοι να πληρώσουν τις δανειακές τους υποχρεώσεις είτε είναι ανίκανοι λόγω της γενικής οικονομικής κρίσης. Για πολλά χρόνια οι πλειστηριασμοί ακινήτων είχαν σχεδόν παγώσει, προκαλώντας αστάθεια. Τον Νοέμβριο του 2017 πραγματοποιήθηκαν οι πρώτοι ηλεκτρονικοί πλειστηριασμοί από συμβολαιογράφους, παρά την έντονη λαϊκή αντίδραση. Περίπου 18.000 ακίνητα πρόκειται να πουληθούν σε δημοπρασία το 2018, αλλά κανείς δεν ξέρει αν αυτή η προσδοκία θα γίνει πραγματικότητα (Hope, 2017).

Επιπλέον, *«κοιτάζοντας το μέλλον, η Ελλάδα εξακολουθεί να υπόκειται σε όρους δανείου του ΔΝΤ. Προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι του προγράμματος για το*

χρέος, η Ελλάδα απαιτείται να έχει πολύ μεγάλα πρωτογενή πλεονάσματα του προϋπολογισμού —περισσότερο από 4 τοις εκατό του ΑΕΠ— για «πολλά επόμενα χρόνια», αρχής γενομένης από το 2016» (Weisbrot et al., 2015).

Δυστυχώς, η αδύναμη ελληνική οικονομία είναι ανίκανη να διατηρήσει τέτοια πλεονάσματα σε μακροπρόθεσμες συνθήκες. Επιπλέον, τα εμπειρικά δεδομένα έχουν δείξει ότι συνήθως δεν επικρατούν τεράστια και επίμονα πλεονάσματα του προϋπολογισμού για μεγάλο χρονικό διάστημα (Eichengreen, Panizza, 2014). Μετά από μια βαθιά και παρατεταμένη ύφεση, κατά την οποία το πραγματικό ΑΕΠ μειώθηκε κατά 26%, η πλήρης ανάκαμψη της οικονομίας θα πάρει πολύ χρόνο (Papadimitriou et al, 2015, ΟΟΣΑ 2016). «Η Ελλάδα, αφού έχασε πάνω από το 22% των εσόδων της πριν από την κρίση, δεν έχει ακόμη ξεφύγει από την κρίση της, εξακολουθεί να επιβαρύνεται από την οικονομική στασιμότητα, ένα μη βιώσιμο δημόσιο χρέος και ασυνήθιστα υψηλούς φορολογικούς συντελεστές που περιορίζουν την ανάπτυξη» (Χαρδούβελης, Γκιώνης, 2016). Για το λόγο αυτό, το ΔΝΤ δήλωσε ότι μπορεί κάλλιστα να απαιτηθεί περαιτέρω ελάφρυνση για την αποκατάσταση της βιωσιμότητας του χρέους, καθώς είναι συζητήσιμο εάν η Ελλάδα μπορεί να επιτύχει σταθερά πλεονάσματα και μακροπρόθεσμη ανάπτυξη. «Ακόμη και με αυτές τις φιλόδοξες πολιτικές που εφαρμόζονται, η Ελλάδα δεν μπορεί να ξεφύγει από το πρόβλημα του χρέους της. Η Ελλάδα απαιτεί ουσιαστική ελάφρυνση του χρέους από τους Ευρωπαίους εταίρους της για να αποκαταστήσει τη βιωσιμότητα του χρέους» (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, 2017).

Στην πραγματικότητα, οι συνέπειες των αντίμετρων ήταν καταστροφικές για την πραγματική οικονομία και την πραγματική ζωή. Για παράδειγμα, υπήρξε μείωση του συνολικού κατά κεφαλήν εισοδήματος έως και 25% από το 2008 έως το 2016 (Πίνακας 4).

Year	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
€per. cap.	21,800	21,400	20,300	18,600	17,300	16,500	16,300	16,200	16,300

Πίνακας 4. ΑΕΠ σε τιμές αγοράς, τρέχουσες τιμές ευρώ κατά κεφαλήν 2008–2016 (Eurostat).

Ο Πίνακας 4 απεικονίζει την πορεία του κατά κεφαλήν ΑΕΠ από το 2008 έως το 2016. Παρατηρείται σταδιακή πτώση του εισοδήματος των Ελλήνων. Μόνο το 2011,

λόγω της προσπάθειας ενδυνάμωσης της εργασιακής ευελιξίας, ο κατώτατος μισθός μειώθηκε κατά ένα τρίτο και έφτασε τα 511 € μηνιαίως για έναν άπειρο εργαζόμενο κάτω των 25 ετών. Η γενική πτώση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου (2008–2016) ήταν περίπου 25%. Η κατάρρευση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ δεν μπορεί να υποτιμηθεί λόγω του μικρού πλεονάσματος του 2016.

Από το 2009 όλες οι ελληνικές κυβερνήσεις έχουν λάβει σοβαρά και πολυάριθμα μέτρα για τη διάσωση και την ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας. Τα περισσότερα μέτρα περιελάμβαναν μεταρρυθμίσεις σε σύντομο χρονικό διάστημα, κυρίως στην αγορά (ιδιωτικοποιήσεις), τις επενδύσεις, τα ολιγοπώλια, τη δημόσια διοίκηση, την εργατική νομοθεσία, τη φορολογική πολιτική και το τραπεζικό σύστημα (Χριστοδουλάκης, 2013, ΟΟΣΑ, 2016).

Όλες αυτές οι δημοσιονομικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις έχουν αποδυναμώσει τον ελληνικό πληθυσμό γενικά. Αν και η ελληνική οικονομία δεν χρεοκόπησε, ο ελληνικός λαός πλήρωσε ακριβό τίμημα. Στην πραγματικότητα, το κράτος έχει διαμορφώσει έναν φαύλο κύκλο. Το κράτος αύξησε τους φόρους (όπως ο ΦΠΑ) και άλλες επιβαρύνσεις και ταυτόχρονα μείωσε το δημόσιο κόστος. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, η Ελλάδα ήταν η μόνη χώρα στον ΟΟΣΑ (35 κράτη μέλη) που αύξησε τον ΦΠΑ το 2016.

Ταυτόχρονα, το κράτος μείωσε σκόπιμα τις εθνικές επενδύσεις και καθυστέρησε τις πληρωμές προς τους προμηθευτές του δημόσιου τομέα, δηλαδή πληρωμές σε όλο τον ιδιωτικό τομέα. Τον Μάρτιο του 2016 τα χρέη του Δημοσίου προς τον ιδιωτικό τομέα ήταν περίπου 6,67 δισ. ευρώ (Χρυσόπουλος, 2016). Χωρίς να κυκλοφορεί χρήμα στην ελληνική αγορά, η ανάπτυξη «παγώνει». Η έλλειψη χρημάτων δημιουργεί αποπληθωρισμό. Μια αποπληθωριστική σπείρα και τα χαμηλά τραπεζικά επιτόκια διατηρούν τη γενική οικονομική ακινησία. Κατά συνέπεια, το κράτος δεν είναι λειτουργικό, αλλά είναι ακόμα στη ζωή.

Εκ πρώτης όψεως η Ελλάδα κατάφερε να φτάσει σε πρωτογενές πλεόνασμα το 2016. Επιπλέον, δεν υπάρχουν διαδηλώσεις, γενικές απεργίες ή σημάδια κοινωνικής αναταραχής και η καθημερινότητα δείχνει κανονικότητα. Κάποιος θα μπορούσε να φανταστεί ότι η Τρόικα έχει δίκιο και ότι η Ελλάδα θα βγει σύντομα από τον λαβύρινθο της εποπτείας, αλλά αυτό είναι απλώς μια ψευδαίσθηση. Αν κάποιος επικεντρωθεί στην

τραπεζική αποταμίευση θα καταλάβει εύκολα την ψευδαίσθηση της επιτυχίας της Τρόικας (Πίνακας 5).

Year	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Bank Dep. b.€	237.5 b.€	209.6 b.€	174.2 b.€	161.4 b.€	163.3 b.€	160.3 b.€	123.4 b.€	121.4 b.€

Πίνακας 5. Τραπεζικό Ταμιευτήριο (β.€) Δεκέμβριος 2009–2016 χωρίς αλλοδαπούς (Τράπεζα της Ελλάδος).

Ο Πίνακας 5 δείχνει τη σταδιακή πτώση των τραπεζικών αποταμιεύσεων από το 2009 έως το 2016. Η τραπεζική αποταμίευση σχεδόν στο μισό από 237,5 δισ. ευρώ το 2009 σε 121,4 δισ. ευρώ το 2016 (Βάμβουκας, 2017, Κολάσα-Σικιαρίδη, 2017). Σύμφωνα με την Τράπεζα της Ελλάδος το 2017 οι τραπεζικές αποταμιεύσεις έχουν φτάσει στα χαμηλότερα επίπεδα από το 2001, κάτω από τα 120 δισ. ευρώ. (Κολάσα-Σικιαρίδη, 2017). Είναι προφανές ότι οι Έλληνες προσπάθησαν να διατηρήσουν το προηγούμενο βιοτικό επίπεδο καθώς και να πληρώσουν τις υποχρεώσεις τους προς το κράτος όπως τους φόρους καταναλώνοντας τις τραπεζικές τους αποταμιεύσεις. Χωρίς τραπεζικές αποταμιεύσεις οι εγχώριες επενδύσεις μειώνονται και η ανάπτυξη της χώρας, αποδυναμώνεται.

Επιπλέον, η εισαγωγή των ελέγχων κεφαλαίων τον Ιούνιο του 2015 εμπόδισε τη διακίνηση «μαύρου χρήματος» μόνο σε μικρή κλίμακα. Σύμφωνα με μελέτη του Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Οικονομικής Έρευνας του Πανεπιστημίου του Tübingen στη Γερμανία, η οποία δημοσιεύτηκε στο Forbes (McCarthy, 2017), η «σκιώδης οικονομία» της Ελλάδας κατατάσσεται στην 1η θέση παγκοσμίως (21,5% του ΑΕΠ). Στη δεύτερη θέση βρίσκεται η Ιταλία και τρίτη η Ισπανία, τα περιβόητα κράτη που αποτελούν τον όμιλο PIIIGS. Καθώς οι Έλληνες δεν θα βασίζονταν στις τραπεζικές αποταμιεύσεις στο εγγύς μέλλον, είναι πιθανό ότι το μικρό πλεόνασμα του 0,7% το 2016 δεν θα σηματοδοτούσε το τέλος της κρίσης αλλά θα επιδείνωνε ακόμη και την κρίση.

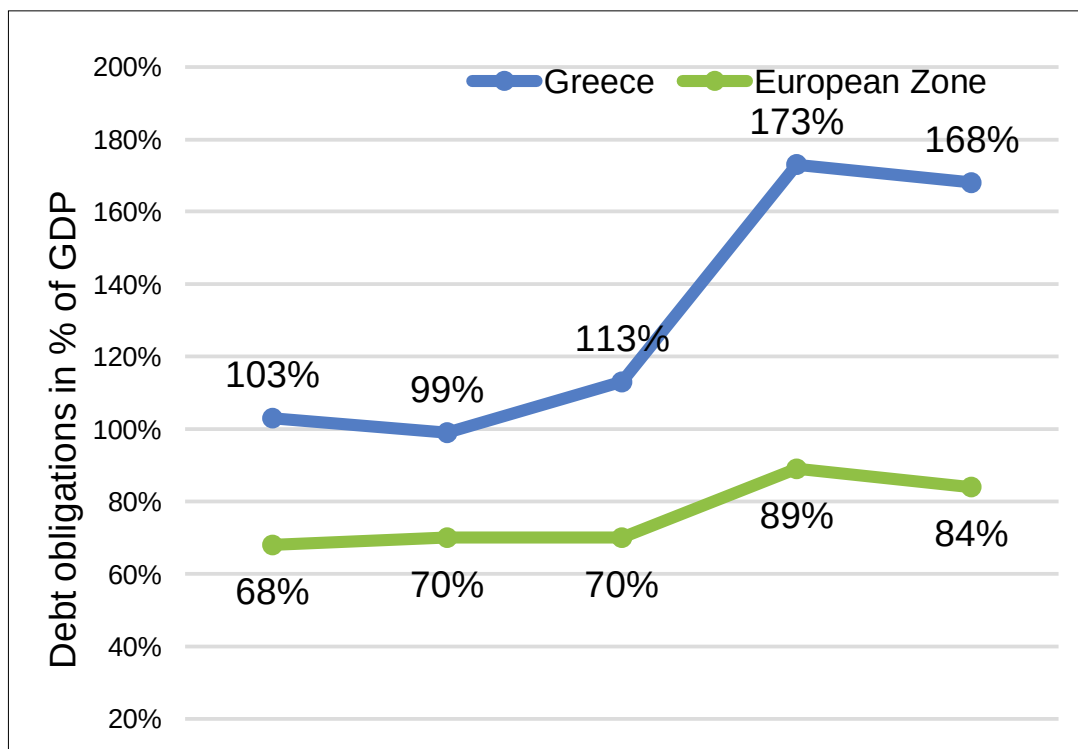
Τέλος, δεν πρέπει να μπερδευτεί κάποιος για τη μικρή άνοδο το 2016 γιατί οι ελληνικές κυβερνήσεις προσπάθησαν να δώσουν κίνητρα σε άτομα που θέλουν να επιστρέψουν τις αποταμιεύσεις τους στο εξωτερικό πίσω στην Ελλάδα. Η σταθερή εκροή αποταμιεύσεων και ο αυξανόμενος αριθμός μη εξυπηρετούμενων δανείων είναι δύο παράγοντες που επηρεάζουν άμεσα κάθε δυνατή προσπάθεια ανάκαμψης. Η εφαρμοζόμενη πολιτική αγνοεί την οικονομική θεωρία και στερείται την αίσθηση του ρεαλισμού.

«Αγνοεί την επιδείνωση των εθνικών αποταμιεύσεων και τις επακόλουθες επιπτώσεις τους στο κεφαλαιακό απόθεμα ενθαρρύνοντας μια αποπληθωριστική σπείρα —μέσω δημοσιονομικής λιτότητας— που διατηρεί τα δημοσιονομικά ελλείμματα και μειώνει το διαθέσιμο εισόδημα και συνεπώς τις ιδιωτικές αποταμιεύσεις» (Bitzenis et al., 2013).

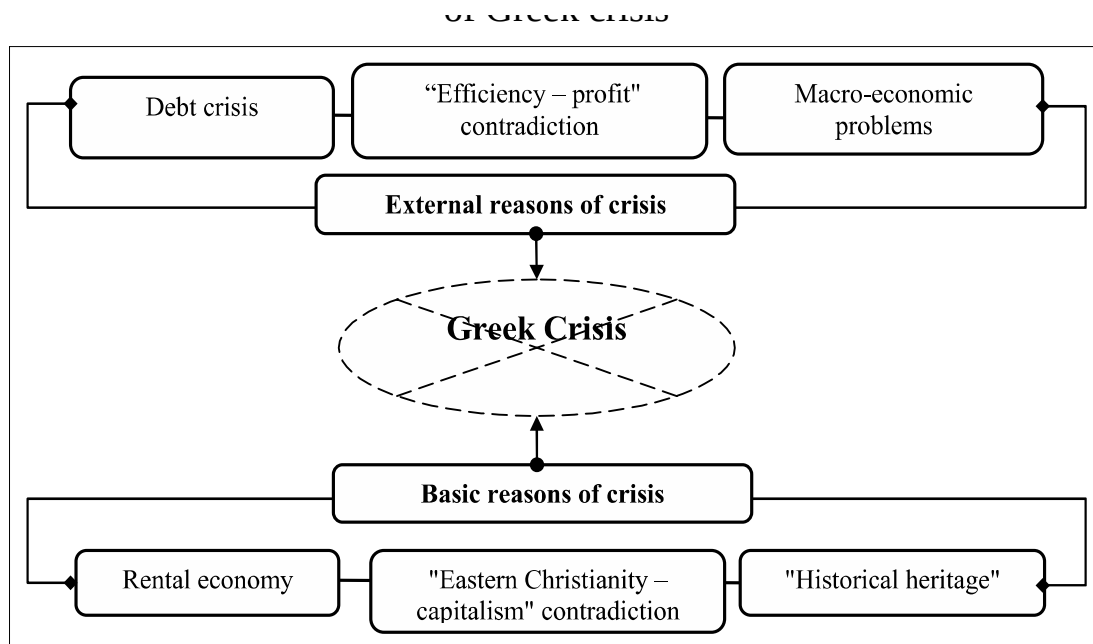
2.3 Η Φύση και τα Χαρακτηριστικά της Οικονομικής Κρίσης στην Ελλάδα

Μελετώντας κανείς την οικονομική κρίση στην Ελλάδα το 2010, θα πρέπει να κατανοήσει ότι η φύση της ελληνικής κρίσης, δεν είναι η υπερπροσφορά παραγωγής όπως κατά τη διάρκεια της «μεγάλης ύφεσης» στις ΗΠΑ όπως επίσης ότι αυτό το γεγονός δεν είναι μόνο «η χρηματοοικονομική φούσκα» στην αγορά ακινήτων. Η οικονομική κρίση είναι ουσιαστικά ένας λόγος δύο επιπέδων της κρίσης, συμπεριλαμβανομένου του βασικού επιπέδου και του εξωτερικού χρέους (Nelson et al., 2015). Προκειμένου να αποδειχθούν αυτά τα στοιχεία, είναι απαραίτητο να διευκρινιστεί ότι η κρίση σε άλλες χώρες δεν ήταν τόσο επείγουσες στην ατζέντα της ευρωπαϊκής πολιτικής, σε αντίθεση με την ελληνική κρίση.

Είναι δυνατόν ωστόσο, να αναφερθούν οι ακόλουθοι βασικοί εξωτερικοί λόγοι της ανάπτυξης της ελληνικής κρίσης, όπως η ασθενής ωριμότητα της ελληνικής οικονομίας σε σύγκριση με άλλες χώρες της ΕΕ πλην της Ρουμανίας και της Βουλγαρία, οι καθυστερημένες δημοσιονομικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις Παραποίηση οικονομικών καταστάσεων που αποστέλλονται από την ελληνική κυβέρνηση στις Βρυξέλλες και η ασυμφωνία του δείκτη παραγωγικότητας της εργασίας ως προς τα πλεονεκτήματα κατά κεφαλήν πληθυσμού.

Διάγραμμα Νο.1: Δυναμική αύξησης των χρεωστικών υποχρεώσεων της Ελλάδας και των χωρών της Ευρωζώνης για την περίοδο 2000-2014 (EUROSTAT, 2015)

Εικόνα Νο.1: Δομή δύο επιπέδων λόγων εμφάνισης και επέκτασης της ελληνικής κρίσης

Εξάλλου, σε αυτή την περίπτωση, εντάσσεται και ο λόγος που σχετίζεται με τη μη συμμόρφωση του επιπέδου αποτελεσματικότητας της ελληνικής οικονομίας (μάλλον χαμηλό) και των πλεονεκτημάτων των Ελλήνων πολιτών (σχετικά υψηλό).

Κατά τη γνώμη των οικονομολόγων επίσης, ένας από τους βασικούς εσωτερικούς λόγους της ελληνικής κρίσης, εξακολουθεί να είναι ένας τύπος λειτουργίας της ελληνικής οικονομίας και η ταυτόχρονη πολιτική και οικονομική ένωση με τις δυτικοευρωπαϊκές λογικές λειτουργίας. Οι δυτικοευρωπαϊκές λογικές λειτουργίας του κράτους, διαφέρουν σημαντικά από τις λογικές της ελληνικής ελίτ, παρά το γεγονός ότι σε μεγάλο βαθμό ο δυτικός πολιτισμός βασίζεται στις αρχές που θεμελιώθηκαν στην Αρχαία Ελλάδα. Από πολλές απόψεις η φιλοσοφία του δυτικού κόσμου έχει ξεκινήσει στην Ελλάδα.

Αν αναλύσουμε ειδικότερα τον αντίκτυπο των μη οικονομικών παραγόντων στην ελληνική κρίση, σε αντίθεση με την αρχαία Ελλάδα, η φιλοσοφία δεν ξεχώριζε στην πραγματικότητα από τη θρησκεία και τη μυθολογία στην Ανατολή. Έτσι, στην Ινδία και την Κίνα, η μετάβαση από τη μυθολογία στη φιλοσοφία, έγινε με βάση το έντονα διαμορφωμένο και εξαιρετικά ριζωμένο τελετουργικό. Ως αποτέλεσμα, ο ελληνικός ορθολογισμός αποτέλεσε τη βάση του ευρωπαϊκού πρακτικού. Αυτός είναι ένας λόγος να παίρνουμε διάφορες λύσεις που εκ πρώτης όψεως είναι παράλογες. για παράδειγμα, η διατήρηση της Ελλάδας εντός της ΕΕ με όποιο κόστος. Ο λόγος πίσω δεν είναι απλώς οικονομική εκτίμηση αλλά και πολιτισμικός.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, είναι δυνατόν να συναχθεί το συμπέρασμα ότι η λειτουργία της οικονομίας της Ελλάδας, δεν βασίζεται στο εμπόριο του πετρελαίου όπως στη Σαουδική Αραβία. Ωστόσο, η ελληνική οικονομία βασίζεται στην τουριστική βιομηχανία. Όσον αφορά την ελληνική πολιτιστική και ιστορική κληρονομιά, είναι απαραίτητο να διευκρινιστεί ότι έχει διαμορφωθεί ένα είδος μάρκας της Αρχαίας Ελλάδας. Ταυτόχρονα αποτελεί τη βασική βάση για την ανάπτυξη της τουριστικής βιομηχανίας (Khodov, 2006, Sotiropoulos, 2014).

Η επίδραση των σπηλαίων και του γεωοικολογικού περιβάλλοντος καθώς και του ελληνικού μαρμάρου στη διαμόρφωση του ελληνικού πολιτισμού, ήταν ένας από τους βασικούς λόγους που η αρχαία Ελλάδα έγινε κέντρο γέννησης του δυτικού πολιτισμού. Τα μεγάλα επιτεύγματα της αρχαίας Ελλάδας στις τέχνες, προκλήθηκαν αναμφίβολα

από τη δημιουργία της ιδεολογίας που σχετίζεται με την εστίαση σε καινοτομίες σε οποιοδήποτε τομέα δραστηριότητας σε αυτήν (Hirooka, 2006, Metcalfe, 1995). Δυστυχώς, αυτή τη στιγμή η οικονομία των λειτουργιών οικονομικών συντελεστών της Ελλάδας, δεν βασίζεται σε καινοτομίες που θα μπορούσαν να γίνουν μια από τις ατμομηχανές για τη διαμόρφωση ενός νέου οικονομικού μοντέλου της Ελλάδας.

Αν αναλύσουμε λεπτομερέστερα την τουριστική βιομηχανία που είναι η περιοχή που παρέχει την ανάπτυξη ολόκληρης της εθνικής οικονομίας της Ελλάδας, είναι δυνατόν να σημειωθεί ότι η πλειονότητα των τουριστών που φτάνουν στη χώρα, περιλαμβάνει και πολίτες από άλλες χώρες της Ευρώπης, για παράδειγμα στη χώρα της Γερμανίας. Οι διακοπές τους δεν είναι μεγάλες και βασικά χρησιμοποιούν υπηρεσίες δικών τους αεροπορικών εταιρειών που προσφέρουν την ευκαιρία να φτάσουν στα ελληνικά θέρετρα για αρκετές δεκάδες ευρώ. Επομένως, μπορούμε να πούμε ότι τα οικονομικά οφέλη από τη λειτουργία και την ανάπτυξη της τουριστικής βιομηχανίας στην Ελλάδα δεν μεγιστοποιούνται.

Ωστόσο, ο τουρισμός, οι ξενοδοχειακές επιχειρήσεις και οι μεταφορές εξακολουθούν να αποτελούν προοπτική για την τρέχουσα ανάπτυξη της Ελλάδας, τον πλήρη μετασχηματισμό ολόκληρου του κοινωνικού και οικονομικού συστήματος (Nedelea, Paun, 2009). Αυτή τη στιγμή η χώρα δεν έχει σοβαρούς επενδυτές που να είναι έτοιμοι να υποστηρίξουν την ανάπτυξη και την ανάπτυξη του τουρισμού, των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων και των μεταφορών στην Ελλάδα σε ένα ποιοτικά νέο επίπεδο. Γι' αυτό, σε συγκεκριμένο βαθμό, η κρίση βαθαίνει και από τη μη διαθεσιμότητα επενδυτικών εσωτερικών πόρων. Στις συνθήκες της κρίσης η επενδυτική ελκυστικότητα της Ελλάδας, έχει μειωθεί σημαντικά για τους εξωτερικούς επενδυτές τη περίοδο 2010-2018. Ωστόσο, η κρίση στην Ελλάδα δεν είναι λόγος να αρνηθεί κανείς να επενδύσει στον τουρισμό, τις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις και τις μεταφορικές υποδομές της.

Επίσης, σημειώνεται πως η γεωπολιτική απόφαση για την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Ένωση, είχε ληφθεί όχι μόνο υπό ιστορική «πίεση» αλλά και από τη σκοπιά της προοπτικής της ίδιας της Δύσης. Είναι απαραίτητο να προσδιοριστούν οι ΗΠΑ ως ένας από τους καθοδηγητές της δυτικής πορείας της Ελλάδας, αμέσως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι ΗΠΑ κατέβαλαν πολλές προσπάθειες τόσο στο εξωτερικό όσο και σε οικονομικές. Ακόμη και το σχέδιο

«Προμηθέας» που σχετίζεται με την κατάργηση των δημοκρατικών ελευθεριών που παρουσίασε η στρατιωτική χούντα στην Ελλάδα δεν προκάλεσε το στίγμα των δυτικών δημοκρατιών από την Ελλάδα, αλλά απλώς επιβράδυνε τη μετατόπιση της Ελλάδας στον δυτικό φορέα.

Ταυτόχρονα, η υπεράσπιση της θέσης της Ελλάδας στην Ε.Ε., από τα δυτικά κράτη μπορεί να εξηγηθεί από τη *θεωρία του ποδηλάτου* της Ε.Ε. που προσφέρει ο Hallstein. Θεωρεί την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση ως μια ατέρμονη διαδικασία και δεν προβλέπει τη διακοπή αυτής της διαδικασίας ή την αναστροφή της για λόγους που σχετίζονται με την τακτική εξέλιξη των γεγονότων. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, η *οικονομική διάσωση* της Ελλάδας είναι μόνο ένα ανεπαρκές μέρος της πανευρωπαϊκής πολιτικής ολοκλήρωσης (Σωτηρόπουλος, 2014, Ματσαγγάνης, 2013). Αν και αυτή η θεωρία δεν καλύπτει την αποχώρηση της Γροιλανδίας από την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα το 1985 και την παύση της διαδικασίας ένταξης της Ισλανδίας, της Ελβετίας και της Νορβηγίας στην Ε.Ε.

Επιπλέον, αυτή η θεωρία έρχεται σε *σύγκρουση* και με τη θεωρία των βέλτιστων νομισματικών ζωνών που αναπτύχθηκε από τον Mandell, ο οποίος το 1999 έλαβε το βραβείο της *Sveriges Riksbank* στις Οικονομικές Επιστήμες στη μνήμη του Alfred Nobel (Butorina, 2012). Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, η εισαγωγή του ενιαίου νομίσματος στις χώρες που είναι τόσο διαφορετικές ως προς την κοινωνική και οικονομική τους ανάπτυξη, δημιούργησε την εννοιολογική διαμάχη που θα μπορούσε να αναβληθεί χρονικά μόνο λόγω της εισαγωγής του ενιαίου νομίσματος (οικονομία σε χρόνο και αποφυγή ανταλλαγών από διαφορετικά εθνικά νομίσματα), καθώς και σχετικά ευνοϊκή οικονομική κατάσταση της παγκόσμιας οικονομίας.

Καθώς οι θεωρίες των Hallstein και Mandell δεν συμφωνούν με μια συγκεκριμένη οικονομική κατάσταση σε μια πόλη ή κοινωνία, αν και καθεμία από αυτές εξηγεί πτυχές της λειτουργίας της Ε.Ε., είναι απαραίτητο να σημειωθεί η αρχική δυιστική εννοιολογική βάση που μπορεί να οδηγήσει, κατά τη διάρκεια ιστορικών προκλήσεων, στην προφανή υπερισορροπία των ασυνεπειών στην Ε.Ε. και καταστρέφουν πλήρως τη βάση της για τη χρηματοοικονομική και οικονομική σταθερότητα (Schinasi, 2014· Adrian et al., 2013).

Είναι επίσης απαραίτητο να σημειωθεί ότι εκτός από προκλήσεις (προβλήματα) η οικονομική κρίση στην Ελλάδα, μπορεί επίσης να έχει ευκαιρίες τόσο για την παγκόσμια

οικονομία όσο και για χωριστές περιφερειακές οικονομίες. Η βασική προοπτική που αποκτά η παγκόσμια οικονομία λόγω της ελληνικής κρίσης, είναι η ανάπτυξη της επιστημονικής σκέψης στον τομέα των θεωρητικών χαρακτηριστικών των αιτιών της ελληνικής κρίσης στον τομέα της οικονομίας, της πολιτικής και κρατικής διαχείρισης και της κοινωνιολογίας. Είναι απολύτως σαφές ότι η αιτία αυτής της κρίσης δεν έγκειται αποκλειστικά στον οικονομικό τομέα.

Η βασική πρόκληση για την Ε.Ε., έγκειται στο γεγονός ότι η ελληνική κρίση δεν αναφέρεται τόσο ως οικονομική αλλά ως διαρθρωτική απειλή. Στην πραγματικότητα, αυτή είναι η κρίση όλου του συστήματος των ευρωπαϊκών ινστιτούτων και για να διορθωθεί η κατάσταση δεν αρκεί απλώς η συμμόρφωση με τα μέτρα της οικονομίας και η προσεκτική πολιτική των κρατικών δαπανών. Η όλη πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης τα τελευταία 20 χρόνια, ξεκινώντας από τις Συνθήκες του Μάαστριχτ, και η πολιτική επέκτασης της ΕΕ προς τα ανατολικά, αμφισβητείται.

Όταν εμφανίζονται οικονομικά προβλήματα, το κάθε εθνικό νόμισμα μπορεί να υποτιμηθεί για τη βελτίωση του εθνικού εμπορικού ισοζυγίου. Ωστόσο, το τίμημα της ελληνικής χρεοκοπίας δεν είναι μόνο «η υγιής λειτουργία» των ευρωπαϊκών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων. Η ελληνική χρεοκοπία αμφισβήτησε την επιτυχία της Ε.Ε., ως νομισματικού και μακροοικονομικού έργου μεγάλης κλίμακας (Ματσαγκάνης, 2013).

Οι ειδικοί λένε ότι η κύρια αιτία της ελληνικής κρίσης είναι η ασυμφωνία μεταξύ της συγκεντρωτικής νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής και της αποκεντρωμένης οικονομικής πολιτικής (Woods, 2013). Προκειμένου να αποτραπεί αυτή η κατάσταση πραγμάτων, η ΕΕ είχε αναπτύξει τη συνθήκη σταθερότητας και ανάπτυξης που βασιζόταν σε συγκεκριμένα κριτήρια. Είναι λογικό λοιπόν στο πλαίσιο αυτό, να επισημανθούν τα ακόλουθα βασικά κριτήρια που *παίζουν* συγκεκριμένο ρόλο όπως το μέγιστο μερίδιο του εξωτερικού χρέους που δεν υπερβαίνει το 60% του ΑΕΠ της χώρας και το μέγιστο μερίδιο του δημοσιονομικού ελλείμματος που δεν υπερβαίνει το 3% (Nelson et al., 2015).

Επιπλέον, είναι απαραίτητο να σημειωθεί ότι εδαφικά και γεωγραφικά η Ελλάδα είναι πολύ απομακρυσμένη από το οικονομικό, βιομηχανικό και επιστημονικό κέντρο της Ευρώπης. Ειδικότερα, αν σχεδιάσει κανείς έναν κύκλο με ακτίνα 300 km στον χάρτη της

Ευρώπης, με κέντρο το Στρασβούργο, θα συμβεί περίπου τα 2/3 της βιομηχανικής δυναμικότητας της Ε.Ε., περίπου το 70% του τραπεζικού κεφαλαίου και περίπου το 80% των ερευνητικών κέντρων. επικεντρώνεται στην ήπειρο αυτή. Η Ελλάδα βρίσκεται μακριά από αυτόν τον κύκλο. Τα μισά ελληνικά πλοία είναι νηολογημένα στην Κύπρο και δεν επιτρέπει σε πλοία να εισέλθουν σε τουρκικά λιμάνια (Nelson et al., 2015).

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα εμφανίζεται επίσης και σε κοινωνικούς και οικονομικούς δείκτες. Διαφαίνεται δηλαδή στο επίπεδο και ποιότητα ζωής του πληθυσμού. Τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα το επίπεδο της ανεργίας και πρωτίστως μεταξύ των νέων, έχει αυξηθεί και τα εθνικά αισθήματα που συνδέονται με την ξеноφοβία έχουν αυξηθεί. Αυτές οι διαδικασίες έχουν ως αποτέλεσμα τις πανελλαδικές διαδηλώσεις του ελληνικού πληθυσμού κατά της μετανάστευσης, επειδή οι μετανάστες εκλαμβάνονται όχι μόνο ως φορείς παράξενων πολιτισμικών και εθνικών παραδόσεων που έρχονται σε αντίθεση με την ελληνική νοοτροπία αλλά και ως υποψήφιοι για χώρους εργασίας που προορίζονται για αυτόχθονες πληθυσμούς.

Η κοινωνική πτυχή της κρίσης βασίζεται επίσης στο γεγονός ότι παρά την υπεροχή της ανάπτυξης, την έλλειψη ομαλοποιημένων κυβερνητικών και πολιτικών ιδρυμάτων, τη γενική τεχνολογική διάταξη, η Ελλάδα χρησιμοποιεί το *μοντέλο του κράτους* με υπερβολικές παροχές σε κοινωνικές λειτουργίες (Σωτηρόπουλος, 2014, Μатσαγκάνης, 2013, Dudin et al., 2014). Ενώ πριν από την παγκόσμια οικονομική και οικονομική κρίση του 2008-2010, η Ελλάδα μπορούσε να παρέχει στους πολίτες της ένα αρκετά υψηλό επίπεδο ζωής στο πλαίσιο της οικονομίας χαμηλών παραγωγικών ενοικίων, μέχρι σήμερα οι πόροι και τα αποθέματα για την παροχή πλεονάζοντων κρατικών υποχρεώσεων κοινωνικής φύσεως έχουν έχει ήδη εξαντληθεί.

Με τη σειρά του το φαινόμενο της οικονομικής κρίσης, οδήγησε στην αναγκαιότητα πραγματοποίησης μιας σειράς κοινωνικών μεταρρυθμίσεων στη συνταξιοδοτική κάλυψη, την εκπαίδευση και τις υπηρεσίες δημόσιας υγείας. Είναι πιθανό η θετική τους επίδραση να παρατηρηθεί σε μακροπρόθεσμη προοπτική. Οι τρέχουσες υπερεκτιμημένες προσδοκίες για τα αποτελέσματα από αυτές τις εκθέσεις απλώς επιδεινώνουν τη γενική οικονομική και κοινωνικοπολιτική κατάσταση στη χώρα.

2.4 Σύνοψη των Αιτιών της Εκδήλωσης της Οικονομικής Κρίσης στην Ελλάδα

Αποτελεί γεγονός πως η σύγχρονη παγκόσμια οικονομία συνεχίζει να αναπτύσσεται στην εποχή της διεθνοποίησης των επιχειρήσεων. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι λόγοι πίσω από την οικονομική κρίση της Ελλάδος, έγκεινται στην αποφυγή φόρων, το ανεπαρκές σύστημα δημόσιας διοίκησης και την πολύ ήπια οικονομική πολιτική της χώρας.

Ωστόσο, η Ελλάδα, σε αντίθεση με πολλές ευρωπαϊκές χώρες - Γαλλία, Μεγάλη Βρετανία, Ιταλία, Ισπανία και Πολωνία, είχε ήδη λάβει την διαβεβαίωση της δημοσιονομικής προόδου. Το τελευταίο στοιχείο σημαίνει ότι χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η εξυπηρέτηση του κρατικού χρέους, το κοινωνικό *πορτοφόλι* λαμβάνει περισσότερα κεφάλαια από όσα ξοδεύει. Η ελληνική κρίση είναι ταυτόχρονα ευρωπαϊκή. Αυτό είναι ένα εξαιρετικό παράδειγμα του πόσο δύσκολη είναι η επίλυση οικονομικών προβλημάτων υπό συνθήκες δημοκρατίας που είναι εκτός του πλαισίου του εθνικού κράτους και των ορίων του (Δεδουσόπουλος, 2013).

Φυσικά μπορεί κανείς να θεωρήσει ότι η οικονομική, πολιτική, κοινωνική αστάθεια και η τεχνολογική καθυστέρηση της Ελλάδας, είναι πάνω από όλα προβλήματα της κυβέρνησης και του πληθυσμού της, αλλά όχι της ΕΕ ή του ΔΝΤ. Η κρίση χρέους στην Ελλάδα, χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερα σημαντικούς λόγους που σχετίζονται με τη μη συμμόρφωση της αποδοτικότητας της εργασίας και του επιπέδου των επαγγελματιών των πολιτών, διότι αν συγκριθεί το φορτίο χρέους της Βρετανίας, της Ιρλανδίας και του Λουξεμβούργου με το ΑΕΠ ή το επίπεδο του αποθέματα χρυσού και συναλλάγματος, η ελληνική κατάσταση δεν φαίνεται τόσο δραματική (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, 2017).

Αξίζει όμως να αναφερθεί ότι η Ελλάδα παραιτήθηκε από ένα μέρος της κυριαρχίας της κατά την είσοδό της στην Ε.Ε. Επιβάλλει συγκεκριμένες υποχρεώσεις στην Ένωση και η ανάληψη πρόσθετων υποχρεώσεων χρέους από την Ελλάδα βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στην προσπάθεια συμμόρφωσης με τα κριτήρια που αναπτύχθηκαν στις Βρυξέλλες.

Η κύρια πρόκληση για την παγκόσμια οικονομία και τις ξεχωριστές περιφερειακές οικονομίες στην ελληνική κρίση, μπορεί να αναφέρεται όχι μόνο σε μια οικονομική

συνιστώσα, συμπεριλαμβανομένης της απώλειας του δυνητικού οικονομικού και γεωοικονομικού πλεονεκτήματος. Πιθανότατα, αυτός είναι ο μετασχηματισμός της ελληνικής κοινωνίας για να ξεπεράσει αυτή την κρίση και να «γεμίσει» στην ευρωπαϊκή οικογένεια που κατά βάση αποτελείται από προτεσταντικά και καθολικά έθνη. Με τη σειρά του, παραμορφώνει τις πολιτιστικές βάσεις που παρέχουν όχι μόνο εσωτερικές οικονομικές αλλά και εξωτερικές κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις (Δεδουσόπουλος, 2013).

Από τη μία, η Ελλάδα είναι ένα αρκετά σημαντικό κράτος στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Ωστόσο, ταυτόχρονα είναι απαραίτητο να γίνει κατανοητό ότι η ικανότητά του να επηρεάζει την οικονομική διαδικασία σε παγκόσμιο επίπεδο δεν είναι αρκετά υψηλή. Γι' αυτό και σε επίπεδο οικονομίας τέτοια πιθανά φαινόμενα όπως η αποχώρηση της Ελλάδας από την ΕΕ, η πλήρης άρνηση εκπλήρωσης των εξωτερικών υποχρεώσεων θα έχουν σίγουρα αρνητικό αντίκτυπο στις παγκόσμιες, οικονομικές και κοινωνικές διαδικασίες. Ωστόσο, το μεγαλύτερο

Η πρόκληση για την παγκόσμια οικονομία σε σχέση με την εξέλιξη της ελληνικής κρίσης, μπορούσε να περιλαμβάνει το απρόβλεπτο της εξέλιξης της κατάστασης και την επακόλουθη πιθανή κατάρρευση της οικονομίας της Ε.Ε. Η σχέση της Ελλάδας με τις κορυφαίες και αναπτυσσόμενες περιοχές του κόσμου, δεν έγκειταν μόνο στα ταξίδια των τουριστών στην Ελλάδα ή σε έργα υποδομής, αλλά και στον πολιτιστικό τομέα. Πολύ συχνά αυτό είναι πιο σημαντικό από ένα προσωρινό πλεονέκτημα από την άποψη της ιστορίας.

Έτσι, ολοκληρώνοντας αυτή την έρευνα, είναι απαραίτητο να σημειωθεί ότι η κρίση στην Ελλάδα έχει και θα έχει καθορισμένες επακόλουθες για την παγκόσμια οικονομία (αποσταθεροποίηση, διαρθρωτική ανασυγκρότηση, αναμόρφωση εξωτερικών οικονομικών και εσωτερικών πολιτικών σχέσεων κ.λπ.) που εκφράζονται σε μια διαφορετική έκταση. Για την επίλυση των προβλημάτων που σχετίζονται με την ελληνική κρίση καθώς και για την επίλυση των προβλημάτων της κρίσης των ευρωπαϊκών χωρών που είναι ανάλογα με την Ελλάδα, είναι απαραίτητο καταρχήν να κατανοήσουμε ότι η κρίση είναι πάντα ένα φαινόμενο του συστήματος που ορίζεται από μια σειρά παράγοντες.

Δεύτερον, υπάρχει ανάγκη για μεταρρυθμίσεις μεγάλης κλίμακας όχι μόνο οικονομικής αλλά ακόμη πιο πολιτικής και κοινωνικής φύσης. Απαιτούνται πολιτικές μεταρρυθμίσεις για τη μείωση του επιπέδου της διαφθοράς και την ομαλοποίηση των κυβερνητικών θεσμών, τη δημιουργία σαφούς και λειτουργικού μοντέλου κρατικής διαχείρισης. Απαιτούνται κοινωνικές μεταρρυθμίσεις για την άρνηση υπερβολικών υποχρεώσεων, η χρηματοδότηση των οποίων οδηγεί σε αύξηση του φορτίου του χρέους και κατά συνέπεια σχηματίζει πηγές πιθανών μελλοντικών κρίσεων (Δεδουσόπουλος, 2013).

Τρίτον, υπάρχει ανάγκη για μια καλά μελετημένη ερευνητική και τεχνική και καινοτόμο πολιτική ανάπτυξης της Ελλάδας. Η χρήση του μοντέλου της οικονομίας της ενοικίασης που εκμεταλλεύεται μόνο το φυσικό και ψυχαγωγικό δυναμικό της χώρας θα συνεχίσει να μειώνει τη σταθερότητα της οικονομικής ανάπτυξης και των κοινωνικών και πολιτικών διαδικασιών.

2.5 Γενικά Χαρακτηριστικά του Ελληνικού Μοντέλου Ανάπτυξης και της Αγοράς Εργασίας πριν από την Κρίση του 2009

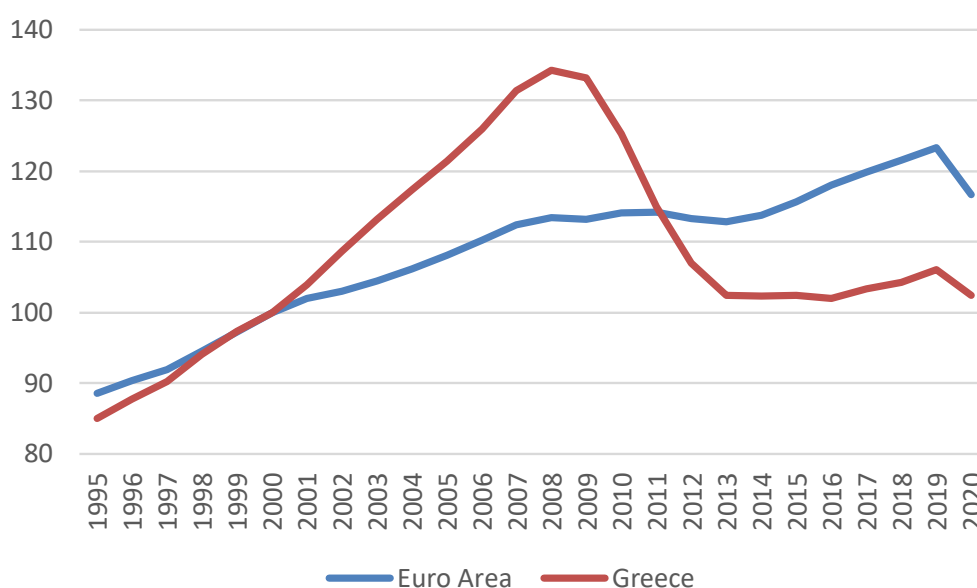
Οι περισσότερες μελέτες για την ελληνική κρίση του 2009, παραμελούν ή δεν αποδίδουν μια ιδιαίτερα σημασία στην τροχιά του οικονομικού μοντέλου της χώρας. Γενικά, η διαμόρφωση οικονομικών μοντέλων μέσα στο χρόνο αποκαλύπτει σημαντικά στοιχεία και βοηθά τους οικονομολόγους να ερμηνεύσουν μεταγενέστερα φαινόμενα. Φυσικά, ο προσδιορισμός του οικονομικού μοντέλου της Ελλάδας είναι μια τεράστια προσπάθεια, δύσκολο να επιτευχθεί.

Το παραγωγικό μοντέλο της Ελλάδας άρχισε να αλλάζει πριν από την ένταξη της χώρας στην Ευρωζώνη. Από το 1975ν δόθηκε σημαντική έμφαση στην ενίσχυση του τουρισμού, του εποικοδομητικού τομέα και στην ανάπτυξη μιας ζήτησης προσανατολισμένης στην κατανάλωση. Η ελληνική οικονομία διαμόρφωσε μια αδύναμη παραγωγική βάση, με την επικράτηση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων³, οι οποίες ήταν ως επί το πλείστον έντασης εργασίας, και ιδιαίτερα διέδυναν τις δραστηριότητες αυτοαπασχόλησης.

Από την είσοδο της Ελλάδας στην Ευρωζώνη το 2001, αυτά τα χαρακτηριστικά έχουν ενταθεί. «Για αρκετές δεκαετίες, οι κύριες πηγές ανάπτυξης ήταν η αύξηση των

ιδιωτικών και δημόσιων καταναλωτικών δαπανών (Διάγραμμα Νο.1) σε συνδυασμό με μια ταχεία επέκταση των κατασκευαστικών επενδύσεων, που χρηματοδοτήθηκαν σε μεγάλο βαθμό από μεταβιβάσεις της ΕΕ, σχετικά φθηνό εξωτερικό δανεισμό και βραχυπρόθεσμο εισροές κεφαλαίων» (Κατσέλη, 2016).

Οι διαδικασίες αυτές αποδυναμώνουν σημαντικά την παραγωγική βάση της χώρας, επιδεινώνουν το παραγωγικό δυναμικό, την επιχειρηματικότητα και το ανθρώπινο δυναμικό της χώρας (Γιαννίτσης, 2013). Το μικρό μέγεθος των επιχειρήσεων συνδέεται γενικά με προβλήματα χαμηλής παραγωγικότητας και υψηλού κόστους παρεχόμενων υπηρεσιών που τις καθιστά λιγότερο ανταγωνιστικές. Ωστόσο, για τη σημαντική περίοδο 1983-2008, η απασχόληση στην Ελλάδα «*αυξήθηκε σχεδόν σταθερά (...). Η τάση αυτή αντιστράφηκε το 2008, με αποτέλεσμα την απότομη μείωση του συνολικού επιπέδου απασχόλησης*» (Δεδουσόπουλος, 2013).

Source: Ameco

Διάγραμμα Νο.1: Συνολική Κατανάλωση των Ατόμων στην Ευρώπη και την Ελλάδα τη Περίοδο 1995 - 2020

Προχωρώντας περαιτέρω αυτή την ανάλυση, διερευνώνται ιδιαίτερες πτυχές του ελληνικού καπιταλισμού που τον διαφοροποιούν από άλλους αντίστοιχους κοινωνικούς σχηματισμούς (Σκαγιάννης, 1993). Οι οικονομολόγοι θεωρούν ότι όλα τα παραπάνω είναι το αποτέλεσμα κάποιων ιστορικά κατασκευασμένων κοινωνικοπολιτικών και

οικονομικών συμβιβασμών που λειτουργούν ως κανόνας του κοινωνικού παιχνιδιού (Amable, Palombarini, 2018).

Σύμφωνα με τη *θεωρία των κανονισμών*, αυτοί οι συμβιβασμοί σχηματίζουν, μακροπρόθεσμα, ορισμένες θεσμικές ιδιαιτερότητες (*specificités Institutionnelles*) που δομούν ένα ακριβές θεσμικό πλαίσιο. Συγκεκριμένα, στην περίπτωση της Ελλάδας, ορισμένες από αυτές τις θεσμικές ιδιαιτερότητες είναι η παραοικονομία και οι άτυπες μορφές απασχόλησης, η φορολογική απάτη και η φοροδιαφυγή και το λαθρεμπόριο βενζίνης, τσιγάρων κ.λπ. Συνολικά, αυτές οι ιδιαιτερότητες εμποδίζουν την ομαλή λειτουργία της ελληνικής οικονομίας και οδηγούν σε αναποτελεσματική κατάσταση.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, όπως προαναφέρθηκε, η Ελλάδα διαμόρφωσε σταδιακά μια αδύναμη παραγωγική βάση με μια *«διάρθρωση της αγοράς εργασίας που δεν είχε τη βελτίωση και την ποικιλομορφία που θα μπορούσε κανείς να συναντήσει σε χώρες με πιο διαφοροποιημένο σύστημα παραγωγής»* (Mattoni, Βογιατζόγλου, 2014) και δεν δημιούργησε ένα επαρκώς πρόσφορο έδαφος για την επέκταση της επιχειρηματικότητας. Ως αποτέλεσμα, η ανάπτυξη και η διαμόρφωση των εργασιακών σχέσεων στην Ελλάδα καθυστερούν σημαντικά σε σύγκριση με την υπόλοιπη Ευρώπη λόγω της καθυστερημένης βιομηχανικής ανάπτυξης της χώρας.

2.6 Επισκόπηση των Μεταρρυθμίσεων της Αγοράς Εργασίας Κατά την Κρίση του 2010

Οι συμφωνίες που υπογράφηκαν μεταξύ των διαφόρων ελληνικών κυβερνήσεων και της Τρόικας κατά την περίοδο 2010-2018, δομήθηκαν σε μια συγκεκριμένη εννοιολόγηση της κρίσης στην Ελλάδα και του οικονομικού της μοντέλου. Σύμφωνα με την ανάλυση της Τρόικας μπορούμε να εντοπίσουμε τέσσερις κύριες αιτίες της κρίσης.

Καταρχάς, η αρνητική διαχείριση της αύξησης των μισθών και παρεμπιπτόντως των συντάξεων τα προηγούμενα χρόνια εμφανίζεται εκ πρώτης όψεως ως ένας από τους στενούς περιορισμούς στην ομαλή οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας. Ειδικότερα, το συνταξιοδοτικό σύστημα θεωρήθηκε ότι είναι εξαιρετικά «κατακερματισμένο μεταξύ επαγγελματιών, τύπων συντάξεων και κανόνων παροχών» (IMF, 2021).

Σε αντίθεση με τη δομή των μισθών, χαρακτηρίστηκε ως *«ένα περίπλοκο σύστημα συλλογικών διαπραγματεύσεων και γενναιόδωρο κατώτατο μισθό*

αποσυνδεδεμένο από την παραγωγικότητα» (ΔΝΤ, 2019). Επιπλέον, η φορολογία εσόδων ήταν χαμηλή σε σύγκριση με τη φορολογία εσόδων άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Αυτά τα ζητήματα ήρθαν μαζί με την έλλειψη πολιτικής υποστήριξης και πολιτικής βούλησης που οδήγησαν τη χώρα σε αποτυχίες πολιτικής, όπως η έλλειψη δημοσιονομικής πειθαρχίας, και δημιούργησαν ένα μη βιώσιμο δημόσιο χρέος που ανήκει κυρίως σε εξωτερικούς πιστωτές (Thomsen, 2019).

Στο πλαίσιο αυτό, έχουν θεσπιστεί αρκετές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις σε όλους σχεδόν τους οικονομικούς και κυβερνητικούς τομείς. Ο γενικός στόχος ήταν η αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας και η βελτίωση της θέσης της Ελλάδας στον διεθνή και ευρωπαϊκό καταμερισμό εργασίας μέσω της εσωτερικής προσαρμογής των τιμών. Ειδικά οι μεταρρυθμίσεις της αγοράς εργασίας «με στόχο την αύξηση της αποκέντρωσης και της ευελιξίας της αγοράς εργασίας» (IMF, 2019, σελ. 6) προκειμένου να προσαρμοστούν οι μισθοί σύμφωνα με τα επίπεδα παραγωγικότητας και ως εκ τούτου να μειωθεί το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (ULC).

Ωστόσο, αυτή η σύλληψη της δομής των μεταρρυθμίσεων, επικρίθηκε έντονα. Πολλοί οικονομολόγοι κατήγγειλαν ότι αυτή η προσέγγιση θεωρούσε την κρίση στην Ελλάδα ως καθαρά εθνική και όχι ως έκφραση της παγκόσμιας και ευρωπαϊκής κρίσης (Δεδουσόπουλος, 2013). Αυτή η ρητορική συνόδευε τα προγράμματα οικονομικής προσαρμογής μέχρι το 2018 και αποτέλεσε τη βάση των οικονομικών πολιτικών που εφαρμόστηκαν.

Ως εκ τούτου, τα μέτρα ήταν στενά εστιασμένα, δίνοντας μονομερή χαρακτήρα στην αντιμετώπιση της κρίσης. «*Το Μνημόνιο Ι βασίστηκε στην υπόθεση ότι η ελληνική αγορά εργασίας ήταν σε μεγάλο βαθμό άκαμπτη*» (Δεδουσόπουλος, 2013). Έτσι, οι μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας που προωθήθηκαν κατά την περίοδο 2010-2018 στόχευαν στην αύξηση της ευελιξίας της ελληνικής αγοράς εργασίας και στην εισαγωγή μεγαλύτερου βαθμού ευελιξίας στους μηχανισμούς καθορισμού των μισθών (Δεδουσόπουλος, 2013) αλλάζοντας το θεσμικό του πλαίσιο (Φιλίνης, Γεωργακόπουλος, 2018).

Η βάση δεδομένων είναι οργανωμένη γύρω από εννέα (9) γενικούς τομείς πολιτικής στην αγορά εργασίας, όπως την φορολογία εργασίας, το επίδομα ανεργίας, άλλα επιδόματα που σχετίζονται με την πρόνοια, τις ενεργητικές πολιτικές για την αγορά

εργασίας, τη νομοθεσία για την προστασία της εργασίας, προγράμματα αναπηρίας και πρόωρης συνταξιοδότησης, μισθολογικές διαπραγματεύσεις, ώρα εργασίας καθώς και την μετανάστευση και κινητικότητα (Δεδουσόπουλος, 2013).

Κάθε ένα από αυτά τα σημεία παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και έχει βρεθεί στο επίκεντρο του κοινού και του επιστημονικού λόγου. Ο λόγος που οι μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας προκάλεσαν τόσο μεγάλη ροή μελανιού είναι επειδή άλλαξαν εντελώς τις συνθήκες εργασίας στην Ελλάδα, όπως τις γνωρίζαμε πριν. Έτσι, οι μεταρρυθμίσεις δημιούργησαν συνθήκες για ευέλικτες εργασιακές σχέσεις ώστε η απασχόληση να γίνει πιο ανταγωνιστική. Επιπρόσθετα, στόχευαν στην τόνωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της οικονομίας και στη δημιουργία ενός μοντέλου ανάπτυξης με βάση τις εξαγωγές και τις ιδιωτικές επενδύσεις (Φιλίνης, Γεωργακόπουλος, 2018).

Οι μεταρρυθμίσεις περιελάμβαναν επίσης ευρείες αλλαγές στις ατομικές και συλλογικές εργασιακές σχέσεις, με άμεσο αντίκτυπο στην απασχόληση, την αγορά εργασίας και το εισόδημα των ατόμων. Μια σειρά σημαντικών νομοθετικών αλλαγών και κανονισμών έχουν επιφέρει εξαιρετικά κρίσιμες ανατροπές στους ισχύοντες νόμους των συλλογικών διαπραγματεύσεων, στους μηχανισμούς καθορισμού των μισθών των εργαζομένων στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα και στην προστασία της απασχόλησης (ΟΟΣΑ, 2013).

2.7 Οι Επιπτώσεις της Λιτότητας και ο Αντίκτυπος των Μεταρρυθμίσεων στην Αγορά Εργασίας και στους Εργαζομένους στην Ελλάδα

Τόσο οι μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας όσο και οι γενικότερες μεταρρυθμίσεις που εφαρμόζονται στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής, ανήκουν στο πλαίσιο των πολιτικών λιτότητας. Οι πολιτικές αρχές στην Ε.Ε. και την ευρωζώνη (ΕΑ) υποστήριξαν ότι μόνο οι πολιτικές λιτότητας ήταν σε θέση να δαμάσουν την κρίση και να προωθήσουν την «ανταγωνιστικότητα» και μια διαδικασία ανάπτυξης προσανατολισμένη στις εξαγωγές.

Ωστόσο, «η λιτότητα έχει επικριθεί από πολλούς επιφανείς οικονομολόγους ως μια παράλογη πολιτική, η οποία επιδεινώνει περαιτέρω την οικονομική κρίση δημιουργώντας έναν φαύλο κύκλο μείωσης της πραγματικής ζήτησης, πτώσης του ΑΕΠ,

ύφεσης και υπερχρέωσης. Επιπλέον, οι ευρωπαϊκές πολιτικές λιτότητας έχουν κατηγορηθεί ότι παρασύρουν την παγκόσμια οικονομία σε ύφεση και παγίδα ρευστότητας, επιδεινώνοντας τις παγκόσμιες ανισορροπίες» (Μήλιος, Λαπατσιώρας, Σωτηρόπουλος, 2017).

Ειδικά στην περίπτωση της Ελλάδας, η εφαρμογή πολιτικών λιτότητας με στόχο την αναδιοργάνωση «της σχέσης δυνάμεων μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας σε όλα τα κοινωνικά επίπεδα προς όφελος του κεφαλαίου» (Μήλιος, Λαπατσιώρας, Σωτηρόπουλος, 2017). Αυτό ήταν προφανές στην Ελλάδα, καθώς οι περισσότερες μεταρρυθμίσεις στόχευαν στη μείωση του επιχειρηματικού κόστους και στην ενίσχυση των επενδύσεων κεφαλαίου και της οικονομικής ανταγωνιστικότητας, μέσω της μείωσης του κόστους εργασίας και των δημοσιονομικών περικοπών των δημοσίων εσόδων (Μήλιος, Λαπατσιώρας, Σωτηρόπουλος, 2017).

Οι πολιτικές λιτότητας επίσης, οδήγησαν σε εσωτερική υποτίμηση. Γενικότερα, η εσωτερική υποτίμηση ήταν ένα από τα δύο κύρια εργαλεία που χρησιμοποίησε η Ευρωπαϊκή Ένωση για την αντιμετώπιση της κρίσης του 2008 στην Ελλάδα. Το δεύτερο εργαλείο ήταν αυτό της δημοσιονομικής στενότητας. Καθώς η υποτίμηση του εθνικού νομίσματος της χώρας⁸ δεν είναι δυνατή όταν μια χώρα ανήκει σε μια νομισματική ένωση, επιλέχθηκε η εσωτερική υποτίμηση για την Ελλάδα.

Έτσι, ο μηχανισμός της εσωτερικής υποτίμησης, ενεργοποιείται όταν η οικονομία βρίσκεται σε κατάσταση ανισορροπίας και αναλαμβάνει να επαναφέρει την κατάσταση ισορροπίας της. Αυτός ο μηχανισμός είναι το κανάλι ανταγωνιστικότητας που αποτελείται από τη διαδικασία καθορισμού των μισθών, τη διαδικασία καθορισμού των τιμών και τον αντίκτυπο της ανταγωνιστικότητας των τιμών στη συνολική ζήτηση. Πιο συγκεκριμένα, το θεωρητικό σχήμα της εσωτερικής υποτίμησης υποδηλώνει ότι μια οικονομία μπορεί να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητά της μέσω της μείωσης των μισθών, της αύξησης των εξαγωγών και της τόνωσης της συνολικής ζήτησης, άρα και της παραγωγής, και οδηγώντας την οικονομία σε ένα νέο επίπεδο ισορροπίας (Ιωακείμογλου, 2012). Αυτή η διαδικασία, ωστόσο, συνεπάγεται τον μετασχηματισμό των εργασιακών σχέσεων καθώς και της διαδικασίας συσσώρευσης που είναι υπό μεταστοιχείωση ολόκληρο το μοντέλο ανάπτυξης.

Ως εκ τούτου, ο πρωταρχικός στόχος της εσωτερικής υποτίμησης που εφαρμόστηκε στην Ελλάδα ήταν η μείωση του κόστους εργασίας προκειμένου να ενισχυθεί η ανταγωνιστικότητα της χώρας. Σύμφωνα με την ακολουθούμενη οικονομική πολιτική της Ευρωζώνης, η εσωτερική υποτίμηση ήταν ο κύριος μηχανισμός προσαρμογής (Rathgeb, Tassianri, 2020). Αυτό διαμορφώθηκε προς τη μείωση των μισθών και τη συρρίκνωση των δημοσίων δαπανών. Αυτό όμως είχε επίσης σοβαρές επιπτώσεις, ιδιαίτερα στις εργασιακές σχέσεις, τις συνθήκες εργασίας και την κοινωνική συναίνεση της χώρας.

Η ελληνική κρίση ωστόσο, είναι μια από τις μεγαλύτερες και σοβαρότερες κρίσεις που έχουν καταγραφεί σε καιρό ειρήνης (Διανέωση, 2016, & Μηλιός, Λαπατσιώρας, Σωτηρόπουλος, 2017). Σύμφωνα με το ερευνητικό κέντρο Dianeosis, η Ελλάδα είναι επίσης μια από τις ευρωπαϊκές χώρες που υπέστησαν τη σημαντικότερη απώλεια ΑΕΠ (Dianeosis, 2016) κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Τόσο το επίπεδο μείωσης του ΑΕΠ όσο και η διάρκεια της κρίσης δεν είναι τυχαίοι παράγοντες ή τυχαία χαρακτηριστικά. Εκφράζουν το βάθος και τη σοβαρότητα του φαινομένου. Συνεπώς, οι συνέπειες αυτής της κρίσης είναι αντίστοιχα σοβαρές.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω ωστόσο, με σκοπό να διαλευκανθούν τα βαθύτερα αίτια της οικονομικής κρίσης, χρειάζεται να μελετηθεί εκτενώς η εξέλιξη και οι συνθήκες κάτω από τις οποίες δημιουργήθηκε το ελληνικό οικονομικό μοντέλο. Επομένως, η ελληνική κρίση μπορεί να ερμηνευθεί ως αποτέλεσμα της σταδιακής και χρόνιας αποδυνάμωσης της παραγωγικής βάσης της χώρας.

Αυτή η σημαντική αποδυνάμωση έκανε την οικονομία να μην μπορεί να υποστηρίξει και να χρηματοδοτήσει τις δικές της ανάγκες. Αυτό εγείρει το ερώτημα πώς μπορεί μια χώρα να αντιμετωπίσει τις δανειακές της υποχρεώσεις όταν δεν παράγει αρκετό χρηματοοικονομικό και οικονομικό πλεόνασμα. Στην Ελλάδα, αυτή η έλλειψη δεν ήταν ποτέ ξανά σύμμαχο που αντιμετώπιζε στον πυρήνα του, καθώς αντ' αυτού η συνεπής λύση πολιτικής που επιλέχθηκε ήταν αυτή του υπερβολικού δανεισμού.

Ως εκ τούτου, τα τρία προγράμματα οικονομικής προσαρμογής αποτελούσαν ρυθμίσεις που μακροπρόθεσμα στόχευαν σε θεσμικές αλλαγές. Κάθε μία από τις τρεις ρυθμίσεις αντιστοιχεί σε μια προσπάθεια διαρθρωτικού μετασχηματισμού του αναπτυξιακού μοντέλου της Ελλάδας ή, με άλλα λόγια, του καθεστώτος συσσώρευσης

της. Ωστόσο, θεωρούμε ότι αυτή η προσπάθεια δεν εφαρμόστηκε με ορθολογικό τρόπο¹⁰ που να σέβεται τα προϋπάρχοντα σημαντικά χαρακτηριστικά της χώρας και να αλλάζει μόνο αυτά που είναι λανθασμένα.

Οι ελληνικές κυβερνήσεις που συμμετείχαν στην εφαρμογή αυτών των προγραμμάτων, σε συνεργασία με το κυρίαρχο κοινωνικό μπλοκ της χώρας (*bloc social dominant*, Amable, Palombarini 2018) επέλεξαν να εφαρμόσουν τις μεταρρυθμίσεις με βάση το κριτήριο της μείωσης του συναφούς πολιτικού κόστους (Milios, 2013).

Ωστόσο, αυτό που θεωρείται κόστος για μια συγκεκριμένη κοινωνικοοικονομική ομάδα είναι το βιοτικό επίπεδο για μια άλλη. Έτσι, αυτές οι πολιτικές είχαν πολλαπλές και πολυεπίπεδες κοινωνικοοικονομικές συνέπειες. Η επιλογή των παραδειγμάτων που αναφέρονται παρακάτω βασίζεται στις συνέπειες των εργασιακών μεταρρυθμίσεων καθώς και στις πηγές που είχαμε στη διάθεσή μας κατά τη μέχρι τώρα έρευνα. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν λαμβάνουμε υπόψη άλλες σημαντικές κοινωνικές ή οικονομικές συνέπειες που δεν αναφέρονται σχετικά.

Πρώτα και κύρια, η συνθήκη της εσωτερικής υποτίμησης οδήγησε αναπόφευκτα στην αύξηση της επισφαλούς απασχόλησης στην αγορά εργασίας. Ο όρος «επισφάλεια» καλύπτει μια σειρά από εργασιακά φαινόμενα. Η επισφάλεια αναφέρεται σε μορφές απασχόλησης που παρέχουν ελάχιστες εγγυήσεις για τον εργαζόμενο, όσον αφορά την ύπαρξη ή τη διατήρηση στο εγγύς μέλλον ενός «αποδεκτού» βιοτικού επιπέδου, που οδηγεί σε μια βαθιά αίσθηση αβεβαιότητας για το μέλλον και σε ένα αίσθημα ανασφάλειας.

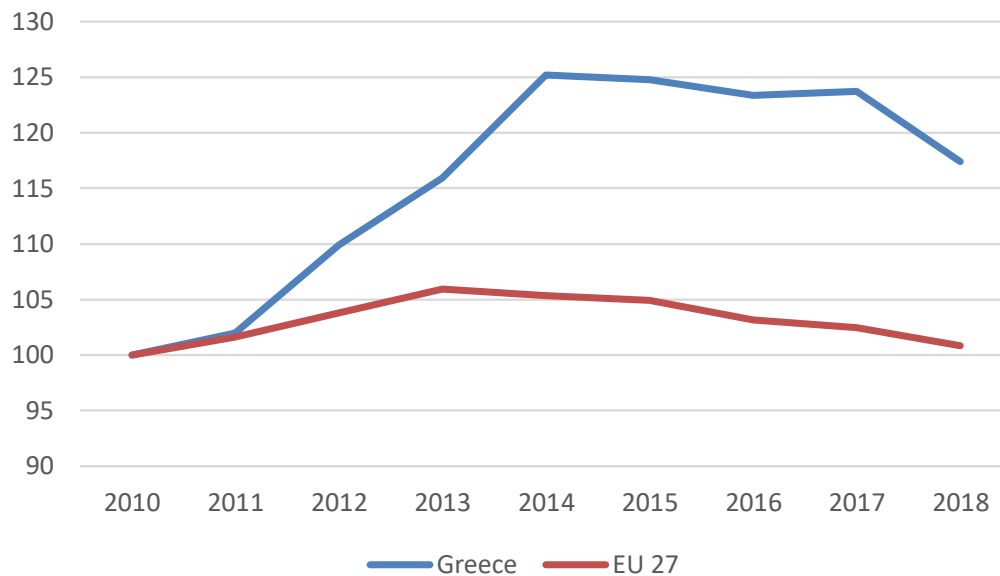
Περιγράφουν, με άλλα λόγια, ένα αρνητικό παρόν και ένα αβέβαιο μέλλον όσον αφορά τις συνθήκες εργασίας και τις εργασιακές σχέσεις. Ανεξάρτητα από τους επιμέρους ορισμούς και ταξινομήσεις, η επισφάλεια σχετίζεται με την οικονομική κατάσταση ενός ατόμου (χαμηλό ή/και ασταθές εισόδημα), εργασιακή ικανοποίηση, αναγνώριση και καθεστώς αβεβαιότητα απασχόλησης (προσωρινή απασχόληση ή αυξημένη πιθανότητα απώλειας εργασίας), προοπτικές εργασίας (μειωμένη πιθανότητα εύρεσης νέας εργασίας), συνθήκες εργασίας (ασταθή ωράριο, εισόδημα ή άλλα στοιχεία/αντικείμενα) (Ινστιτούτο Πουланτζάς, 2020).

Λόγω του υψηλού επιπέδου πολυπλοκότητας του φαινομένου, η μέτρηση της αξιολόγησης των συνθηκών και η εμπειρική μέτρηση του φαινομένου δεν είναι εύκολη. Δεν υπάρχει συγκεκριμένη στατιστική κατηγορία σε εθνικό επίπεδο που να αντικατοπτρίζει αυτήν την κοινωνική πραγματικότητα και τις πολύπλευρες πτυχές της. Εν ολίγοις, η επισφαλής κατάσταση απασχόλησης σε μια χώρα είναι ένας συνδυασμός διαφόρων παραγόντων που συνθέτουν τις συνθήκες εργασίας σε αυτήν τη χώρα.

Από το 2010, η Ελλάδα έχει δείξει υψηλά επίπεδα ανασφάλειας στην αγορά εργασίας¹² και βαθμολογίες στο κάτω μέρος των δεικτών του ΟΟΣΑ σχετικά με την ποσότητα εργασίας λόγω των υψηλών ποσοστών ανεργίας και υποαπασχόλησης μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ. Μπορούμε επίσης να παρατηρήσουμε ότι η Ελλάδα σημειώνει χαμηλή βαθμολογία σε όλους τους δείκτες σε σύγκριση με τα μέσα επίπεδα του ΟΟΣΑ.

Τα υψηλά επίπεδα ανασφάλειας στην αγορά εργασίας συνδυάζονται με την επικράτηση της προσωρινής εργασίας (Διάγραμμα Νο.2) και τα σημαντικά επίπεδα ανασφάλειας. Ιδιαίτερα ανησυχητική είναι η μακροχρόνια ανεργία, η οποία από περίπου 47% το 2008 εκτινάχθηκε στο 72% το 2016, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ και του Δεδρίνου (2018). Το φαινόμενο αυτό συνδέεται άμεσα με τη στασιμότητα της παραγωγικής δραστηριότητας και την κλιμάκωση της οικονομικής και κοινωνικής αβεβαιότητας που οδηγεί σε ένα προβληματικό καθεστώς συσσώρευσης. Τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ δείχνουν ότι ο αριθμός των ατόμων που ζουν σε οικογένειες με χαμηλή ένταση εργασίας (άνεργοι ή υποαπασχολούμενοι) αυξήθηκε, υποδηλώνοντας σοβαρή επιδείνωση των οικογενειών που πλήττονται ποικιλοτρόπως από τις επιπτώσεις της ανεργίας.

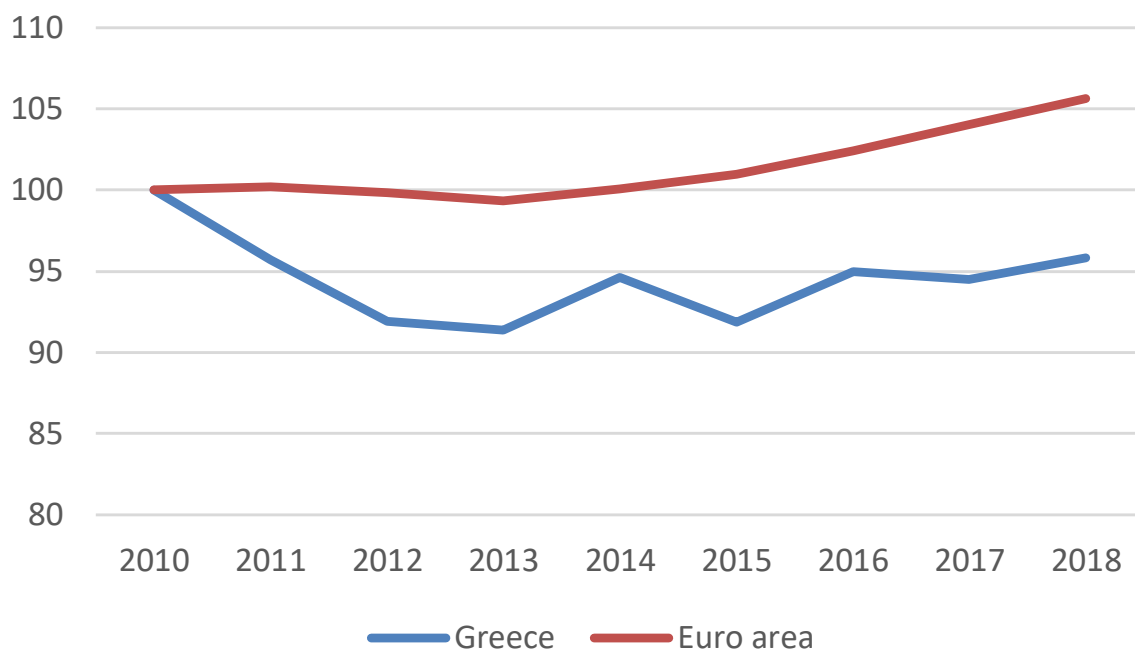
Όπως επισημαίνει ο Δενδρινός, αυτό περιλαμβάνει και το πρόβλημα της απασχόλησης των νέων, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τον χρόνο μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας. Γενικά, το μείζον πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι νέοι στην Ελλάδα είναι ο εγκλωβισμός τους σε οπισθοδρομικούς και ανασφαλείς δρόμους μεταξύ ανεργίας, υποαπασχόλησης και απόσυρσης (Δενδρινός, 2018).

Source: OECD (2021), author's calculations

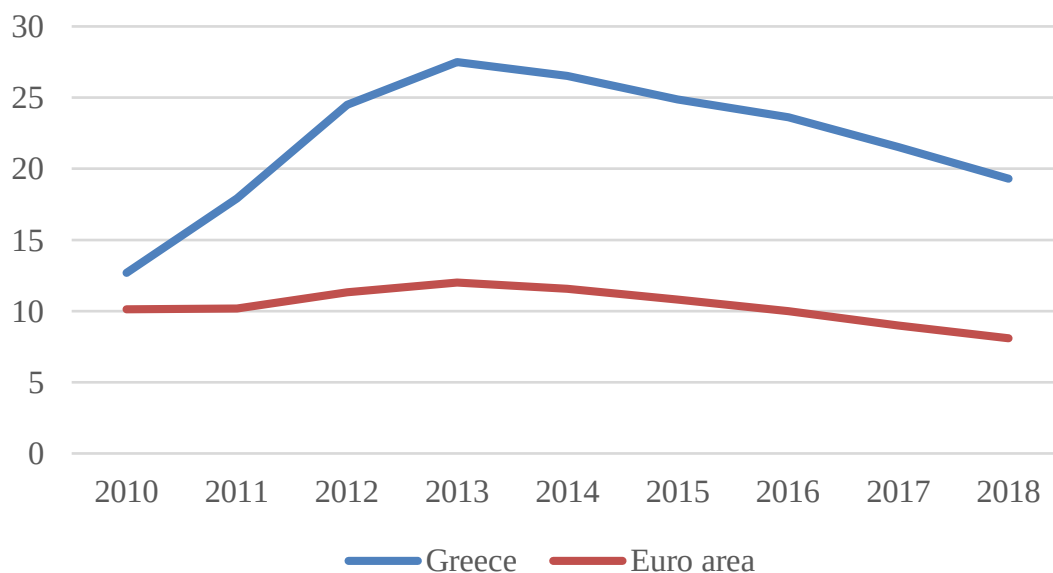
Διάγραμμα Νο.2: Δείκτης μερικής απασχόλησης εργαζομένων στην Ελλάδα και Ευρώπη των 27 από το 2010 έως το 2018

Οι μεταρρυθμίσεις έχουν επίσης προωθήσει την αύξηση των ευέλικτων προτύπων εργασίας, όπως η προσωρινή εργασία, η μερική απασχόληση, η πρόσληψη εργοδοτών, η απασχόληση υπό τον κοιτώνα της «παροχής ανεξάρτητων υπηρεσιών», η εξ αποστάσεως εργασία κ.λπ. Αυτό συμβαδίζει με τη σημαντική άνοδο της ανεργίας (Διάγραμμα Νο.3 & 4). Μεταξύ 2008-2013, η ανεργία αυξήθηκε από 7,8% σε πάνω από 27% ενώ «η πτώση της απασχόλησης επιταχύνθηκε με την εφαρμογή του Μνημονίου Ι» (Δεδουσόπουλος, 2013). Στο πλαίσιο αυτό εκτιμάται ότι άμεση συνέπεια είναι η αύξηση της μετανάστευσης στις παραγωγικές ηλικίες. Ως αποτέλεσμα, η μορφή της κοινωνικής συνοχής, όπως ήταν γνωστή μέχρι τότε, αλλάζει προοδευτικά.

Source: AMECO (2021), author's calculations

Διάγραμμα Νο.3 - Δείκτης μερικής απασχόλησης εργαζομένων στην Ελλάδα και Ευρώπη των 27 από το 2010 έως το 2018

Source: AMECO (2021)

Διάγραμμα Νο.4: Ανεργία στην Ελλάδα και Ευρώπη τη Περίοδο 2010-2018

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ – ΑΝΕΡΓΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΒΪΩΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 2010

3.1 Η Ανεργία Λόγω Οικονομικής Κρίσης στην Ελλάδα το 2016

Η Ελλάδα, το 2016, συνεχίζει να βρίσκεται αντιμέτωπη με το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας των νέων, συνολική και μακροχρόνια ανεργία στην Ε.Ε. (ποσοστό ανεργίας 23,6 %, ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας 17%, ποσοστό ανεργίας νέων 47,3% το 2016). Το ποσοστό ανεργίας (των νέων) αφορά μόνο το εργατικό δυναμικό και είναι πολύ υψηλό. Αυτό δεν σημαίνει ότι ένας στους δύο νέους είναι άνεργος. Πράγματι, το 2016, το 12% όλων των νέων ηλικίας 15-24 ετών ήταν άνεργοι στην Ελλάδα (European Parliament, 2017).

Επιπλέον, περισσότεροι από ένας στους τρεις Έλληνες ζει σε κατάσταση κινδύνου φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού (35,7% το 2015) ακόμα κι αν το ποσοστό είχε μειωθεί ελαφρώς σε σύγκριση με το 2014. Η Ελλάδα παραμένει μεταξύ των χωρών με τον υψηλότερο κίνδυνο: ένας στους πέντε Έλληνες αντιμετωπίζουν εισοδηματική φτώχεια, δηλαδή < 60 % του διαμέσου εισοδήματος μετά από κοινωνικές μεταβιβάσεις (21,4 %, από 20,3 % το 2007, ΕΕ-28 = 17,3%) (European Parliament, 2017). Μια ανάλυση της εξέλιξης της ανεργίας σε πέντε (μετα)χώρες του προγράμματος δείχνει ότι σε όλες τις χώρες η ανεργία άρχισε να μειώνεται πριν τελειώσουν τα προγράμματα.

Ακόμη και αν υπάρχουν ενδείξεις ότι έχει ξεπεραστεί η κορύφωση της οικονομικής κρίσης και της κρίσης απασχόλησης, η ανάκαμψη είναι ελλιπής. Σύμφωνα με τον Κοινωνικό Πίνακα Αποτελεσμάτων 2017, όλες οι χώρες της Νότιας Ευρώπης (μετά) του προγράμματος αντιμετωπίζουν «μια σειρά από σημαντικές προκλήσεις στην απασχόληση και τις κοινωνικές προκλήσεις», με την Ελλάδα να παραμένει η πιο ανησυχητική περίπτωση. Η εφαρμογή του τρίτου προγράμματος οικονομικής προσαρμογής (2015 - 2018) προκαλεί αλληπάλληλες μαζικές δημόσιες διαμαρτυρίες και απεργίες (European Parliament, 2017).

Οι εξελίξεις στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα σημειώθηκαν στο πλαίσιο εφαρμογής του τρίτου προγράμματος οικονομικής προσαρμογής (Αύγουστος 2015 -

Αύγουστος 2018). Μετά από παρατεταμένες και αμφιλεγόμενες διαπραγματεύσεις, στις 8 Ιουλίου 2015, η αριστερή κυβέρνηση Σύριζα απέστειλε αίτημα για στήριξη σταθερότητας στον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας (ESM) προκειμένου να αποφευχθεί η εθνική αφερεγγυότητα. Η πλειοψηφία των Ελλήνων ψηφοφόρων είχε απορρίψει τις προτάσεις λιτότητας από τους πιστωτές της χώρας σε δημοψήφισμα που διεξήχθη τρεις ημέρες πριν.

Το πρόγραμμα προσαρμογής έθεσε ως προτεραιότητες τη μεταρρύθμιση του ΦΠΑ και των συνταξιοδοτικών συστημάτων, την ιδιωτικοποίηση περαιτέρω κρατικών περιουσιακών στοιχείων, την ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών και τον εκσυγχρονισμό της δημόσιας διοίκησης. Σε αντάλλαγμα, η Ελλάδα λαμβάνει οικονομική βοήθεια έως 86 δισεκατομμύρια ευρώ. Τα πακέτα δανείων από τον ESM και τον Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας είναι μακράν τα μεγαλύτερα που έχει δει ποτέ ο κόσμος.

Τα δύο ιδρύματα κατέχουν το μισό χρέος της Ελλάδας. Αυτό το πρόγραμμα υλοποιείται σταδιακά από το δεύτερο υπουργικό συμβούλιο του συνασπισμού Τσίπρα (αριστερός Σύριζα και δεξιόι ANEL) που εγκαταστάθηκε τον Σεπτέμβριο του 2015. Για να τονώσει τις μεταρρυθμίσεις στο πρόγραμμα διάσωσης, ο πρωθυπουργός Τσίπρας ανασχηματίζει σημαντικά την κυβέρνηση τον Νοέμβριο του 2016 (European Parliament, 2017).

Ειδικότερα, οι περικοπές των συντάξεων και οι αυξήσεις φόρων προκάλεσαν επανειλημμένες μαζικές αντιδράσεις, διαμαρτυρίες, απεργίες και συγκρούσεις. Τον Μάιο του 2017, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις κάλεσαν ξανά σε πανελλαδική απεργία ενάντια σε περαιτέρω περικοπές συντάξεων, μείωση του αφορολόγητου ορίου για χαμηλά εισοδήματα, υψηλότερες εισφορές ασφαλείας για τους ελεύθερους επαγγελματίες και αλλαγές στην εργατική νομοθεσία. Αυτά τα μέτρα πρέπει να επικυρωθούν πριν από τη συνεδρίαση των υπουργών Οικονομικών της ευρωζώνης στις 22 Μαΐου για να συζητηθεί η αναθεώρηση του προγράμματος και να αποπληρωθεί η δόση του δανείου ύψους περίπου 7 δισεκατομμυρίων ευρώ (European Parliament, 2017).

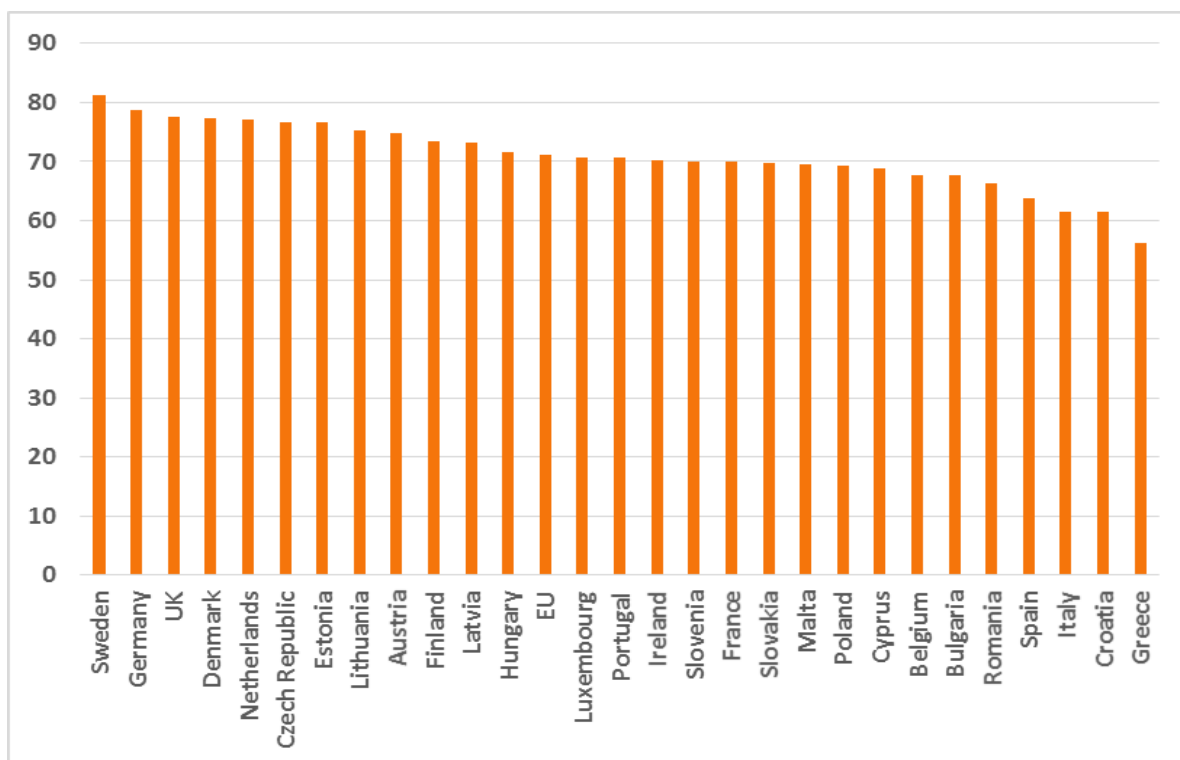
Η ελληνική οικονομία ωστόσο, άρχισε να δείχνει σημάδια ανάκαμψης. Η ανάκαμψη της Ελλάδας αναμένονταν να επιταχυνθεί το 2017 με αύξηση του ΑΕΠ κατά 2,7% που εξαρτάται από την έγκαιρη ολοκλήρωση της δεύτερης αναθεώρησης του

προγράμματος του ESM. Το 2016, το ΑΕΠ αυξήθηκε κατά 0,3% και το 2015 κατά 0,2%. Το δημόσιο χρέος αναμένεται να συρρικνωθεί ελαφρά στο 177 % του ΑΕΠ το 2017 σε σύγκριση με 180% το 2016 και να επανέλθει στα επίπεδά του το 2015 (177%). Συνολικά τα δημόσια οικονομικά παρουσιάζουν καλύτερες επιδόσεις από το αναμενόμενο και οι οικονομικές προοπτικές παραμένουν θετικές (European Parliament, 2017).

3.2 Εργασιακή Απασχόληση και Εξελίξεις στο Δημόσιο Τομέα

Παρά τη βελτίωση στον εργασιακό τομέα, η Ελλάδα συνέχισε να καταγράφει το χαμηλότερο ποσοστό απασχόλησης μεταξύ των χωρών της Ε.Ε. το 2016 (56,2% σε σύγκριση με μέσο όρο της Ε.Ε. 71,1% και υψηλό 81,2% στη Σουηδία). Το ποσοστό απασχόλησης παρουσιάζει ελλιπή ανάκαμψη (66,3 % το 2008, μειωμένο σε 52,9% το 2013) για εκείνη τη περίοδο. Εκτός από τα χαμηλά ποσοστά απασχόλησης σε όλες τις ηλικιακές ομάδες, η Ελλάδα παρουσιάζει μεγάλο χάσμα μεταξύ των φύλων με λιγότερες από μία στις δύο γυναίκες να απασχολούνται (European Parliament, 2017).

Συνολικά, οι χώρες μετά το πρόγραμμα που αναλύθηκε, παρουσιάζουν μικτή εικόνα. Ενώ το ποσοστό απασχόλησης παραμένει κάτω από τον μέσο όρο της Ε.Ε. στην Ισπανία, την Ιταλία και την Κύπρο, επέστρεψε λίγο πολύ στον μέσο όρο της Ε.Ε. στην Ιρλανδία και την Πορτογαλία. Ωστόσο, σε όλες αυτές τις χώρες, η ανάκαμψη ήταν ελλιπής. Για παράδειγμα, στην Ιρλανδία, την Πορτογαλία και την Κύπρο, το ποσοστό απασχόλησης ήταν πάνω από τον μέσο όρο της Ε.Ε. το 2007 και η απόσταση μεταξύ της Ελλάδας και του μέσου όρου της Ε.Ε. ήταν πολύ μικρότερη (66 % έναντι 70 % ΕΕ-28) (European Parliament, 2017).

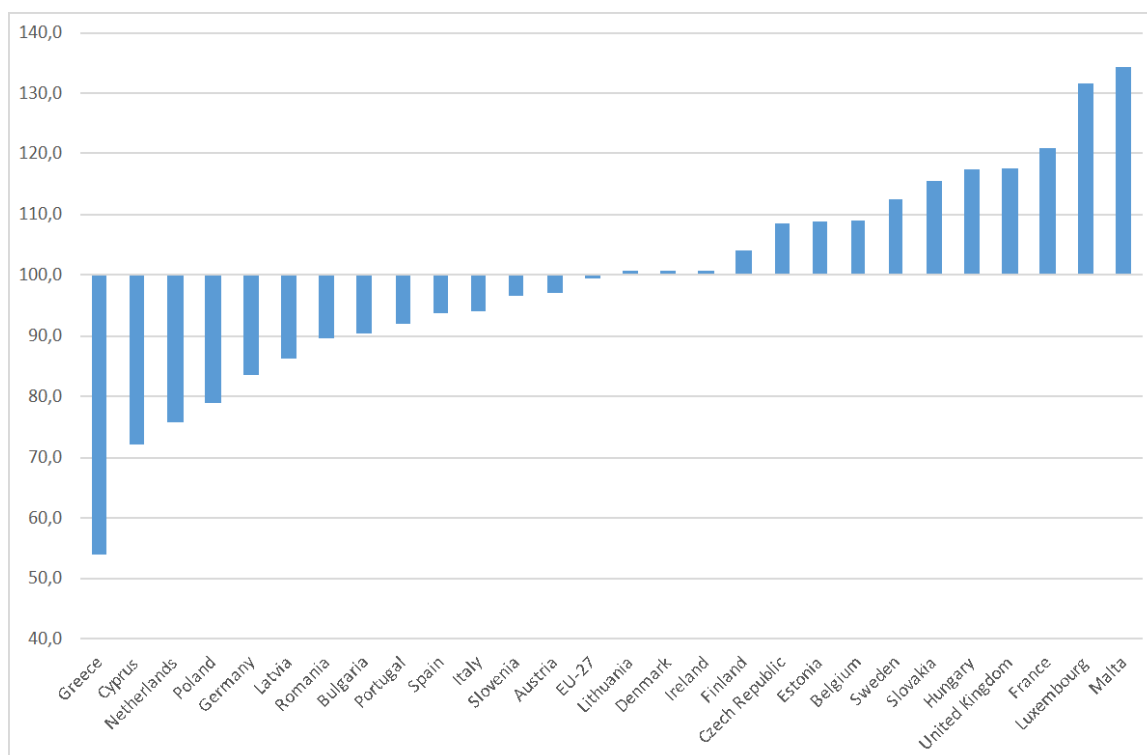

Source: Eurostat, own compilation

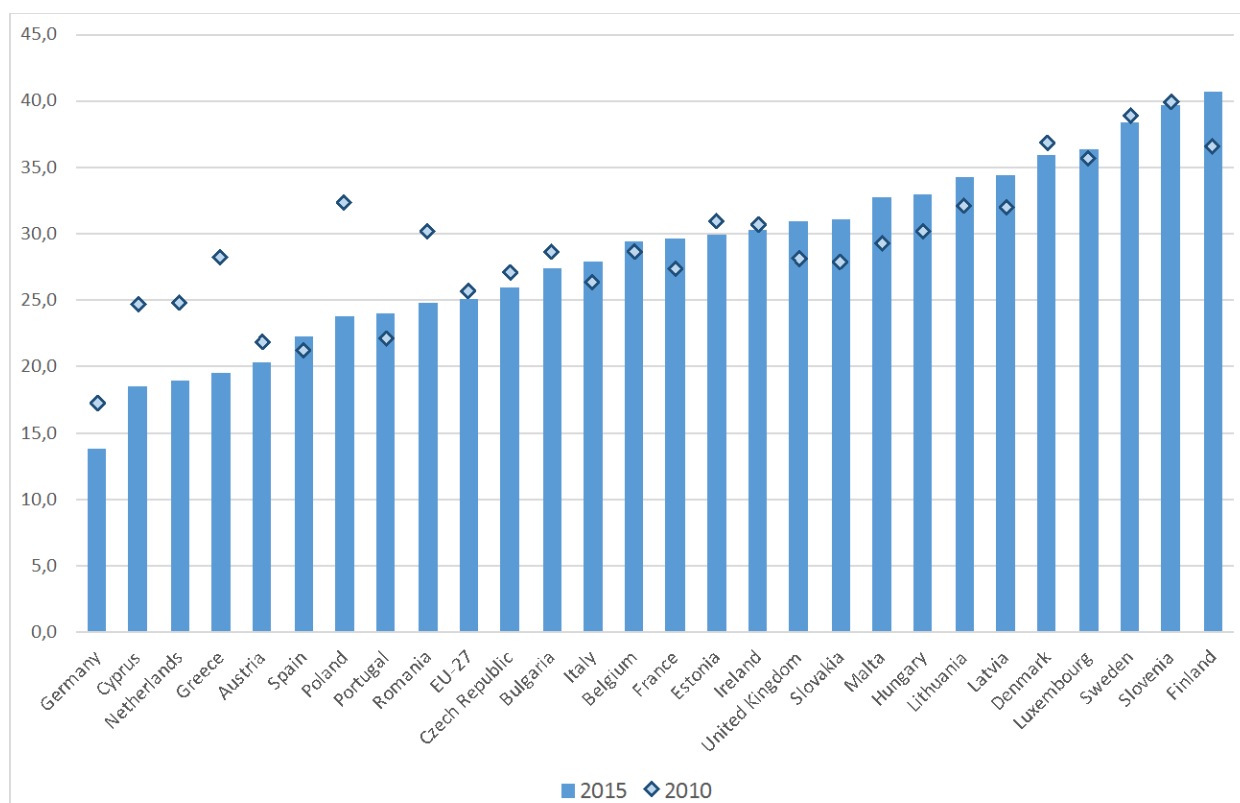
Διάγραμμα Νο.5: Ποσοστό απασχόλησης στα κράτη μέλη της ΕΕ (2016), %

Υπήρχαν ενδείξεις ωστόσο για τον αντίκτυπο των δημοσιονομικών περιορισμών και της αναδιάρθρωσης στην απασχόληση στον δημόσιο τομέα (European Parliament, 2017). Όπως έδειξε μια πρόσφατη μελέτη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, η Ελλάδα ήταν μεταξύ των χωρών όπου ο αριθμός των εργαζομένων στον δημόσιο τομέα μειώθηκε περισσότερο - σχεδόν κατά 50% μεταξύ 2010 και 2015. Συνολικά, η εξέλιξη ποικίλλει έντονα σε όλη την Ευρώπη, με ορισμένες μάλιστα χώρες να δείχνουν σημαντική αύξηση (Γαλλία, Λουξεμβούργο και Μάλτα).

Κατά συνέπεια, η Ελλάδα ήταν το 2015 μεταξύ των χωρών με το χαμηλότερο ποσοστό εργαζομένων στον δημόσιο τομέα (European Parliament, 2017). Είναι ενδιαφέρον ότι ακόμη και πριν από την έναρξη της αναδιάρθρωσης, το ποσοστό ήταν κοντά στον μέσο όρο της ΕΕ και πολύ χαμηλότερο από ό,τι σε ορισμένες σκανδιναβικές χώρες και το Λουξεμβούργο. Οι αλλαγές σε αυτό το ποσοστό αντικατοπτρίζουν επίσης τις εξελίξεις στον ιδιωτικό τομέα. Σε ορισμένες χώρες, για παράδειγμα στην Ιρλανδία, μπορεί να υποτεθεί ότι ένα σταθερό ποσοστό οφειλόταν τόσο στις μειώσεις προσωπικού στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο τομέα.

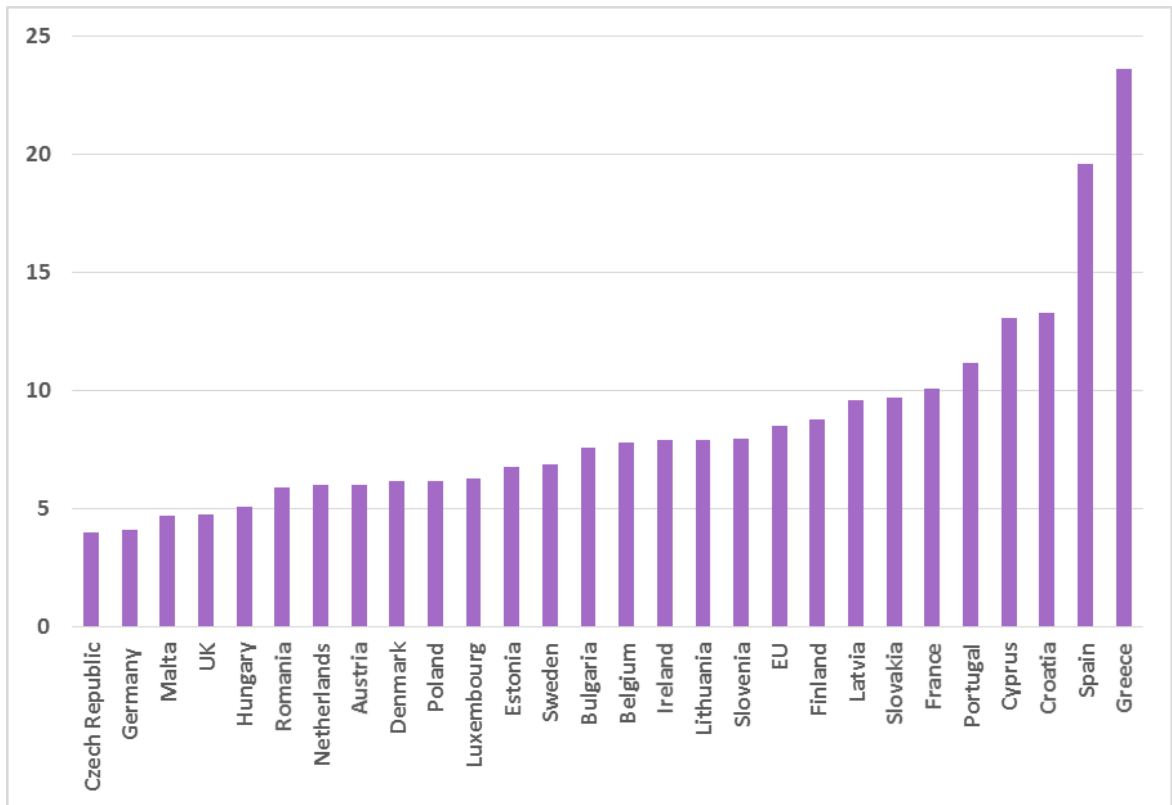
Διάγραμμα Νο.6: Αλλαγή στον αριθμό των εργαζομένων στο δημόσιο τομέα 2015, (2010=100). Πηγή: EWCS, 2010, 2015, σταθμισμένα αποτελέσματα, Σημείωση για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο

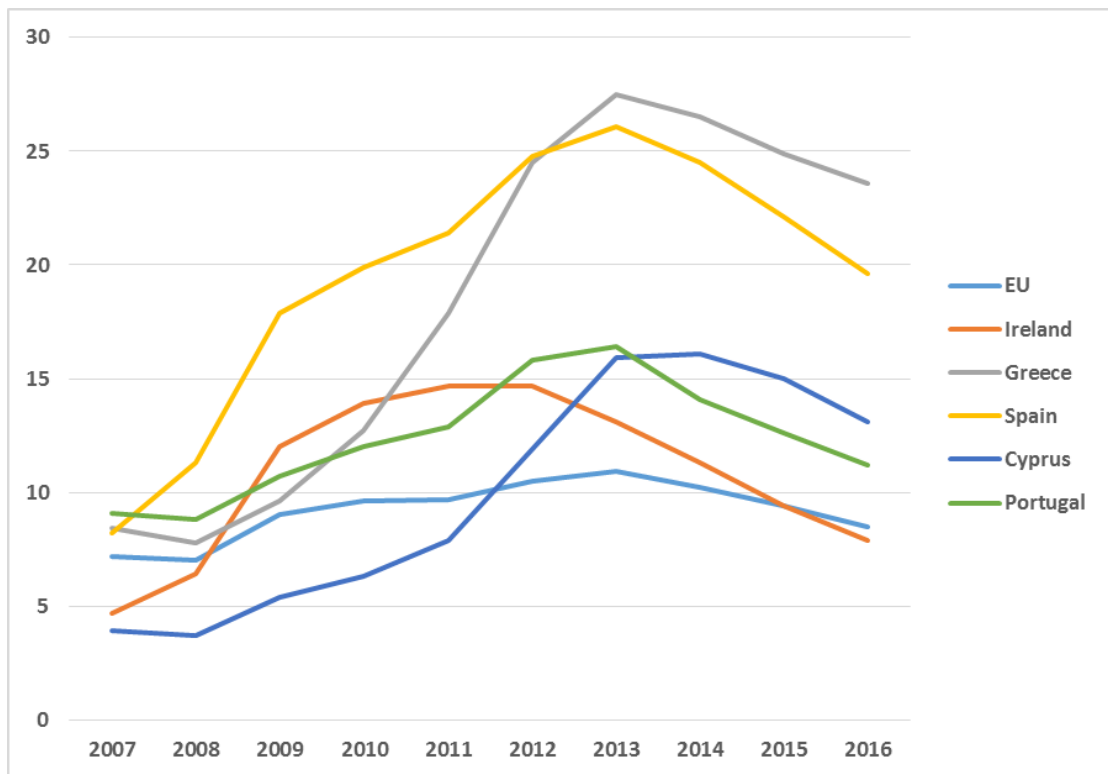
Διάγραμμα Νο.7: Αναλογία εργαζομένων στο δημόσιο τομέα ανά χώρα, 2010 και 2015 - Πηγή: EWCS, 2010, 2015, σταθμισμένα αποτελέσματα, Σημείωση για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο

3.3 Η Ανεργία των Νέων στην Ελλάδα στην Εποχή της Επερχόμενης Ανάπτυξης το 2016

Το 2016, η Ελλάδα συνεχίζει να βρίσκεται αντιμέτωπη με το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας στην Ε.Ε. (23,6 % ετήσιος μέσος όρος) ακολουθούμενη από την Ισπανία (19,6 %), αντιπροσωπεύοντας έτσι σχεδόν τριπλάσιο ποσοστό ανεργίας στην Ε.Ε.-28 που είναι 8,5 %. Η Ελλάδα και η Ισπανία εξακολουθούν να είναι οι μόνες χώρες της Ε.Ε. όπου η ανεργία ξεπέρασε το όριο του 20%. Υπάρχουν τέσσερα άλλα κράτη μέλη (Κροατία, Κύπρος, Πορτογαλία και Γαλλία) όπου το ποσοστό ανεργίας είναι πάνω από 10 %, αλλά εξακολουθεί να είναι χαμηλότερο από 20% (European Parliament, 2017).

Διάγραμμα Νο.8: Ποσοστό ανεργίας στην Ε.Ε. (2016), άνεργοι ως ποσοστό ενεργού πληθυσμού, ετήσιος μέσος όρος. Πηγή: Eurostat, ίδια συλλογή

Διάγραμμα Νο.9: Ποσοστό ανεργίας σε επιλεγμένα κράτη μέλη (2007-2016), %

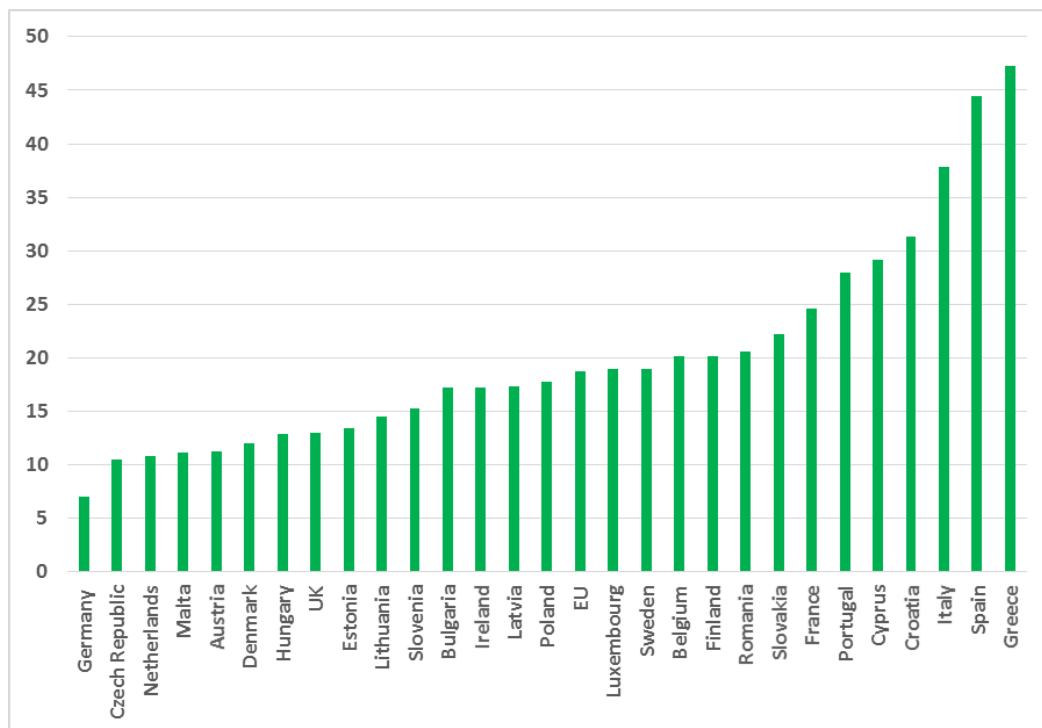
Μια ματιά στη μακροπρόθεσμη ανάπτυξη δείχνει, ωστόσο, ότι η Ελλάδα και η Ισπανία έχουν ξεπεράσει την κορυφή της ανεργίας (European Parliament, 2017). Σε όλες τις χώρες που έλαβαν οικονομική βοήθεια, η ανεργία μειώθηκε το 2013 ενώ η οικονομική προσαρμογή ήταν ακόμη σε εξέλιξη, στην Ιρλανδία ακόμη και από το δεύτερο τρίμηνο του 2012. Στην Κύπρο όπου το πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής ξεκίνησε αργότερα, η ανεργία κορυφώθηκε στα τέλη του 2013 και ξανά, μετά την πτώση, το τέταρτο τρίμηνο του 2014. Στην Ελλάδα και την Ισπανία, ωστόσο, η ανεργία αυξήθηκε με υψηλότερους ρυθμούς μετά την έναρξη των προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής και η ανάκαμψη ήταν πιο αδύναμη από ό,τι σε άλλες χώρες (European Parliament, 2017).

Σε όλες τις χώρες (μετά) του προγράμματος, οι νέοι (ηλικίας 15 - 24 ετών) επηρεάστηκαν πολύ περισσότερο από την κρίση και τους δημοσιονομικούς περιορισμούς σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ και η ανεργία των νέων κορυφώθηκε το 2012-2013, εκτός από την Κύπρο όπου η οικονομική κρίση έγινε επιθετική αργότερα. Ωστόσο, μέχρι τώρα, η Ιρλανδία από μόνη της έφτασε σε επίπεδο ανεργίας των νέων κάτω από τον μέσο όρο της ΕΕ το 2015, το οποίο μπορεί να οφείλεται εν μέρει στη μετανάστευση (European Parliament, 2017).

Το 2016, το ποσοστό των νέων ανέργων (ηλικίας 15 - 24 ετών) στο εργατικό δυναμικό είναι υψηλότερο στην Ελλάδα (47,3 %) ακολουθούμενη από την Ισπανία (44,4 %), την Ιταλία (37,8 %) και την Κροατία (31,3 %). Στην Ε.Ε.-28, το ποσοστό αυτό είναι σημαντικά χαμηλότερο, αλλά εξακολουθεί να είναι σημαντικό: σχεδόν ένας στους πέντε νέους (18,7 %) είναι χωρίς δουλειά. Όσον αφορά το ποσοστό ανεργίας των νέων, περίπου ένας στους δέκα από όλους τους νέους ήταν άνεργοι στην Ελλάδα το 2016 (11,7 %) που ξεπέρασε μόνο η Ισπανία (14,7 %, για σύγκριση: Κύπρος 10,7 %, Πορτογαλία 9,3 %, Ιρλανδία: 6,7 %) %, μέσος όρος ΕΕ 7,8%) (European Parliament, 2017).

Τα πρότυπα ανάπτυξης ήταν παρόμοια στην Ελλάδα και την Ισπανία. Ακόμα κι αν η ανεργία των νέων αυξήθηκε γρηγορότερα στην Ισπανία μετά την κρίση (βλ. εικ. 7), από το 2011 η ανεργία των νέων στην Ελλάδα παραμένει συνολικά υψηλότερη από την Ισπανία. Σε όλες τις επιλεγμένες χώρες η νεολαία επηρεάστηκε σημαντικά περισσότερο

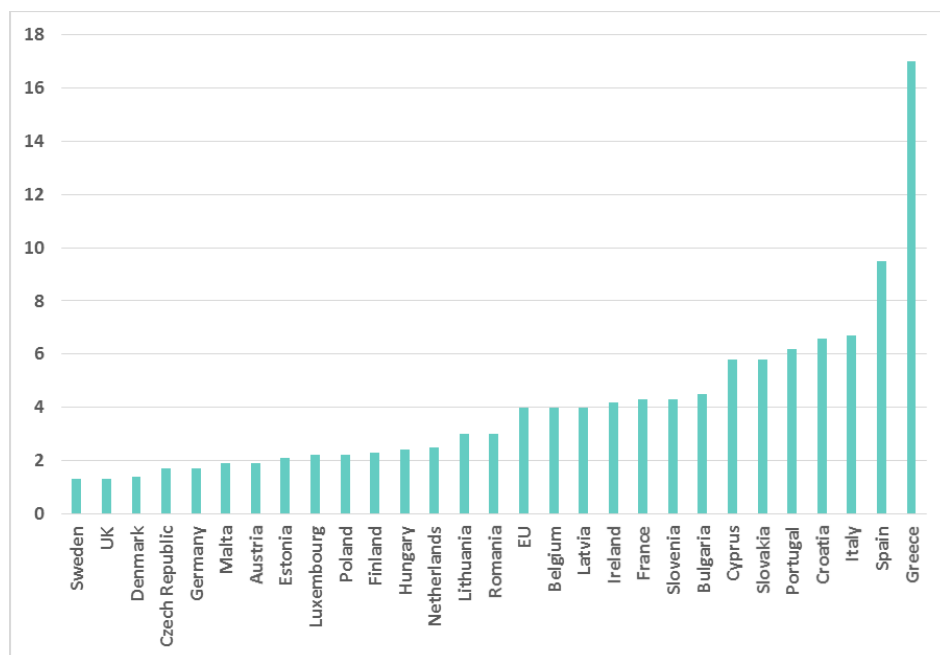
από ό,τι στην ΕΕ συνολικά. Ταυτόχρονα, όλες οι χώρες παρουσίασαν ελλιπή ανάκαμψη από το 2013 (2012 στην Ιρλανδία), η οποία συνεχίστηκε το 2016 (European Parliament, 2017).

Διάγραμμα Νο.10: Ποσοστό ανεργίας των νέων στην ΕΕ (2016), %. Πηγή: Eurostat. Ποσοστό ανεργίας των νέων σε επιλεγμένα κράτη μέλη (2007-2016), %

3.4 Η Μακροχρόνια Ανεργαία ως μια Επιβάρυνση για το Μέλλον των Εργαζομένων

Η μεγαλύτερη διάρκεια της ανεργίας μειώνει την πιθανότητα εύρεσης εργασίας λόγω απώλειας επαγγελματικών δεξιοτήτων και ικανοτήτων, εργασιακών συνηθειών και συχνά και κοινωνικών δεξιοτήτων. Σε χώρες όπου δεν υπάρχουν προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας ή ελάχιστου εισοδήματος ή βρίσκονται στην πολιτική ατζέντα, όπως στην Ελλάδα, οι μακροχρόνια άνεργοι εξαρτώνται από την προστασία και τη στήριξη για επιβίωση από τις οικογένειές τους, συμπεριλαμβανομένων των συνταξιούχων που λαμβάνουν σύνταξη (European Parliament, 2017).

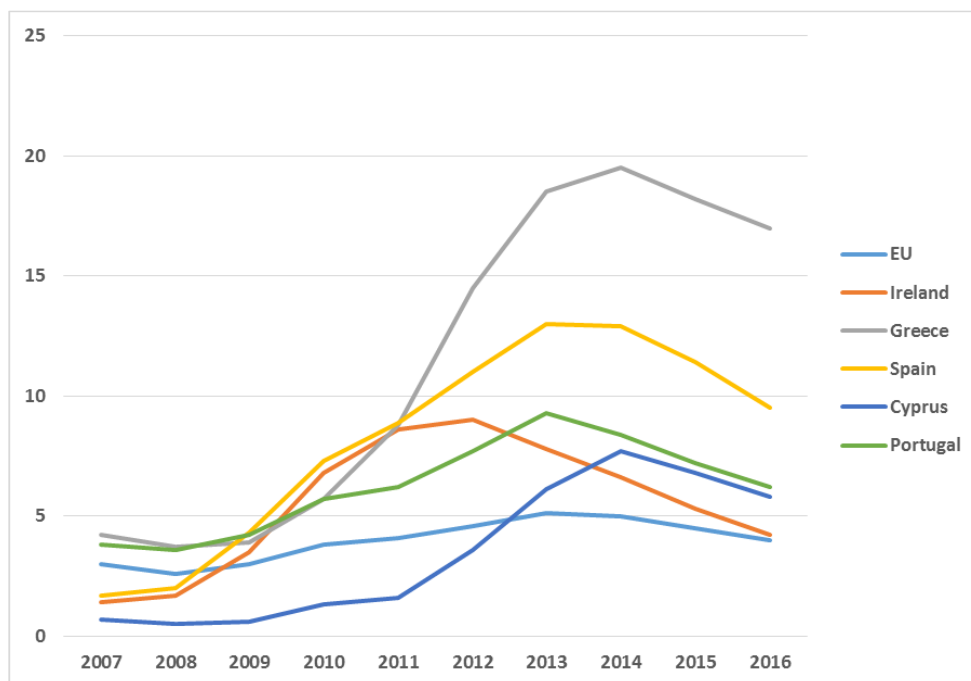

Διάγραμμα Νο.11: Μακροχρόνια ανεργία στα κράτη μέλη της ΕΕ (2016) μερίδιο των ανέργων από 12 μήνες ή περισσότερο στο εργατικό δυναμικό, %. Πηγή: Eurostat

Το 2016, το 17% του ενεργού πληθυσμού στην Ελλάδα (απασχολούμενοι μαζί με άνεργους) είναι μακροχρόνια άνεργοι (European Parliament, 2017). Αν και αυτό σηματοδοτεί βελτίωση σε σύγκριση με το 2015, όταν το ποσοστό ήταν 18,2%, εξακολουθεί να είναι υψηλό, αντιπροσωπεύοντας περισσότερο από τέσσερις φορές τον μέσο όρο της ΕΕ του 4%. Δεν υπάρχει άλλο κράτος μέλος που να υπερβαίνει το όριο του 10 %, καταδεικνύοντας έτσι προβλήματα στην αγορά εργασίας, όπως η έλλειψη ικανότητας απορρόφησης καθώς και κενά στις ενεργητικές πολιτικές για την αγορά εργασίας για τους άνεργους. Το δεύτερο υψηλότερο ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας το 2016 στην ΕΕ, μετρημένο στην Ισπανία (9,5 %), είναι σχεδόν το μισό από αυτό της Ελλάδας (European Parliament, 2017).

Σε σύγκριση με τις άλλες χώρες (μετά) του προγράμματος, η μακροχρόνια ανεργία αυξήθηκε πιο απότομα και για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα στην Ελλάδα από το 2009 και μετά σταμάτησε το 2014 σε εξαιρετικά υψηλό επίπεδο 19,5 % (European

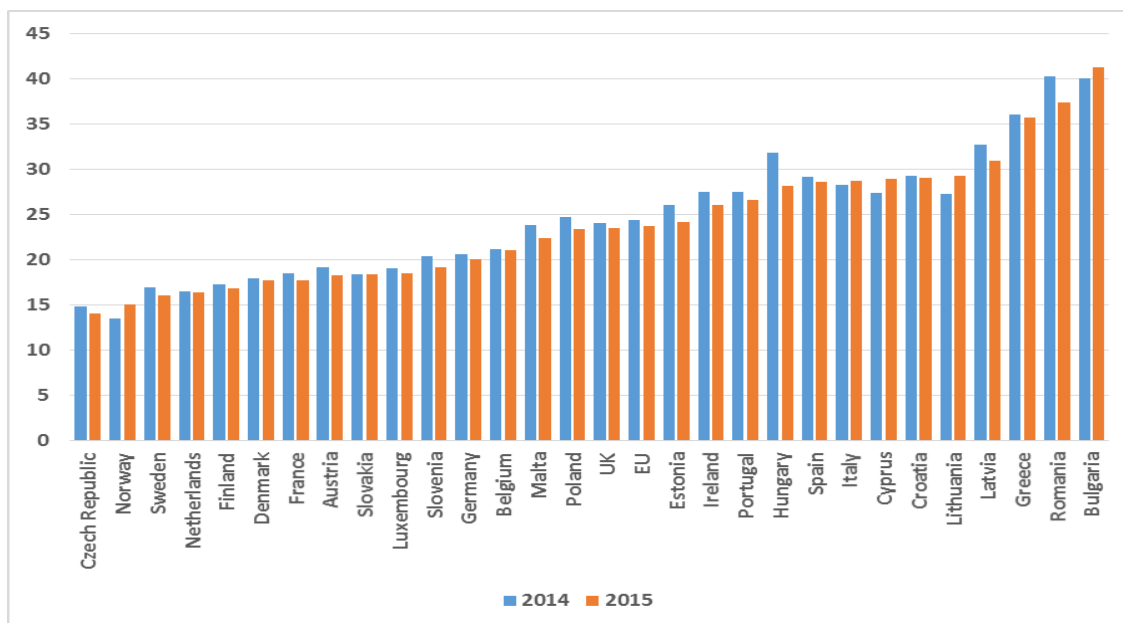
Parliament, 2017). Έκτοτε ακολουθεί μια σταθερή πτωτική τάση. Ακόμη και αν η οικονομία ανακάμψει, θα χρειαστεί λίγος χρόνος έως ότου οι μακροχρόνια άνεργοι επωφεληθούν από την αύξηση των προσλήψεων, καθώς όσοι έχουν μικρότερο χρονικό διάστημα ανεργίας έχουν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στις προσλήψεις. Καθώς η ένταξη γίνεται μακρύτερη και πιο δαπανηρή όσο περισσότερο διαρκεί η ανεργία, η υψηλή και επίμονη μακροχρόνια ανεργία θα είναι επιβάρυνση για το μέλλον (European Parliament, 2017).

Διάγραμμα Νο.12: Μακροχρόνια ανεργία σε επιλεγμένες χώρες (2007 - 2016), %.

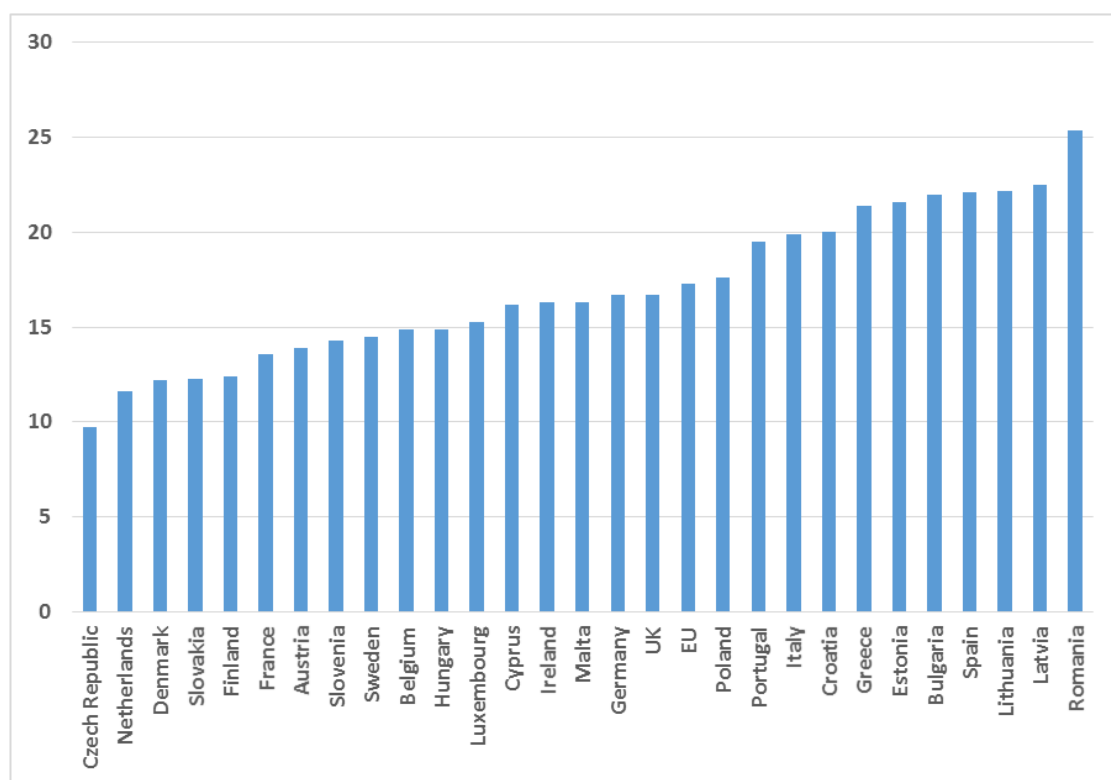
Πηγή: Eurostat

Το 2015, στην Ελλάδα περισσότεροι από ένας στους τρεις ανθρώπους (35,7%) ζούσαν σε κατάσταση φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού. Το ποσοστό αυτό ήταν υψηλότερο μόνο στη Ρουμανία (37,4 %) και στη Βουλγαρία (41,3 %). Συνολικά, το 23,7 % διέτρεχε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού στην ΕΕ.

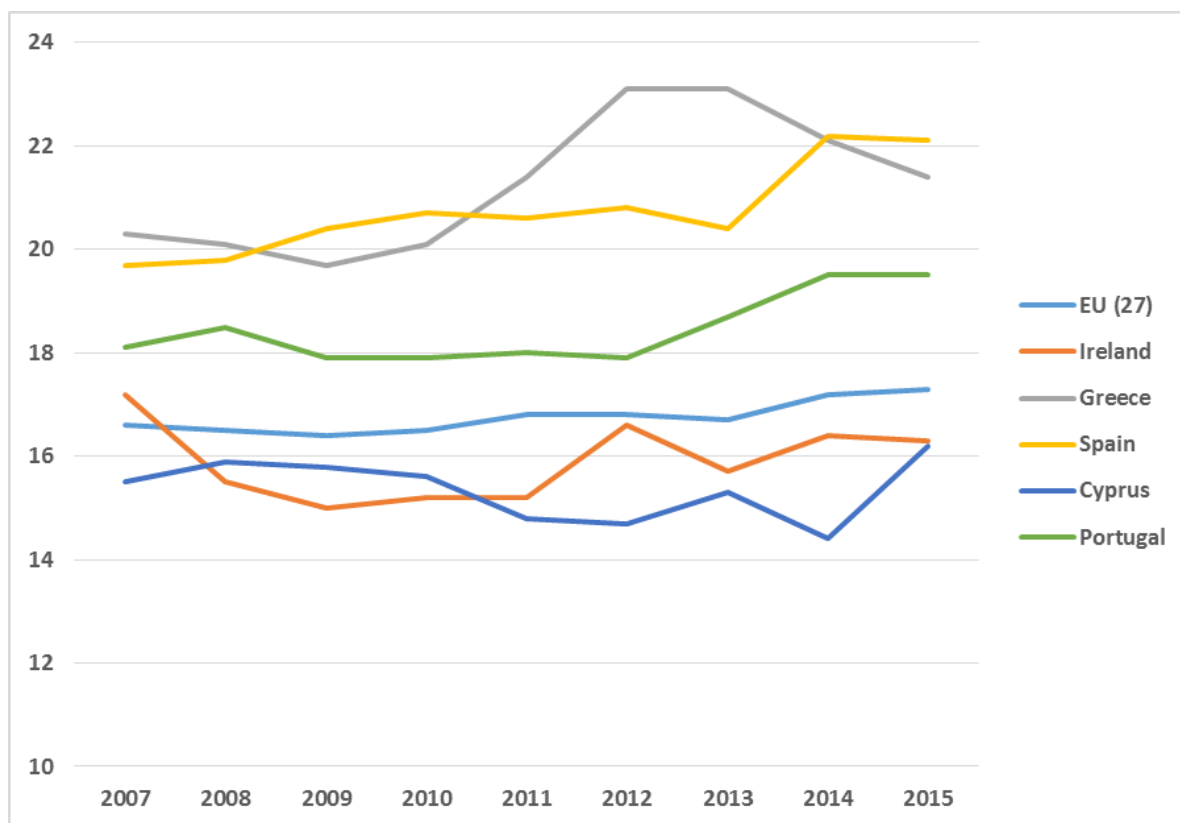
Διάγραμμα Νο.13 - Σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού (2014 και 2015), %

Σύμφωνα με την παγκόσμια ανάπτυξη στην Ε.Ε., το ποσοστό αυτό μειώθηκε ελαφρά στην Ελλάδα το 2015 σε σύγκριση με το 2014. Εκτός από την Ιταλία, την Κύπρο, τη Λιθουανία και τη Βουλγαρία, σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ τα επίπεδα κινδύνου φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού μειώθηκαν ή παρέμεινε αμετάβλητη (Σλοβακία) το 2015 (European Parliament, 2017). Εξετάζοντας το ποσοστό φτώχειας (European Parliament, 2017), η Ελλάδα συγκαταλέγεται και πάλι στις χώρες με το υψηλότερο μερίδιο. Το ποσοστό αυτό αυξήθηκε δραματικά από το 2011, φτάνοντας στο αποκορύφωμά του το 2013, όταν περισσότεροι από ένας στους πέντε Έλληνες (23,1 %) κινδύνευαν (European Parliament, 2017).

Διάγραμμα Νο.14: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας (2015), %, σημείο αποκοπής, 60% του μέσου ισοδύναμου εισοδήματος μετά από κοινωνικές μεταβιβάσεις

Η σύγκριση της Ελλάδας με άλλες χώρες (μετά) του προγράμματος καταδεικνύει ποικιλία προτύπων και τάσεων στον κίνδυνο της εισοδηματικής φτώχειας. Ενώ υπάρχουν πρώτες ενδείξεις για θετική στροφή στην Ελλάδα, ο κίνδυνος αυξήθηκε σε άλλες χώρες (μετά) του προγράμματος και επίσης (ελαφρώς) στην Ε.Ε. συνολικά. Απαιτείται πιο εις βάθος ανάλυση για να εξηγηθούν οι παράγοντες πίσω από τις αρμοδιότητες αυτής της εργασίας (European Parliament, 2017).

Διάγραμμα Νο.15: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας σε επιλεγμένα κράτη μέλη (2007-2015), %. Πηγή: Eurostat, ίδια συλλογή

Ακόμα κι αν η κατάσταση της απασχόλησης παραμένει πιο ανησυχητική στην Ελλάδα, όλες οι χώρες της Νότιας Ευρώπης (μετά) του προγράμματος (Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία) «αντιμετωπίζουν μια σειρά από σημαντικές προκλήσεις στην απασχόληση και τις κοινωνικές προκλήσεις» σύμφωνα με τον Κοινωνικό Πίνακα Αποτελεσμάτων που παρουσιάζεται στην Κοινή Έκθεση Απασχόλησης 2017 (European Parliament, 2017).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ – Ο ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΛΟΓΩ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΕΡΓΙΑΣ ΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟ 2008 ΈΩΣ ΤΟ 2017

4.1 Ελληνικός Οικονομικός και Κοινωνικός Μετασχηματισμός 2008–2017

Αν και η Ελλάδα αντιμετώπιζε σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα, όπως πολύ υψηλά ελλείμματα, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '90, κατάφερε να γίνει πλήρες μέλος της Ευρωζώνης το 2001. Δυστυχώς, η είσοδος της Ελλάδας στην Ευρωζώνη (ΑΖ) δεν πληρούσε τα τυπικά οικονομικά κριτήρια, αν και αυτό δεν ήταν προφανές από την αρχή. Αν και τα χαμηλά επιτόκια οδήγησαν σε αύξηση μισθών και εισοδημάτων στην Ελλάδα, αυτή η ανάπτυξη ήταν μια ψευδαίσθηση.

Στην πραγματικότητα, τα έθνη του πυρήνα της ΕΖ της Γερμανίας και της Γαλλίας έχουν επωφεληθεί από τις μεγάλες ροές κεφαλαίων προς τα έθνη της περιφέρειας της ΕΖ, όπως η Πορτογαλία, η Ιρλανδία, η Ελλάδα και η Ισπανία, τα λεγόμενα PIGS (ή PIIGS με την προσθήκη της Ιταλίας). Ως αποτέλεσμα, το φθινό χρήμα (χαμηλό κόστος δανεισμού) επιδείνωσε την ανταγωνιστικότητα των οικονομιών του PIGS και στο τέλος όλα τα PIGS έπρεπε να αντιμετωπίσουν προγράμματα διάσωσης (Baldwin, Giavazzi 2015, Χαρδούβελης, Γκιώνης 2016, Berend 2017).

Το σημαντικότερο πρόβλημα για την Ελλάδα και η κύρια διαφορά από τα άλλα PIGS, ήταν το ελληνικό χρέος σε σχέση με το ΑΕΠ (Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν), το οποίο έφτασε το 109,4% το 2008, καθώς και η στασιμότητα των κρατικών εσόδων την περίοδο 2001–2007. Παράλληλα, το μέσο δημοσιονομικό έλλειμμα έφτασε το 5% από το 2001 έως το 2008 (Hyppolite, 2016).

Η ελληνική οικονομία έδειξε τα πρώτα σημάδια επιδείνωσης μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004. Τον Σεπτέμβριο του 2004, η Ελλάδα παραδέχτηκε την είσοδο στο ευρώ (το όριο στο έλλειμμα 3% του ΑΕΠ) λόγω του κόστους φιλοξενίας των θερινών Ολυμπιακών Αγώνων (Carassava 2004, Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2010, Rankin 2015). Η οικονομία ήταν αδύναμη λόγω των χαμηλών εξαγωγών και της διαφθοράς. Κατά συνέπεια, οι τρεις προηγούμενοι παράγοντες επηρέασαν το έλλειμμα σε μεγάλο

βαθμό. Δυστυχώς, χωρίς δανεισμό, το έλλειμμα δεν μπορούσε να εξισορροπηθεί. Το δημόσιο έλλειμμα έφτασε το 7% του ΑΕΠ το 2007, το 10% το 2008 και το 16% το 2009 (Θωμαδάκης 2015, σελ. 19, 26–27). Η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2007-2008 οδήγησε τις αγορές να είναι πιο προσεκτικές με εύθραυστες οικονομίες όπως η ελληνική περίπτωση. Ξαφνικά, το υψηλό δημόσιο χρέος σε σχέση με το ΑΕΠ ανάγκασε τις παγκόσμιες αγορές να δανείσουν την ελληνική κυβέρνηση με υψηλότερα επιτόκια, τα οποία δεν είναι προσιτή. Ταυτόχρονα, στα τέλη του 2009, οι σημαντικότεροι οίκοι αξιολόγησης (Fitch, Standard and Poor's, Moody's) άρχισαν ραγδαία να υποβαθμίζουν τη χώρα και οι ιδιωτικές ροές εξωτερικού σταμάτησαν (Hyppolite, 2016).

Τον Σεπτέμβριο του 2009, το περιθώριο απόδοσης του 10ετούς χρέους Ελλάδας / Γερμανίας ήταν μόνο στις 130 μονάδες βάσης (Χαρδούβελης, Γκιώνης, 2016). Ξαφνικά, τον Οκτώβριο του 2009, η νέα κυβέρνηση αποκάλυψε το πραγματικό μέγεθος του δημοσιονομικού ελλείμματος, το οποίο ήταν 15,2% του ΑΕΠ (Baldwin, Giavazzi, 2015, Χαρδούβελης, Γκιώνης, 2016, Nelson et al., 2017). Ως αποτέλεσμα, οι αγορές έχασαν την εμπιστοσύνη τους στην ελληνική οικονομία και κατά συνέπεια τον Απρίλιο του 2010 το περιθώριο απόδοσης 10ετούς χρέους Ελλάδας / Γερμανίας ξεπέρασε τις 1.000 μονάδες βάσης.

Αντιμετωπίζοντας τον κίνδυνο της χρεοκοπίας, η Ελλάδα ζήτησε επίσημα οικονομική βοήθεια από την Τρόικα, μια ομάδα που αποτελούνταν από την Ευρωπαϊκή Ένωση, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, τον Μάιο του 2010. Ως αποτέλεσμα, η Ελλάδα υπέγραψε τρία Μνημόνια (Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής), που στην πραγματικότητα ήταν Συμφωνίες Δανείου Διάσωσης, προκειμένου να σταθεροποιήσει την οικονομία της (2010, 2012, 2015).

«Σύμφωνα με αυτά τα Μνημόνια, η δημοσιονομική κρίση έπρεπε να αντιμετωπιστεί μέσα από μια σκληρή διαδικασία εξυγίανσης, ενώ τα σημαντικότερα εργαλεία για την αντιμετώπιση της κρίσης ανταγωνιστικότητας ήταν οι δραστικές περικοπές μισθών και μισθών, η απελευθέρωση της αγοράς εργασίας και η απελευθέρωση της αγοράς υπηρεσιών» (Γιαννίσης, Ζωγραφάκης, 2015).

Δυστυχώς, παρά την αναδιάρθρωση του δημόσιου χρέους και τη μαζική εισαγωγή διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, τα προγράμματα διάσωσης (συνολικού ύψους 239 δισεκατομμυρίων ευρώ) δεν κατάφεραν να ανακάμψουν την οικονομία

(Nelson et al. 2017, Zettelmeyer et al. 2017). Επτά κυβερνήσεις (συμπεριλαμβανομένων τριών υπηρεσιακών κυβερνήσεων) προσπάθησαν να βρουν μια λύση από το 2009, αλλά τελικά απέτυχαν (Berend, 2017). Τα βασικά αντίμετρα της ελληνικής κυβέρνησης, σύμφωνα με τις προτάσεις της Τρόικας, ήταν κυρίως περικοπές μισθών, αύξηση φόρων, μείωση των δημοσίων επενδύσεων, μικρό έμμεσο *κούρεμα* με εμπλοκή του ιδιωτικού τομέα (PSI) και νέα δάνεια με εξαιρετικά αυστηρές εγγυήσεις και εγγυήσεις.

Η σημασία της εξέτασης της περιόδου 2008–2016 στην Ελλάδα είναι σημαντική όχι μόνο για την μείωση του ΑΕΠ (25%), που ισοδυναμεί με περίοδο πολέμου, αλλά και για τις αβέβαιες κοινωνικές και οικονομικές προοπτικές (Nelson et al., 2017). Η Ελλάδα αντιμετώπισε τον κίνδυνο του Grexit, που σημαίνει την έξοδο από την Ευρωζώνη, ιδιαίτερα μετά την εισαγωγή των capital controls τον Ιούνιο του 2015 (Darwish, 2015). Ένα πιθανό Grexit μπορεί να είναι προσωρινό ή μόνιμο. Επίσης, μια πιθανή αστάθεια στην ελληνική οικονομία μπορεί να προκαλέσει αρνητική αλυσιδωτή αντίδραση στη διεθνή απαγόρευση king System, σαν ένα φαινόμενο ντόμινο (Darwish, 2015).

Η χώρα βρίσκεται ακόμη σε μια πολύ εύθραυστη και αβέβαιη κατάσταση, η δημοσιονομική προσαρμογή δεν έχει ακόμη οδηγήσει την οικονομία σε τροχιά ανάπτυξης, ενώ οι επιπτώσεις της κρίσης έχουν εξαπλωθεί από την οικονομία στο πολιτικό επίπεδο» (Γιαννίτσης, Ζωγραφάκης, 2015). Η Ελλάδα βρίσκεται σε μια περιέργη μετάβαση που μοιάζει με τις κολοσσιαίες μεταρρυθμίσεις των ανατολικών κρατών μετά την κατάρρευση του Τείχους του Βερολίνου το 1989.

Το 2015 η Ελλάδα είχε το υψηλότερο κυκλικά προσαρμοσμένο πρωτογενές δημοσιονομικό πλεόνασμα στη ζώνη του ευρώ (Weisbrot et al., 2015) και το 2016 μετά από οκτώ χρόνια ύφεσης, η Ελλάδα έφτασε τελικά σε μικρό πρωτογενές πλεόνασμα (0,7%). Αυτό το μικρό πλεόνασμα έχει αποδοθεί στις παρεμβάσεις της Τρόικας για να δικαιολογήσει την επιτυχία των αντίμετρων που έχει ήδη επιβάλει στις ελληνικές κυβερνήσεις τα προηγούμενα χρόνια. Από την άλλη, υπάρχουν και εκείνοι που πιστεύουν ότι η Ελλάδα δεν κατάφερε να περάσει τον κίνδυνο της χρεοκοπίας και το κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον έχει διαμορφώσει μια συνεχή σπείρα θανάτου, η οποία σταδιακά καταναλώνει τους πόρους της κύριας χώρας. Για παράδειγμα, σύμφωνα με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (2017) φαίνεται ότι «η *Ελλάδα δεν μπορεί να ξεφύγει από το πρόβλημα του χρέους της*». *Η παρούσα εργασία στοχεύει να συσχετίσει κοινωνικούς*

παράγοντες με οικονομικούς δείκτες την ίδια περίοδο, προκειμένου να εξετάσει τη μετάβαση της χώρας».

4.2 Ο Κοινωνικός Αντίκτυπος των Αντιμέτρων για την Οικονομική Κρίση στην Ελλάδα 2008–2016

Μετά το 2010, όλες οι ελληνικές κυβερνήσεις υποχρεώθηκαν από τους διεθνείς πιστωτές-δανειστές να ακολουθήσουν μια πολύ αυστηρή οικονομική και δημοσιονομική πολιτική. Είναι εντυπωσιακό ότι μετά από πολλά χρόνια συνεχούς ύφεσης η Ελλάδα πέτυχε μια από τις μεγαλύτερες δημοσιονομικές προσαρμογές στον κόσμο ενώ η δημοσιονομική εξυγίανση ήταν τεράστια (Weisbrot et al., 2015). Περισσότερο να σημειωθεί ότι η δημοσιονομική προσαρμογή ήταν άνιση και το δημόσιο χρέος εξακολουθεί να είναι οξύ (ΟΟΣΑ 2016).

Η Τρόικα εστίασε κυρίως σε μακροοικονομικά θέματα όπως το χρέος και απέφυγε να εξετάσει τους βασικούς κοινωνικούς παράγοντες όπως η υγεία, η φτώχεια και ο αποκλεισμός. Στην πραγματικότητα, οι συνέπειες των αντίμετρων ήταν καταστροφικές για την πραγματική οικονομία και ούτω καθεξής για την πραγματική ζωή. Το κοινωνικό κόστος των αντίμετρων ήταν σοβαρό, ιδιαίτερα όσον αφορά την ευημερία. Πολλοί άνθρωποι δεν μπορούν να αγοράσουν ούτε ένα καρβέλι ψωμί ή ένα μπουκάλι γάλα. Άλλοι ψάχνουν για φαγητό σε κάδους σκουπιδιών και υπάρχουν πολλοί επαίτες και άστεγοι στους δρόμους.

Η ύφεση μετατράπηκε σε κατάθλιψη. Αν και υπάρχουν πολλοί δημόσιοι και ιδιωτικοί οργανισμοί, τοπικοί και εθνικοί (Κέντρο Υποδοχής Αλληλεγγύης Πόλης Αθηναίων, ΜΚΟ Κλίμακα, ΜΚΟ Praxis, ΜΚΟ Έμφαση, Ευρωπαϊκό Ταμείο για τους Πρόσφυγες, Υπουργείο Εργασίας, Εκκλησία της Ελλάδος, Κοινωνική Κουζίνα». Ο Άλλος Άνθρωπος»), που παρέχουν, είτε σε καθημερινή βάση είτε τακτικά, γεύματα σε φτωχούς και στέγη, δεν μπορούν να λύσουν το ευρύτερο οικονομικό πρόβλημα της χώρας (Σταμάτης, 2012). Μόνο στην ευρύτερη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας υπάρχουν τουλάχιστον 25 οργανισμοί, που υλοποιούν συνολικά 77 έργα κατά της φτώχειας και της αστεγίας (Αράπογλου, Γκούνης, 2015). «*Η κατάρρευση του εισοδήματος από την εργασία και των συντάξεων, ο αυξημένος κίνδυνος ανεργίας και η*

αβεβαιότητα για το μέλλον έχουν μειώσει σημαντικά την ικανοποίηση των ατόμων» (ΟΟΣΑ, 2016).

Επίσης, η μακρά ύφεση επηρέασε τη σωματική και ψυχική υγεία του ελληνικού λαού καθώς και την πρόσβασή του σε υπηρεσίες δημόσιας υγείας (Kentikelenis et al., 2014). Επιπλέον, η καθημερινή ζωή έγινε δύσκολη για την πλειοψηφία των ανθρώπων και όλοι οι κρίσιμοι κοινωνικοί παράγοντες επιδεινώθηκαν σοβαρά, όπως η φτώχεια και η εισοδηματική ανισότητα (ΟΟΣΑ, 2016). Ειδικά, μετά το τρίτο Μνημόνιο το 2015, οι επιπτώσεις ήταν καταστροφικές για την πληγωμένη οικονομία της Ελλάδας. Για παράδειγμα, το κόστος των αγαθών έχει αυξηθεί για άλλη μια φορά καθώς ο ΦΠΑ αυξήθηκε σε όλα (τρόφιμα, ξενοδοχεία, βιβλία και φαρμακευτικά προϊόντα) (Βαρουφάκης, 2017). Κατά συνέπεια, σύμφωνα με το GlobalPetrolPrices.com, η Ελλάδα είχε την 8η πιο ακριβή βενζίνη στον κόσμο στις 25 Σεπτεμβρίου 2017 (1,79 Δολάριο ΗΠΑ/λίτρο) μετά από τη Νορβηγία, το Χονγκ Κονγκ, την Ισλανδία, την Ολλανδία, το Μονακό, τη Δανία και την Ιταλία. Όσον αφορά τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, τα άτομα που κινδυνεύουν από φτώχεια ή κοινωνικό αποκλεισμό έφτασαν το 35,6% του πληθυσμού το 2016 (Πίνακας 6).

Year	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Pov-socexc %	28.1	27.6	27.7	31	34.6	35.7	36	35.7	35.6

Πίνακας 6. Άτομα σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού % 2008–2016 (Eurostat).

Σύμφωνα με τη Eurostat, ο δείκτης αυτός αντιστοιχεί στο άθροισμα των ατόμων που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας, ή σοβαρές υλικές στερήσεις ή ζουν σε νοικοκυριά με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας. Ο Πίνακας 6 δείχνει ότι περισσότερα από ένα στα τρία άτομα αντιμετωπίζουν καθημερινά τη φτώχεια. Ταυτόχρονα, το όριο για να θεωρηθεί κάποιος φτωχός μειώθηκε από 7.219 € το 2008 σε 5.297 € το 2016 (Πίνακας 7).

Year	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Pov. Thres.	7219	7521	7559	6976	6038	5427	5166	5281	5297

Πίνακας 7. Όριο κινδύνου φτώχειας PPS Άτομο 2008–2016 (Eurostat).

Το όριο ορίζεται στο 60% του εθνικού διάμεσου ισοσταθμισμένου διαθέσιμου εισοδήματος (μετά από κοινωνικές μεταβιβάσεις). Ο Πίνακας 7 πρακτικά σημαίνει ότι εάν κάποιος στην Ελλάδα κερδίζει περισσότερα από 5.297 € το 2016 δεν θεωρείται φτωχός και πιθανότατα αποκλείεται από επιδόματα και άλλες κοινωνικές μεταβιβάσεις. Επιπλέον, τα αντίμετρα της Τρόικας επιδείνωσαν τις συνθήκες εργασίας, ιδιαίτερα στους νέους. Το συνολικό ποσοστό ανεργίας την περίοδο 2008–2016 τριπλασιάστηκε από 7,8 σε 23,6% το 2016 (Πίνακας 8).

Year	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Unemp. %	7.8	9.6	12.7	17.9	24.5	27.5	26.5	24.9	23.6

Πίνακας 8. Συνολικό ποσοστό ανεργίας % του ενεργού πληθυσμού 2008–2016 (Eurostat).

Ο Πίνακας 8 παρουσιάζει τη ραγδαία αύξηση της γενικής ανεργίας, ιδιαίτερα μετά το 2010. Σε δύο μόλις χρόνια, από το 2010 έως το 2011, η ανεργία διπλασιάστηκε και έφτασε το ένα τέταρτο του πληθυσμού. Ειδικότερα, η ανεργία από 15 έως 24 ετών μεταξύ 2008 και 2016 σχεδόν διπλασιάστηκε από 22,5% το 2008 σε 51,9% το 2016, που είναι το χειρότερο ρεκόρ στην ΕΕ (Πίνακας 9).

Year	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Unemp. 15–24%	22.5	25.9	30.3	38.4	52.0	59.9	57.1	50.5	51.9

Πίνακας 9. Ανεργία στην ηλικία 15–24% Ιανουάριος 2008–2016 (Ελληνική Στατιστική Αρχή).

Ο Πίνακας 9 δείχνει την επιδείνωση των προοπτικών απασχόλησης των νέων στην Ελλάδα μεταξύ 15-24 ετών, που είναι το χειρότερο ρεκόρ στην ΕΕ. Επιπλέον, η ευελιξία της αγοράς εργασίας έχει οδηγήσει σε τεράστια εργασιακή ανασφάλεια. Σύμφωνα με το Υπουργείο Εργασίας, το 54,74% των νέων θέσεων εργασίας δεν είναι μόνιμες το 2016. Δυστυχώς, «η σημαντική αύξηση της ευέλικτης εργασίας, ιδιαίτερα μετά

το 2009, δεν κατάφερε να αυξήσει την απασχόληση και να μειώσει την ανεργία στην ελληνική αγορά εργασίας» (Karamanis, Hyz, 2014).

Το φαινόμενο της αύξησης της ανεργίας σχετίζεται με το φαινόμενο της διαρροής εγκεφάλων, κατά το οποίο πολλοί νέοι, που είναι καλά μορφωμένοι, μεταναστεύουν στο εξωτερικό για οικονομικούς σκοπούς (Marinakou et al., 2016, Tzionas, 2017). Σύμφωνα με τον διεθνή μη κερδοσκοπικό οργανισμό Endeavor Greece, η διαρροή εγκεφάλων αντιπροσώπευε 350.000 έως 427.000 Έλληνες μεταξύ Ιανουαρίου 2008 και Ιουνίου 2016 (ΜΚΟ Endeavor Greece, 2016). Ακόμη χειρότερα, νέα στοιχεία δείχνουν ότι 450.000 γηγενείς έφυγαν από την Ελλάδα την περίοδο 2008–2016 προκειμένου να βρουν εργασία στο εξωτερικό (Χρυσόπουλος, 2017). Η χαμένη γενιά όσων γεννήθηκαν τις δεκαετίες του '80 και του '90 επηρεάζει όχι μόνο την παραγωγικότητα, αλλά και το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης (συντάξεις). Επιπλέον, τα στοιχεία δείχνουν σοβαρή μείωση στον παιδικό και νεανικό πληθυσμό. Η διαρροή εγκεφάλων οδήγησε σε σημαντική μείωση του πληθυσμού. Οι στατιστικές είναι δυσοίωνες παρόλο που πολλοί μετανάστες, που έχουν έρθει στην Ελλάδα στο παρελθόν, έχουν ήδη πάρει την ελληνική υπηκοότητα (Πίνακας 10).

Year	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
15–29	2,154,668	2,100,118	2,041,954	1,976,509	1,906,334	1,833,140	1,771,033	1,723,902	1,686,525

Πίνακας 10. Άτομα—Συνολική ηλικία από 15 έως 29 ετών 2008–2016 (Eurostat).

Ο Πίνακας 10 δείχνει την εμφανή μείωση του νέου πληθυσμού. Το έλλειμμα γεννήσεων δεν μπορεί να εξηγήσει μια τόσο οξεία πτώση. Μάλιστα, η νέα γενιά έχει μεταναστεύσει στο εξωτερικό για βιοποριστικούς λόγους. Η Ελλάδα χάνει σταθερά το πιο παραγωγικό μέρος του πληθυσμού και σε πολλές περιπτώσεις το πιο μορφωμένο. Ταυτόχρονα, ο γενικός πληθυσμός συνεχίζει να μειώνεται λόγω της επιδείνωσης του ποσοστού γεννήσεων (Πίνακας 11).

Year	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Less 15	1,618,586	1,623,556	1,627,535	1,628,254	1,626,80	1,615,618	1,600,104	1,577,918	1,556,763

Πίνακας 11. Άτομα—Συνολική ηλικία κάτω των 15 ετών 2008–2016 (Eurostat).

Ο Πίνακας 11 δείχνει μια σταθερή μείωση του πληθυσμού κάτω των 15 ετών. Δυστυχώς, οι νέες οικογένειες δεν μπορούν να κάνουν παιδί λόγω υψηλού κόστους. «Οι αυτοκτονίες και η βρεφική θνησιμότητα έχουν επιδεινωθεί κατά τη διάρκεια της κρίσης. Το ποσοστό γεννήσεων στην Ελλάδα μειώθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό 3,9% μεταξύ 2009 και 2015, ενώ η παιδική θνησιμότητα αυξήθηκε κατά 26% κατά τη διάρκεια της κρίσης». (Φιλίππεως, 2017).

Το φαινόμενο αυτό εντείνει το έλλειμμα γεννήσεων και επηρεάζει τη σταθερότητα του εθνικού ασφαλιστικού συστήματος. Ως αποτέλεσμα, η μείωση του εργατικού δυναμικού οδηγεί σταδιακά σε περικοπές συντάξεων. Επιπλέον, από το 2008 έως το 2016 οι συνέπειες των κυβερνητικών αντίμετρων σε ιατρικά θέματα ήταν σοβαρές. Η κατανάλωση φαρμάκων που σχετίζονται με ψυχικές διαταραχές έχει αυξηθεί. Επιπλέον, οι αυτοκτονίες έχουν σχεδόν διπλασιαστεί από το 2008 (Τραγάκη, Λένος, 2017). Σύμφωνα με στοιχεία που συλλέχθηκαν από την Ελληνική Στατιστική Αρχή και την Αστυνομία, ο αριθμός των αυτοκτονιών ήταν μόλις 373 το 2008. Μετά από επτά χρόνια, οι αυτοκτονίες έφτασαν τις 613 περιπτώσεις (Πίνακας 12).

Year	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Suicides	373	391	377	477	508	533	565	613	No data
Source	HSA	HSA	HSA	HSA	HSA	HSA	HSA	Police	No data

Πίνακας 12. Αυτοκτονίες 2008–2016 (Ελληνική Στατιστική Αρχή και Αστυνομία).

Ο Πίνακας 12 απεικονίζει τον αριθμό των ατόμων που αυτοκτόνησαν κατά την περίοδο 2008–2015. Δυστυχώς, ο αριθμός των αυτοκτονιών σχεδόν διπλασιάστηκε από 373 περιπτώσεις το 2008 σε 613 περιπτώσεις το 2015. Από το 2016 τα στοιχεία δεν έχουν ακόμη δημοσιευθεί. Μιζέρια, απογοήτευση και οικονομικές αποτυχίες κατέκλυσαν την ελληνική κοινωνία. Σε λίγα χρόνια οι άστεγοι τετραπλασιάστηκαν. Αν και δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία, σύμφωνα με ΜΚΟ Ειδικευμένοι στην παροχή βοήθειας σε αστέγους, όπως η Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία Εθνικών Οργανώσεων που Εργάζονται με τους Αστέγους (FEANTSA), η Πράξη και η Κλίμακα, ο πληθυσμός των αστέγων έφτασε από 11.000 άτομα το 2009 και κορυφώθηκε με 40.000 άτομα το 2016 ().

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ - ΕΠΙΛΟΓΟΣ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, τόσο από την ελληνική όσο και από τη διεθνή βιβλιογραφία, η προώθηση των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων κατά τη διάρκεια της κρίσης στην Ελλάδα, είναι ένα θέμα που δίχασε τους μελετητές και συνεχίζει να το κάνει. Το ερώτημα είναι, τόσο θεωρητικό όσο και ποσοτικό και για να απαντηθεί πλήρως πρέπει να εξεταστεί από όλες τις πλευρές χρησιμοποιώντας συνδυασμένες μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Από τη μια πλευρά, υπάρχει ανάγκη να ποσοτικοποιηθούν τα αποτελέσματα των μεταρρυθμίσεων για να αξιολογηθούν ευκολότερα (Katsikas et al., 2018) ενώ από την άλλη, μια ισχυρή θεωρητική εξέταση των δημόσιων πολιτικών και των επιπτώσεών τους είναι ιδιαίτερα ζωτικής σημασίας για την επιτυχία της αξιολόγησης.

Η αρχική θεωρητική υπόθεση των ερευνών διαφόρων οικονομολόγων στη περίοδο της κρίσης, ήταν ότι η εφαρμογή της εσωτερικής υποτίμησης και των πολιτικών λιτότητας είχε τα αντίθετα από τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Σύμφωνα με τις διεθνείς μελέτες, παρά την εφαρμογή πακέτων οικονομικής προσαρμογής και μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας, τα σημαντικότερα προβλήματα της ελληνικής οικονομίας εξακολουθούν να υφίστανται.

Αυτά συνδέονται με τις επίμονες διαρθρωτικές αδυναμίες του ελληνικού οικονομικού μοντέλου, οι οποίες υποστηρίζουμε ότι δεν αντιμετωπίστηκαν επαρκώς κατά την περίοδο 2010-2018. Η παραπάνω ανάλυση υποδηλώνει ότι τα κύρια ζητήματα

του ελληνικού οικονομικού μοντέλου, όπως η συστηματική αύξηση του δημόσιου χρέους και η ασθενής παραγωγική βάση, εξακολουθούν να υφίστανται. Επιπλέον, δείχνει ότι οι εσωτερικές πολιτικές υποτίμησης επιδείνωσαν την κατάσταση, μέσω των αρνητικών επιπτώσεων τους στην ανεργία, την παραγωγικότητα της εργασίας, την απασχόληση κ.λπ.

Τα αποτελέσματά δείχνουν επίσης, ότι αλλάζοντας δραστικά το θεσμικό πλαίσιο των εργασιακών σχέσεων, η διαπραγματευτική δύναμη των εργαζομένων μειώνεται και δημιουργεί συνθήκες ανεργίας και ανασφάλειας. Έτσι σταδιακά κατασκευάζεται ένας νέος τύπος εργάτη. Στοιχεία που περιβάλλουν αυτόν τον τύπο, του οποίου το κύριο χαρακτηριστικό είναι αυτό της ευελιξίας, διαφέρουν πολύ από εκείνα με τα οποία διαμορφώθηκε ιστορικά.

Η διαδικασία αυτή αναδομεί τη μακροοικονομική δυναμική της χώρας και έχει σημαντικές επιπτώσεις στην κοινωνική συνοχή και επηρεάζει την απρόσκοπτη και ομαλή αναπαραγωγή του καθεστώτος συσσώρευσης. Αυτό συμβαίνει γιατί, η αναπαραγωγή ενός καθεστώτος συσσώρευσης είναι πάντα μια κοινωνική διαδικασία που περιλαμβάνει και ρυθμίζει συγκρούσεις και συμβιβασμούς. Η αναπαραγωγή μιας κοινωνικής και οικονομικής δομής είναι δυνατή εάν η συσσώρευση πλούτου και αυτή της πολιτικής εξουσίας, που πλαισιώνονται από θεσμούς, αλληλοενισχύονται (Amable, Palombarini, 2018). Στην περίπτωση της Ελλάδας, αυτό δεν συνέβη, καθώς οι μεταρρυθμίσεις δεν προσανατολίστηκαν στην αλλαγή του μοντέλου συσσώρευσης της χώρας στη βάση της αποτελεσματικότερης χρήσης του δυναμικού της χώρας.

Κατά συνέπεια, το ελληνικό οικονομικό μοντέλο αλλάζει και τείνει να προσαρμοστεί στο ευρωπαϊκό αλλά με πολλές αμφιβολίες για τη διαδικασία και κατ' επέκταση για το αποτέλεσμα. Ωστόσο, όταν αυτή η διαδικασία δεν λαμβάνει υπόψη τις δυνατότητες και τη δυναμική της χώρας, δεν σημαίνει ότι θα δημιουργήσει *de facto* ένα μακροπρόθεσμο βιώσιμο μοντέλο. Ως εκ τούτου, το ερώτημα που τίθεται είναι: τι άλλο μπορεί να γίνει; Ουσιαστικά θέματα όπως η ενεργοποίηση της παραγωγικής βάσης της Ελλάδας, με αύξηση του αριθμού των θέσεων εργασίας καλής ποιότητας (ΟΟΣΑ, 2020). Και ακόμη και η ενίσχυση του δημόσιου τομέα, καθώς και του ιδιωτικού, για τη διεύρυνση των επαγγελματικών ευκαιριών είναι κρίσιμα και εξαιρετικά ενδιαφέροντα θέματα που πρέπει να διερευνηθούν περαιτέρω.

Στο πλαίσιο αυτό, η προσπάθεια αυτή φιλοδοξεί να τροφοδοτήσει τον προβληματισμό σχετικά με την αξιολόγηση τέτοιων πολιτικών. Κατά συνέπεια, το αντικείμενο της παρούσας έρευνας δίνει την ευκαιρία για πολλές ερευνητικές προεκτάσεις και ανοίγει το χώρο για συζήτηση στην επιδίωξη εναλλακτικών δημόσιων πολιτικών που μπορούν να εφαρμοστούν για τη βελτίωση της πορείας της χώρας.

Η Ελλάδα ως μέλος της Ευρωζώνης επωφελήθηκε από τα χαμηλά επιτόκια και κάλυψε για μερικά χρόνια παλαιότερα διαρθρωτικά προβλήματα. Μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση του 2007–2008, το υψηλό ελληνικό δημόσιο χρέος σε σχέση με το ΑΕΠ δεν ήταν αποδεκτό από τις χρηματοπιστωτικές αγορές, οι οποίες σταμάτησαν να δανείζουν φτηνό χρήμα. Κατά συνέπεια, η Ελλάδα έχει αντιμετωπίσει μια άνευ προηγουμένου κρίση χρέους από το 2009, η οποία έχει διαρκέσει περισσότερο από τη Μεγάλη Ύφεση στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Η κρίση χρέους έχει επηρεάσει όλες τις βασικές οικονομικές και κοινωνικές πτυχές της χώρας όπως εισόδημα, συντάξεις, φτώχεια, ανεργία, αποκλεισμός, στέγαση, τραπεζικές αποταμιεύσεις και την κάλυψη βασικών καθημερινών αναγκών (π.χ. τακτική πληρωμή λογαριασμών ρεύματος). Αν και η Ελλάδα αναζήτησε και λάμβανε συστηματικά τριπλάσια τεράστια οικονομική βοήθεια από την Τρόικα (ΕΕ-ΕΚΤ-ΔΝΤ), οι συνέπειες ήταν καταστροφικές για την πραγματική οικονομία (π.χ. αύξηση του Φόρου Προστιθέμενης Αξίας, μείωση των τραπεζικών καταθέσεων) και την πραγματική ζωή (π. αύξηση της φτώχειας, διπλασιασμός των αυτοκτονιών, υποσιτισμός και αύξηση του ποσοστού ανεργίας). Το ΑΕΠ κατέρρευσε έως και 25%, το συνολικό χρέος δεν μειώθηκε και η καθημερινή ρουτίνα έχει γίνει δύσκολη για τους περισσότερους ανθρώπους, ειδικά για τους νέους, που έχουν μεταναστεύσει μαζικά στο εξωτερικό για οικονομικούς λόγους (διαρροή εγκεφάλων). Παράλληλα, παρατηρείται σταθερή μείωση του πληθυσμού κάτω των 15 ετών λόγω του υψηλού κόστους ζωής. Επιπλέον, εκτός από το χρέος της κεντρικής κυβέρνησης, υπάρχουν επιπλέον τεράστιες οφειλές ιδιωτών προς ιδιώτες, τράπεζες και οργανισμούς κοινωνικής ασφάλισης.

Τα προγράμματα διάσωσης και τα μέτρα λιτότητας δεν είχαν σαφή θετική επίδραση (Bitzenis et al., 2013, Χριστοδουλάκης, 2013). Παρά το μικρό πρωτογενές πλεόνασμα το 2016 (0,7%) αυτό δεν επαρκεί για τη γενική ανάκαμψη της οικονομίας. Υπάρχουν πολλά NPL (μη εξυπηρετούμενα δάνεια) που δεν είναι διαχειρίσιμα, οι άνθρωποι δεν μπορούν να εξοικονομήσουν χρήματα ή να επενδύσουν εύκολα και η

αδύναμη ελληνική οικονομία είναι ανίκανη να διατηρήσει μεγάλα πρωτογενή πλεονάσματα σε μακροπρόθεσμες συνθήκες.

«Τα επτά χρόνια από την έναρξη της κρίσης, το χρέος της Ελλάδας εξέθεσε και επιδείνωσε τα προβλήματα στον τραπεζικό της τομέα και οδήγησε σε κατάρρευση της οικονομίας, πολύ χειρότερη από ό,τι αναμενόταν στην αρχή της κρίσης» (Nelson et al., 2017). Οι ελληνικές μεταρρυθμίσεις κατέστρεψαν την πραγματική οικονομία και ενίσχυσαν τη φοροδιαφυγή και τη διαφθορά. Σύμφωνα με τον Δείκτη Αντίληψης Διαφθοράς η Ελλάδα έχει πέσει από την 57η θέση το 2008 στην 69η κατάταξη το 2016. Ταυτόχρονα, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (EC 2015, σελ. 17) περισσότερο από το ένα τρίτο της δυνητικής Προστιθέμενης Αξίας Η είσπραξη φόρων (ΦΠΑ) χάνεται σταθερά στην Ελλάδα λόγω απάτης, φοροδιαφυγής και φοροαποφυγής (ΟΟΣΑ 2016).

Επιπλέον, παρόλο που η Ελλάδα παρουσιάζει πτώση του ΑΕΠ της τάξης του 25% και σημαντική απώλεια μισθών και εισοδημάτων, σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα του ΟΟΣΑ που συνεχίζει να αυξάνει τους φόρους και τις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης (ΟΟΣΑ 2017, σελ. 68). Αυτή η αύξηση των φόρων έχει αποδειχθεί σοβαρό εμπόδιο για την ανταγωνιστικότητα και τη γενική ανάπτυξη της χώρας.

Στην πραγματικότητα, η Ελλάδα καταρρέει σε μια αργή κοινωνικοοικονομική σπείρα θανάτου. Όλο και πιο εκτεταμένες περικοπές και πολυάριθμοι φόροι έπνιγαν κάθε δυνατή και ρεαλιστική λύση, ενώ τα αντίμετρα της Τρόικας έχουν αποδυναμώσει την ικανότητα των φορολογουμένων να πληρώνουν τις υποχρεώσεις τους προς το κράτος. Το 2016 υπήρχαν 4.146.483 φορολογούμενοι που όφειλαν στην εφορία και 1.536.305 καταναλωτές που όφειλαν στη ΔΕΗ κάτω των 1.000 €. Ως αποτέλεσμα, σε λίγα χρόνια οι τραπεζικές αποταμιεύσεις έχουν σχεδόν μειωθεί στο μισό, επειδή οι άνθρωποι αγωνίζονται να διατηρήσουν έναν βιώσιμο τρόπο ζωής *«Μετά από επτά χρόνια μέσα από την κρίση, το πώς θα επιλυθεί τελικά η κρίση παραμένει ασαφές»* (Nelson et al., 2017).

Ίσως ένα κούρεμα χρέους σύμφωνα με μια νέα ικανή ηγεσία θα κατάφερνε να τονώσει τη χώρα. Επιπλέον, χρειάζεται μια γενική επιστροφή σε έναν πιο ιδεαλιστικό και πνευματικό τρόπο ζωής γιατί μέχρι ένα σημείο οι προηγούμενες γενιές ευθύνονται για τη σημερινή τρομερή κοινωνικοοικονομική κατάσταση (δάνεια, κατανάλωση, διαφθορά, φοροδιαφυγή, πολυτέλεια κ.λπ.). Ο πνευματικός τρόπος ζωής δεν είναι μόνο δωρεάν,

αλλά μπορεί να τονώσει το ηθικό και άλλες εσωτερικές δεξιότητες. Επιπλέον, μπορεί να ξεπεράσει τα στενά όρια της οικονομίας και την επιμονή στην υπεροχή της αγοράς. Η πνευματική επανάσταση περιλαμβάνει τις τέχνες, τον αθλητισμό, τη φιλοσοφία, τη θρησκεία, τον ιδεαλισμό, τον μινιμαλισμό, τον αντιζωικό τρόπο ζωής και την οικολογία.

Τέλος, λόγω της αποτυχίας της «εσωτερικής υποτίμησης» στην οποία υποτίθεται ότι βασίζεται η επιστροφή της Ελλάδας στην ανάπτυξη, η τελευταία λύση θα ήταν ενδεχομένως η επιστροφή στο εθνικό νόμισμα (Grexit) ή η εισαγωγή ενός παράλληλου νομίσματος (Paradimitriou et al., 2015). Σίγουρα, κανείς δεν μπορεί να περιγράψει με σαφήνεια τις μακροπρόθεσμες δημοσιονομικές επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία. Η μετάβαση στο εθνικό νόμισμα μπορεί να προσφέρει την επιθυμητή ευελιξία, αλλά ταυτόχρονα μπορεί να προκαλέσει δημοσιονομική αστάθεια ή ακόμα και χάος.

Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί πως το Grexit θα μπορούσε ενδεχομένως να βοηθήσει την Ελληνική ανταγωνιστικότητα με την ενίσχυση της αξίας των εξαγωγών. Ταυτόχρονα, η επιστροφή στο εθνικό νόμισμα θα προκαλούσε αυτόματα σημαντική υποτίμηση του νομίσματος. Η κυκλοφορία του χρήματος θα μπορούσε να οδηγήσει σε μείωση της ανεργίας, αλλά από την άλλη λόγω του πληθωρισμού οι άνθρωποι θα είχαν δυσκολία να αγοράσουν αγαθά, ειδικά από το εξωτερικό. Ίσως ο χειρότερος αντίκτυπος θα μπορούσε να είναι η κοινωνική αναταραχή, η αντιδημοκρατική παρέκκλιση και η απομόνωση από το διεθνές τραπεζικό σύστημα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική Βιβλιογραφία

Coen L, Manion L, Morrison K., (2008), Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας Αθήνα, Εκδόσεις Μεταίχμιο

Κυριαζόπουλος Π., Σαμαντά Ε. (2011), Μεθοδολογία Έρευνας Εκπόνησης Διπλωματικών Εργασιών, Αθήνα: Σύγχρονη Εκδοτική

Σταλίκας, Α., (2005). Μέθοδοι Έρευνας στην Ψυχολογία. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Αγγλική Βιβλιογραφία

Adrian, T., Covitz, D., Liang, N. (2013), Financial stability monitoring. Finance and Economics Discussion Series Divisions of Research and Statistics and Monetary Affairs. Washington, DC: Federal Reserve Board. p21.

Butorina, O.V. (2012), Crisis in the Eurozone: Errors or regularity? Today's Europe, 2(50), 82-94.

Cheskidov, B.M. (2015), Economic difficulties of Greece: Monetary component of electoral processes. Money and Credit, 11, 73-75.

Dudin, M.N., Lyasnikov, N.V., Sekerin, V.D., Veselovsky, M.Y., Aleksakhina, V.G. (2014), The problem of forecasting and modelling of the innovative development of social economic systems and structures. Life Science Journal, 11(8), 549-552.

EUROSTAT. (2015), General and Regional Statistic. Available from: <http://www.ec.europa.eu/eurostat/web/regions/statistics-illustrated>.

European Parliament, (2017). Unemployment and Poverty: Greece and Other (Post) Programme Countries. Employment and Social Affairs

Hirooka, M. (2006), Innovation Dynamism and Economic Growth. A Nonlinear Perspective. Chettenham, UK, Northampton, MA, USA: Edward Elgar. p426.

Khodov, L.G. (2006), Greek economy after the Olympic Games. Russian External Economic Bulletin, 8, 35-42.

Kolodko, G.V. (2015), Impact of Greek debt crisis on development of European integration. Russian External Economic Bulletin, 8, 3-8.

Malakhova, T.S., Malakhov, V.S., Brazhnikova, E.N. (2011), Crisis of the Eurozone: Myth or reality? Economics Theory and Practice, 3(23), 21-26.

Markantonatou, M. (2013), Diagnosis, Treatment, and Effects of the Crisis in Greece: A "Special Case" or a "Test Case"? Köln: Max-PlanckInstitut Für Gesellschaftsforschung. p32.

Matsaganis, M. (2013), The Greek Crisis: Social Impact and Policy Responses. Friedrich Ebert Stiftung Library. Available from: [http:// www.library.fes.de/pdf-files/id/10314.pdf](http://www.library.fes.de/pdf-files/id/10314.pdf).

Metcalf, S. (1995), The economic foundations of technology policy: Equilibrium and evolutionary perspectives. In: Stoneman, P., editor. Handbook of the Economics of Innovation and Technological Change. Oxford, UK, Cambridge, US: Blackwell Publishers.

Miroshnikov, S.N. (2013), Second expansion of the European Union: Policy versus economy. Greece. Bulletin of the Kemerovo State University, 2-3(54), 102-106.

Nedelea, S., Paun, L.A. (2009), The importance of the strategic management process in the knowledge-based economy. Review of International Comparative Management, 10(1), 95-105.

Nelson, R. (2015), Economic Crisis in Greece. Federation of American Scientist Publication. Available from: [https://www.fas.org/sgp/crs/ row/IN10295.pdf](https://www.fas.org/sgp/crs/row/IN10295.pdf)..

Nelson, R.M., Belkin, P., Jackson, J.K. (2015), The Greek Debt Crisis:

Overview and Implications for the United States. Federation of American Scientist Publication. Available from: <https://www.fas.org/sgp/crs/row/R44155.pdf> free. [Last retrieved on 2016 Jun].

Plotnikov, V.A., Novik, D.G. (2013), Searching for ways to keep European zone: Perspectives for Germany. Scientific Works of the North- Western Institute of Management, 4, 1(8), 222-228.

Schinasi, G.J. (2014), De ning Financial Stability. International Monetary Fund. WP/14/187. p18.

Sergeev, V.M. (2013), Problems of European crisis. Annals of the Institute of International Researches of the Moscow State Institute (University) of International Relations of the Ministry of International Affairs of the Russian Federation, 3, 61-67.

Sotiropoulos, D.A. (2014), The Social Situation of Greece Under the Crisis. Friedrich Ebert Stiftung Library. Available from: <http://www.library.fes.de/pdf-les/id/10743.pdf>. [Last retrieved on 2016 Jun].

Woods, S. (2013), The Greek Sovereign Debt Crisis: Politics and Economics in the Eurozone. University of Washington Publication. Available from: <https://www.jsis.washington.edu/hellenic/le/Shelby%20Woods%20Thesis%20copy.pdf>.

Αγγλική Αρθρογραφία

Arapoglou, Vasilis, and Kostas Gounis. 2015. Poverty and Homelessness in Athens: Governance and the Rise of an Emergency Model of Social Crisis Management. Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe. GreeSE Paper No. 90. March. Available online: http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatory/CMS%20pdf/Publications/GreeSE/GreeSE_No90.pdf (accessed on 14 December 2017).

Baldwin, Richard, and Francesco Giavazzi. 2015. The Eurozone Crisis: A Consensus View of the Causes and a Few Possible Solutions. London: CEPR Press. ISBN 978-1-907142-88-8. Available online: http://voxeu.org/sites/default/files/file/reboot_upload_0.pdf (accessed on 9 October 2017).

Berend, Ivan. 2017. The Contemporary Crisis of the European Union, Prospects for the Future. New York: Routledge. ISBN 978-1-138-24419-1.

Bitzenis, Aristidis, Ioannis Papadopoulos, and Vasileios Vlachos. 2013. Reflections on the Greek Sovereign Debt Crisis. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing. ISBN 1-4438-4512-4.

Carassava, Anthee. 2004. Greece Admits Faking Data to Join Europe. The New York Times, September 23. Available online: <http://www.nytimes.com/2004/09/23/world/europe/greece-admits-faking-data-to-join-europe.html>.

Cerisier, Frédérique. 2017. Agreement on Greece: Key Points. BNP Paribas, Economic Research Department. June 16. Available online: <http://economic->

research.bnpparibas.com/Views/DisplayPublication.aspx?
type=document&IdPdf=29964.

Christodoulakis, Nicos. 2013. From Grexit to Growth: On Fiscal Multipliers and How to End Recession in Greece. National Institute Economic Review, No 224 (1) May, pp. 66–75. Available online: <http://www.oeetak.gr/downloads/articles/christodoulakis.pdf>.

Chrysopoulos, Philip. 2016. State Debts to Private Sector in Greece Delay up to 4 years. Greek Reporter, July 11. Available online: <http://greece.greekreporter.com/2016/07/11/state-debts-to-private-sector-in-greece-delay-up-to-4-years/>

Chrysopoulos, Philip. 2017. Brain drain: 450,000 Greeks left the country in past 8 years. Greek Reporter, March 8. Available online: <http://greece.greekreporter.com/2017/03/08/brain-drain-450000-greeks-left-the-country-in-past-8-years/> (accessed on 14 December 2017).

Darwish, Abdellatif. 2015. Greece and its Financial Crisis. Al Jazeera Centre for Studies, August 16. Available online: <http://studies.aljazeera.net/mritems/Documents/2015/8/17/2015817114250257734Financial%20Crisis%20in%20Greece.pdf>.

EC. 2015. Study to Quantify and Analyse the VAT Gap in the EU Member States 2015 Report, European Commission, TAXUD/2013/DE/321, Warsaw May 2015. Available online: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/docs/body/vat_gap2013.pdf.

Eichengreen, Barry, and Ugo Panizza. 2014. A Surplus of Ambition: Can Europe Rely on Large Primary Surpluses to Solve its Debt Problem? NBER Working Paper, No. 20316. Cambridge: National Bureau of Economic Research. Available online: <http://www.nber.org/papers/w20316.pdf>.

European Commission. 2010. Eurostat Report on Greek Government Deficit and Debt Statistics (January). European Commission, COM, Brussels. Available online: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/4187653/6404656/>

COM_2010_report_greek/c8523cfa-d3c1-4954-8ea1-64bb11e59b3a (accessed on 14 December 2017).

FEANTSA. 2017. European Federation of National Organisations Working with the Homeless. Available online: <http://www.feantsa.org/en>.

FEANTSA and the Foundation Abbé Pierre. 2017. Second Overview of Housing Exclusion in Europe, FEANTSA and the Foundation Abbé Pierre, p. 16. Available online: http://www.feantsa.org/download/gb_housing-exclusion-report_complete_20178613899107250251219.pdf.

Filipeos, Katherine. 2017. Increase in suicides and child mortality during crisis in Greece. Greek Reporter, April 12. Available online: <http://greece.greekreporter.com/2017/04/11/increase-in-suicides-and-child-mortality-during-the-crisis-in-greece/>.

Giannitsis, Tassos, and Stavros Zografakis. 2015. Greece: Solidarity and Adjustment in Times of Crisis. Düsseldorf: Macroeconomic Policy Institute. Available online: https://www.boeckler.de/pdf/p_imk_study_38_2015.pdf.

Guarascio, Francesco. 2017. EU ends Greece's deficit procedure in positive signal to markets. Reuters, September 25. Available online: <https://www.reuters.com/article/us-eurozone-greece/eu-ends-greeces-deficit-procedure-in-positive-signal-to-markets-idUSKCN1C00VS>.

Hardouvelis, Gikas, and Ioannis Gkionis. 2016. A Decade Long Economic Crisis: Cyprus versus Greece. Cyprus Economic Policy Review 10: 3–40, 1450–61. Available online: https://www.ucy.ac.cy/erc/documents/Hardouvelis_Gkionis_3-40.pdf.

Hope, Kerin. 2017. Greek property e-auctions end 6-month stand-off over debt reduction. Financial Times, November 29. Available online: <https://www.ft.com/content/e5750263-d5af-3902-8e84-b6c352daaaa4>.

Hyppolite, Paul-Adrien. 2016. Towards a Theory on the Causes of the Greek Depression: An Investigation of National Balance Sheet Data (1997–2014), ELIAMEP (Hellenic Foundation for European and Foreign Policy), Crisis Observatory 22. Available

online: http://crisisobs.gr/wp-content/uploads/2016/05/%CE%95%CF%81%CE%B5%CF%85%CE%BD%CE%B7%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%9A%CE%B5%CE%AF%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%BF_22_Paul-Adrien-Hyppolite-%CE%95%CE%9DG1.pdf.

International Monetary Fund. 2017. Greece 2016. Washington: International Monetary Fund, IMF Country Report No. 17/40, February 2016. Available online: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2017/02/07/Greece-2017-Article-IV-Consultation-Press-Release-Staff-Report-and-Statement-by-the-44630>.

Karamanis, Konstantinos, and Alina Hyz. 2014. Flexible Working and Unemployment in Greece: An Analysis and Review of the Evidenc. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences* 4: 533–42. Available online: <http://hrmars.com/index.php/journals/papers/IJARBSS/v4-i10/1248>.

Kentikelenis, Alexander, Marina Karanikolos, Aaron Reeves, Martin McKee, and David Stuckler. 2014. Greece's Health Crisis: From Austerity to Denialism. *The Lancet*, 383, No. 9918, February 22, pp. 748–753. Available online: http://www.gulbenkianmhplatform.com/conteudos/00/79/00/02/Greece%E2%80%99s-health-crisis_9280.pdf

Kolasa-Sikiaridi, Kerry. 2017. 2017's low deposit rate has brought o 'Credit Negative' event to Greek Banks, Moody's Says. *Greek Reporter*, March 7. Available online: <http://greece.greekreporter.com/2017/03/07/2017s-low-deposit-rate-has-brought-a-credit-negative-event-to-greek-banks-moodys-says/>.

Liagou, Chrysa. 2017. PPC's social policy "I do not pay" costs 500 m.€. *Kathimerini* (The Daily), February 6. Available online: <http://www.kathimerini.gr/894867/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/500-ekat-eyrw-kostizei-sth-deh-h-koinwnikh-politikh-den-plhrwnw>.

Marinakou, Evangelia, Charalampos Giousmpasoglou, and Vasileios Paliktzoglou. 2016. The Brain Drain Phenomenon in Higher Education in Greece: Attitudes and Opinions on the Decision to Immigrate. Paper Presented in the 3rd Annual International Conference on Humanities & Arts in a Global World, Athens, Greece, January 3–6.

Available online: http://repository.uwl.ac.uk/id/eprint/1542/1/Marinakou_et.al._ATINER.pdf.

McCarthy, Nial. 2017. The countries with the largest shadow economies. Forbes, February 9. Available online: <https://www.forbes.com/sites/niallmccarthy/2017/02/09/where-the-worlds-shadow-economies-are-firmly-established-infographic/#6b169475742c>.

Ministry of Finance. 2017. The Greek Economy: Recent Economic Developments. Briefing Note, August 2017. Available online: <http://www.mfa.gr/missionsabroad/images/stories/missions/slovakia/2017/The%20Greek%20economy%20Recent%20Economic%20Developments%2022.8.2017.pdf>.

Nelson, Rebecca, Paul Belkin, and James Jackson. 2017. The Greek debt crisis: Overview and implications for the United States. Congressional Research Service, April 24. Available online: <https://fas.org/sgp/crs/row/R44155.pdf>.

NGO Endeavor Greece. 2016. Human Capital #1 exported “product” of Greece. NGO Endeavor Greece, July 19. Available online: <http://endeavor.org.gr/en/latestnews/2137/>.

OECD. 2016. OECD Economic Surveys, Greece. March 2016. OECD. Available online: <https://www.oecd.org/eco/surveys/GRC%202016%20Overview%20EN.pdf>.

OECD. 2017. Tax Policy Reforms 2017: OECD and Selected Partner Economies. Paris: OECD Publishing. ISBN 978-92-64-27990-2.

Panagopoulos, Thanos. 2017. On March 889.455 people under enforcement measures. Avgi (The Dawn), May 5. Available online: <http://www.avgi.gr/article/10951/8122242/se-anankastika-metra-eispraxes-889-455-phorologoumenoi-ton-martio#>.

Papadimitriou, Dimitri, Michalis Nikiforos, and Gennaro Zezza. 2015. Greece, Conditions and Strategies for Economic Recovery. Levy Economics Institute of Bard College, May 2015. Available online: http://www.levyinstitute.org/pubs/sa_gr_5_15.pdf.

Pogatsa, Zoltan. 2014. *The Political Economy of the Greek Crisis*. Riga: Lux Sit. ISBN 978-9934-8396-8-9.

Rankin, Jennifer. 2015. *Greece in Europe: A short history*. The Guardian, July 3. Available online: <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/03/greece-in-europe-a-short-history> (accessed on 7 December 2017).

Saltou, Evi. 2016. Homeless: The . . . “unseen” population of Greece. Ta NEA (The News), November 27. Available online: <http://www.tanea.gr/news/greece/article/5409529/astegoi-o-aoratos-plhthysmos-ths-elladas/>

Stamatis, Georgios. 2012. Homeless in Greece in the Current Financial Crisis. What Perspectives? Review Article, May. Available online: <http://crisis.med.uoa.gr/elibrary/13.pdf>.

Thomadakis, Stavros. 2015. Growth, Debt and Sovereignty Prolegomena to the Greek Crisis, Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe. GreeSe Paper No. 91, May 2015. Available online: http://eprints.lse.ac.uk/62081/1/Thomadakis_Growth%20%20Debt%20and%20Sovereignty%20Prolegomena%20to%20the%20Greek%20Crisis_Author.pdf.

Tragaki, Alexandra, and Konstantinos Lenos. 2017. Suicide Rates in Greece: Comparing Mortality Data with Police Reporting Statistics and Investigating Recent Trends. *VertaisarvioituKollegialGranskad* 51. Available online: <https://journal.fi/fypr/article/view/58961>. [CrossRef]

Tziovas, Dimitris. 2017. *Greece in Crisis: The Cultural Politics of Austerity*. Edited by Dimitrios Tziovas. London; New York: I.B. Tauris. ISBN 978-1784538453.

Union. 2015. Tsunami of unpaid bills. Union, Journal of Administrative and Financial Staff of Public Power Corporation 79: 7, October–December 2105. Available online: http://edopdei.gr/wp-content/uploads/2016/03/enosi_79.pdf.

Union. 2016. 2.7 b.€ The overdue consumer debt of PPC is 2.7 b €. Union, Journal of Administrative and Financial Staff of Public Power Corporation 81: 5, April–June 2016. Available online: http://edopdei.gr/wp-content/uploads/2016/09/enosi_81.pdf.

Vamvoukas, George. 2017. Dramatic and unpredicted the reduction of the bank deposits. Kontranews.gr, February 17. Available online: <http://www.kontranews.gr/ARTHROGRAPHOI/271249-Dramatike-kai-aproblepte-e-meiose-ton-trapezikon-katatheseon>.

Varoufakis, Yannis. 2017. Adults in the Room: My Battle with Europe's Deep Establishment. New York: Farrar, Straus and Giroux. ISBN 978-0-374-10100-8.

Weisbrot, Mark, Danid Rosnick, and Stephan Lefebvre. 2015. The Greek Economy: Which Way Forward? Center for Economic and Policy Research. January. Available online: <http://cepr.net/documents/greek-economy-2015-01.pdf>.

Zettermeyer, Jeromin, Eike Kreplin, and Ugo Panizza. 2017. Does Greece Need More Official Debt Relief? If So, How Much? PIE Peterson Institute for International Economics, April. Available online: <https://piie.com/system/files/documents/wp17-6.pdf>

Διαδικτυακή Βιβλιογραφία

DEDOUSOPOULOS, A. et al. (2013), Assessing the impact of the memoranda on Greek labour market and labour relations, International Labour office, Governace and Tripartism Departement Working Paper No 53, available at https://www.ilo.org/ifpdial/information-resources/publications/WCMS_232796/lang-en/index.htm.

DENDRINOS, I. (2018), «Κρίση, μεταρρυθμίσεις και αγορά εργασίας» [Crisis, reforms and labour market], Ardin, Vol. 112, pp. 47-52.

DIANEOSIS (2016), Ένα νέο αναπτυξιακό πρότυπο για την ελληνική οικονομία και η μετάβαση σε αυτό [A new development model for the Greek economy and the transition towards], available at <https://www.dianeosis.org/>.

FILINIS, K., GEORGAKOPOULOS, A. (2018), «Αποτίμηση των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων στην Ελληνική αγορά εργασίας» [Assessment of structural reforms in the Greek labour market], 2010- 2014, in Διαρθρωτικές μελέτες και μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα κατά την διάρκεια της κρίσης (2010- 2014) [Structural studies and reforms in Greece during the crisis], Athens: Bank of Greece, pp. 125- 154.

GATOPOULOS, G. et al. (2020), "Evaluating the impact of labour market reforms in Greece during 2010-2018", GreeSE Paper, No 156, London: Hellenic Observatory and LSE.

Greek Labour Institute (2012), «Η ελληνική οικονομία και απασχόληση» [The Greek economy and employment], Annual Report, Athens: Greek Labour Institute.

IMF (2021), "Reforming the Greek Pension System", IMF working Papers, No 21/188, doi <https://doi.org/10.5089/9781513588841.001>.

IMF (2019), "Greece: Selected Issues, IMF Staff Country Reports", No 19/341, available at <https://doi.org/10.5089/9781513520261.002>.

IMF (2012), "Greece: Request for extended arrangement under the extended fund facility", Staff report, No 12/57, available at <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2012/cr1257.pdf>.

IMF (2010), "IMF Approves €30 bln loan for Greece on fast track", IMF Survey, available at <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sonew050910a>.

IOAKEIMOGLU, I. (2015), «Η αλήθεια για τις νομισματικές υποτιμήσεις» [The truth about monetary devaluations], available at <https://rproject.gr>.

IOAKEIMOGLU, I. (2012), Εσωτερική υποτίμηση και συσσώρευση κεφαλαίου. Μια κριτική προσέγγιση [Internal devaluation and accumulation of capital. A critical approach], Macroeconomic analysis and economic transformation research unit, No 22, Athens: Greek Labour Institute.

KATSELI, L. (2016), Lessons from the Greek crisis, Thursday 28 January 2016, LSE, London, United Kingdom.

KATSIKAS, D. et al (2018), Introduction, Διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα κατά την διάρκεια της κρίσης (2010-2014) [Structural reforms in Greece during the crisis], Athens: Bank of Greece.

KATSOULAKOS, Y. et al (2017), "Product Market Regulation and Competitiveness", in Meghir, C., Pissaride Chr. Vayanos, D. and Vettas, N., Beyond Austerity. Reforming the Greek Economy, London: The MIT press, pp.139-177.

KARAMESINI, M. (1993), "Flexibility and structural change: The transformation of developed capitalist economies in the midst of crisis", Thessis, No 45, available at http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=432.

KENNEDY, G. (2018), "Austerity, labour market reform and the growth of precarious employment in Greece during the Eurozone crisis", Global Labour Journal, 2018, No. 9, Vol. 3, pp. 258-279.

KOUZIS, J. (2017), Η κρίση και τα μνημόνια ισοπεδώνουν την εργασία [The Crisis and the Memoranda level the Work.], Social Policy, No 6, pp. 7-20, available at <https://doi.org/10.12681/sp.10878>.

MATTONI, A., VOGIATZOGLU, M. (2014), "Italy and Greece, before and after the crisis: between mobilization and resistance against precarity", Quaderni, No. 84, pp. 57-71.

MILIOS, J., LAPATSIORAS, S.; SOTIROPOULOS, D. (2017), "The 'Greek Crisis' and the austerity controversy in Europe", in Marandos, J. (ed), The Internal Impact and External Influence of the Greek Financial Crisis, p. 7-21.

MILIOS, J. (2013), Η εμμονή στην «εσωτερική υποτίμηση» και η εναλλακτική στρατηγική [The obsession with "internal devaluation" and the alternative strategy], lecture, Exit from the crisis: The challenge of the alternative course, 9 March 2013, Athens Development & Governance Institute & Levy Economics Institute, Athens, Greece.

Nicos Poulantzas Institute (2020), Συνθήκες εργασίας στην Ελλάδα: Εμπειρίες και στάσεις γύρω από την αγορά εργασίας [Working conditions in Greece: Experiences and attitudes around the labour market], Athens: Nicos Poulantzas Institute, available at <https://poulantzas.gr/yliko/erevna-synthikes-ergasias-stin-ellada-ebeiries-kai-staseis-gyro-apo-tin-agora-ergasias/>.

OECD (2021a), Unit labour costs (indicator), doi: 10.1787/37d9d925-en.

OECD (2021b), GDP per hour worked (indicator), doi: 10.1787/1439e590-en.

OECD (2020), “Rejuvenating Greece’s labour market to generate more and higher-quality jobs”, OECD Economics Department Working Papers, No 1622, Paris: OECD publishing, available at <https://doi.org/10.1787/8ea5033a-en>.

OECD (2018a), “How does Greece compare?”, The new OECD Jobs Strategy, available at <https://www.oecd.org/greece/jobs-strategy-GREECE-EN.pdf>.

OECD (2018b), “Boosting investment in Greece”, OECD Economics Department Working Papers, No 1506, Paris: OECD publishing.

OECD (2013), OECD Economic Surveys: Greece 2013, Paris: OECD publishing, available at https://doi.org/10.1787/eco_surveys-grc-2013-en.

PAITARIDIS, D. (2015), Η εξέλιξη της παραγωγικότητας και οι επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας [The evolution of productivity and the effects on the competitiveness of the Greek economy], Macroeconomic analysis and economic transformation research unit, No 42, Athens: Greek Labour Institute.

PETRAKOS, G. (2014), “Economic crisis in Greece. European and domestic market and policy failures”, Région et Développement, No 39, pp. 10-33, Paris: L’Harmattan.

RATHGEB, P., TASSINARI, A. (2020), “How the Eurozone disempowers trade unions: the political economy of competitive internal devaluation”, Socio-Economic Review, Vol. 0, No 0, pp. 1-28.4

STANDING, G. (2011), The Precariat. The new dangerous class, New York: Bloomsbury.

THOMSEN, P. (2019), The IMF and the Greek crisis: myths and realities, 30 September, LSE, London, United Kingdom, available at <https://www.lse.ac.uk>.